

ÚJVÁRAD

MŰHELY

Ára 9,50 lej, 800 Ft

TÖRTÉNELEM / IRODALOM / TÁRSADALOM

Hogy látva lássanak?

Ady-fotók
1908-ból

Janus Pannonius
és a reneszánsz Várad

Horváth Imre
és Bélteky László barátsága

2023
Június

Andrea Mantegna (1431–1506, reneszánsz festő) páduai freskóján, középen, Janus Pannonius feltételezett alakja

Nyit a nyári Műhely

Előző Műhely számainkhoz hasonlóan sokféle téma kínál olvasmányt a júniusi Újvárad oldalain. A reneszánsz Várad elképzeltetlen Janus Pannonius, legismertebb latin nyelvű költőnk nélkül, ahogy az ő élete és műve Várad nélkül, melytől oly emlékezetes verssel búcsúzott. Kormányos László írása e kettőt kapcsolja össze, a korszak előzményeivel, az életmű utóéletével. Boka László két, Adyt (is) ábrázoló váradi fotó történetének nyomába eredt, A Holnap indulásának az évéből. Bakó Endre tanulmánya azt igazolja, milyen jelentős hatást gyakorolt Horváth Imre korai munkásságára a jóbarát, Bélteky László. Rendkívül érdekes élmény a Kányádi Sándorral 2007-ben Budapesten készített, most először publikált nagyinterjú, míg Gálfalvi Ágnes egy újabb „könyves ember”, Kiss Jenő művelődésszervező portréját kínálja. Egészen más világba vezet Lakatos Artur történész, közgazdász sorozatindító írása, amely abból indul ki, hogy az alapvető pénzügyi ismeretek e században (is) részei az alapműveltségnek. Kellemes és hasznos olvasást!

A SZERK.

Történelem

Kormányos László

Janus Pannonius és a reneszánsz kori Várad művelődése

Irodalom

Boka László

Hogy látva lássanak? – Oknyomozás Ady kalandos sorsú, 1908-as nagyváradi fotói kapcsán

Bakó Endre

Néhány vonás Horváth Imre és Bélteky László barátságához

Kőrössi P. József

A magyar történelem az én falumban kezdődik – beszélgetés Kányádi Sándorral (2007)

Interjú

Gálfalvi Ágnes

„Ott kell tennünk valamit, ahol valóban tehetünk” – interjú Kiss Jenővel

Társadalom

Lakatos Artur Lóránd

Pénz költve vész, tartva tenyész

Újvárad 2023/6

TÖRTÉNELEM / IRODALOM / TÁRSADALOM

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László

VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette

SZERKESZTŐK: Fazakas Márta (kultúra), Ozsváth Zsuzsa

(web), Simon Judit (esszé, kritika), Traian Ștef

(dialog/párbeszéd), Szabó Anna-Mária (művészet)

FŐMUNKATÁRSÁK: Biró Árpád Levente, Boka László,

Kőrössi P. József, Magyarai Sára, Tasnádi-Sáhy Péter,

Ujvárossy László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva

KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:

Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.

Telefon: +40/725-944-956

E-mail: ujvarad@gmail.com

Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:

Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)

ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)

FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök

E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.

FELELŐS VEZETŐ: Hajdu Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 25 lej (2000 Ft postaköltséggel),

6 hónapra 50 lej (4000 Ft), 12 hónapra 90 lej (7000 Ft).

Online-előfizetés: 3 hónapra 15 lej (1000 Ft), 6 hónapra 25 lej (2000 Ft), 12 hónapra 50 lej (4000 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással

(RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes,

RO02BTRLHUF CRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával

(Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes

utalvánnyal (mandat postal, Romániában) az előfizető neve,

címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés

feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea, str.

S. Bărnuțiu nr. 14. CUI 34356348; továbbá személyesen

a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

A HÁTSÓ BORÍTÓN: Levél Horváth Imre hagyatékából

Kormányos László

Janus Pannonius és a reneszánsz kori Várad művelődése

Várad a középkori magyar királyság egyik legjelentősebb települése volt. Városiasodása a tatárjárást követően, elsősorban a 14. században gyorsult fel, majd a 15. században meghatározó jelentőségű egyházi, vallási, gazdasági centrum lett. Bár művelődési életének középkori jellege a 16. század második feléig fennmaradt, öt évszázad alatt Várad a jelentéktelen földvártól a püspöki székhelyig, majd onnan a magyar Compostellától, a Körös-parti Athénig jutott, művelődése pedig a monasztikus rendektől a koldulórendekig, a skolasztika szellemétől a humanizmusig, a gótikától a reneszánszig fejlődött.

A középkor utolsó másfél évszázadában Várad a 15. század közepétől kivirágzó magyar

Váradon tehát már volt szellemi igény, megrendelő és kivitelező, valamint a mindezek tárgyasodása, valós művészeti és művelődési alkotásként való megjelenése szempontjából elengedhetetlen tényező: pénz.

Tévedés lenne azt hinni, hogy ez a humanista művelődés az itáliai városokéval azonos lett volna. Váradé nyilvánvalóan erőteljesebb és felszínebb volt és maradt, illetve a polgárság anyagi, kulturális, épp e korban mind erőteljesebben jelentkező fejlődése ellenére sem lehetett laikus indíttatású. Egyházi bázisra épült, egyházi intézményein keresztül formálódott, a püspökség, a korabeli művelt, egyetemet járt papság és az általuk ide vonzott vagy a város szellemi vérkeringésébe bekötött klerikusok, illetve világi tudósok és tudományosság munkálkodása, szellemi elkötelezettsége nyomán alakult ki.

A váradi reneszánsz már 15. század eleji kezdeteinél, de még inkább későbbi virágzásában elválaszthatatlan volt és maradt az egyház hagyományos, de fokozatosan új szellemi tartalommal telítődött intézményeitől. A középkor végi reneszánsz-humanista elemekkel kiegészülő városi művelődést a 12-14. század kulturális viszonyai, jelenségei alapozták meg, melyekről fájdalmasan kevés konkrét ismeret maradt fenn. A középkori Várad iratanyagát és könyvállományát két teljes (1241, 1660) és több részleges (1406, 1474, 1556) pusztítás lényegében megsemmisítette. Feltáráskor a rendkívül töredékes okleveles iratanyag és a még szórványosabban túlélő könyves emlékek mellett, leginkább hasonló települések (püspöki városok), hasonló egyházi intézményeinek (püspökségek, székes- és társaskáptalanok, szerzetesrendek), azonos kulturális jelenségeire támaszkodhatunk. E párhuzamokkal, a történeti kutatók ugyan közelebb hozzák hozzánk e kor váradi művelődésének bemutatását, lehetőséget adnak fejlődési ívének felrajzolására, de részletgazdag, árnyalt képet sajnos nem tudnak kínálni.

A reneszánsz kori Várad kulturális jelenségeinek megértése szempontjából mégis fontos, hogy

Történelem

KORMÁNYOS LÁSZLÓ helytörténész, pedagógus (Nagyvárad, 1975). A BBTE történelem szakán diplomázott, majd szerzett doktori fokozatot (2006). Legismertebb műve: *Nagyvárad krónikája* (HKE-Holnap-Varadinum, 2019). A nagyváradi Szent László líceum tanára.

humanista műveltség legkorábban kialakult központja lett. Ettől az időszaktól kezdve a humanizmus világképe és a reneszánsz stílusa már egyre erőteljesebben hatott, mind maradandóbb nyomokat hagyva a város művészetében, oktatásán, tudományos életén. Ennek okait keresve, elsősorban a kedvező körülményeket kell kiemelni. A 15. század során a reneszánsz-humanista műveltség megjelenésének számos elengedhetetlen feltétele alakult ki a városban: országos mércével mérve is magas intellektuális színvonal, az antik és világi kultúra iránti nyitottság, bőkezű mecénatúra, az ezt biztosító magán- és intézményi vagyonok, szerteágazó és mind elmélyültebb nyugat-európai, itáliai oktatási, egyetemi kapcsolatok, magasan iskolázott, művészet-és tudományt szerető, értő közeg és tudományos szakembergárda.

szót ejtsünk az azt fenntartó, hordozó egyházi intézményrendszer kialakulásáról és szerepéről. A Szent István király korától kiépülő vármegyarendszer és egyházi intézményrendszer központja nem Váradra, hanem Biharra került. A döntés sokat elárul a 11. század eleji, közepi Várad alárendelt helyzetéről, ami a század végén Szent László király uralkodásától alapvetően megváltozott, hiszen döntése nyomán, feltehetően 1083-ban sor került a káptalan felállítására, majd 1091 után a püspökség megszervezésére.

Az egyházi intézmények megjelenése valódi városi élet születését még nem, de a latin nyelvű művelődés, írásbeliség, vagyis a korabeli Európa kulturális identitásának e rendkívül fontos és meghatározó elemeinek a megjelenését szinte azonnal maga után vonta.

A magyar államalapítás évszázadának végén és ahhoz még szorosan kapcsolódva azonban nemcsak egy új adminisztratív központ született, de nyugati mintájú intézményein, és kulturális identitásának új elemein keresztül ebben a hatalmas, a Tiszától Erdélyig terjedő ország részben megjelent egy olyan új entitás, mely leginkább alkalmas és nyitott volt a fennálló és a középkor későbbi századaiban megjelenő új kulturális hatások befogadására. A nyugati latinitás lett az a szilárd kötelék, melyen keresztül eleinte szinte észrevétlenül, később már mind kézzel foghatóbb és látványosabb módon sor került a késő-középkori európai művelődés egyre gazdagabb, színesebb, a humanizmus korába lépve pedig új tartalommal kiegészült elemeinek átvételére.

A latin nyelvű írásbeliség megjelenését Szent István és Szent László király törvényei segítették elő. E királyi rendelkezések a püspökök feladatává tették a templomok felszerelését, a misékhez szükséges szertartáskönyvek biztosítását. Váradon az egyházmegye ellátására a 12. század elejétől megkezdődhetett a legalapvetőbb igényeket kielégítő latin nyelvű, liturgikus könyvek másolása, gyűjtése, vagyis a városban már ekkor másológyműhelynek, scriptoriumnak kellett működnie. A káptalan által életre hívott egyházi intézmények másik alapvetően fontos elemét a 12. század során már működő káptalani iskola jelentette. A 15. századig, a humanizmus térnyeréséig, azonban ez sem kínált magas szellemi műveltséget. A középkori papi hivatás alapvető ismereteit kívánta átadni, vagyis célja a latin nyelv elsajátíttatása, az egyházi énekek megismertetése volt. Később, a kulturális fejlődés első igazán meghatározó jeleként fokozatosan mind nagyobb hangsúlyt kapott a

közjogi írásbeliség, vagyis az oklevélszerkesztés oktatása.

Ez utóbbi tudás birtoklására mind jelentősebb igény mutatkozott. Várad a tiszántúli ország-rész legfontosabb hiteleshelyévé vált, miközben László király szentté avatása, a várbéli székesegyházban kialakított sírhelye, a 12. század végétől országossá váló kultusza, illetve ennek hatására tömegessé váló zarándoklatok, valamint a szent sírjánál kialakult istenítéleti eljárások okán az ország egyik legjelentősebb vallási, igazságszolgáltatási és kulturális centrumává, ezen belül a latin nyelvű magyar írásbeliség kiemelkedő központjává fejlődött. A különböző jogi oklevelek (percek, birtokbejárások, királyi parancs-, adomány-, és kiváltságlevelek stb.) illetve az istenítéleti eljárások lebonyolítása, a végzések írásba foglalása, kihirdetése, jegyzőkönyvbe vétele a váradi káptalanra és káptalani hiteleshelyre, illetve mindezek hatására a jogi és liturgikus tartalmú írásbeliségben egyaránt hamar nagy rutint szerzett papságára hárult.

Mivel a századok során ezek mind kiterjedtebb feladatokkal ruházták fel a váradi egyház intézményeit, nemcsak tetemes oklevelés anyag keletkezett, de kialakultak az első könyvgyűjtemények is. Az állományok jellegét azonban még nem tudatos vagy változatosságra törekvő gyűjtés határozta meg, hanem a szükségszerűség formálta. A legjelentősebb az iskola igényeit is kiszolgáló székeskáptalani könyvtár lehetett, melyről a tatárjárásig terjedő korszakot tekintve semmit nem tudunk, csak feltételezhetjük, hogy a kor körülményeiből fakadóan még kizárólag csekély számú liturgikus műből állhatott.

Az állomány összetételének megállapítását nehezíti, hogy ezek a gyűjtemények is csaknem teljesen elpusztultak, sőt jegyzékeik sem állnak rendelkezésünkre. Maradnak a párhuzamok, elsősorban a veszprémi, pozsonyi és zágrábi káptalani könyvtár fennmaradt lajstromai. Ezek arról tanúskodnak, hogy a 15. századra megannyi teológiai alapképzést biztosító könyv mellett, már jelentősebb számú magas szintű, főleg természettudományos és orvosi munka volt megtalálható. Elvben ezt Várad kapcsán is elfogadhatjuk, sőt, figyelembe véve, hogy ezeknél Várad már tekintélyesebb, vagyonosabb, főpapjainak nagyobb jövedelmeket biztosító egyházi központ volt, mennyiségében és összetételében változatosságában meg is haladhatta őket. Ugyanakkor a jegyzékek hiányában ezek meglétében biztosak mégsem lehetünk, főleg mivel a képet árnyalja az a tény, hogy a

Janus Pannonius
arcképe
a Plautus-kódexben

tatárjáráskor elpusztult káptalanok könyvtárainak 14–15. századi fennmaradt nyilvántartásai (Veszprém, Pozsony) olyan újra pótoltt könyvállományról tanúskodnak, amelyek a kötetek számában nem, de épp változatosságukban, korszerűségükben, tudományos értéküket tekintve jóval szegényesebbek azokénál, amelyek alapításuktól fogva folyamatos bővítés alatt álltak. Ezek egyike épp az a zágrábi káptalani könyvtár volt, amelyet a váradival nagyjából azonos időben és azonos körülmények között alapítottak. Zágrábban a 14–15. századra megannyi teológiai alapképzést biztosító könyv mellett sok, más káptalani könyvtárból hiányzó, magas szintű, akár egyetemi továbbtanulást is biztosító, arra felkészítő tudományos munka volt megtalálható.

A városi élet erőteljesebb jelentkezésének hatására a 14. században indult fejlődésnek a középkori művelődés és oktatási rendszer harmadik eleme: a plébániai iskolahálózat. A középkor végére a váradi plébániák száma 18–20-ra emelkedett, igaz, ezek között sok volt a kolostori templom, illetve a város vonzáskörzetében (Várad-hegyfok, Kápolna stb.) emelt istenháza. A plébániák mellett korábban is szerveződhetek iskolák, a század második felében jelentősebb oktatási tevékenységet is folytathattak, bár ezek konkrét munkáját néhány okleveles említést leszámítva szinte egyáltalán nem ismerjük.

Ez a kulturális, oktatási közeg volt az, amely előbb csak szórványosan, utóbb már jelentősebb számban útra bocsátotta a nyugati egyetemeken tanulni vágyókat. Bár még hiányzott a tudatos

egyetemre járatás, az Árpád-kor végétől a nyugati peregrináció már hatott a város, ezen belül is a középkori Váradon mindig is meghatározó szerepet játszó papi elit művelődési életére. A 13–14. század püspökeinek jelentős része ugyanis már magasabb fokú, az Árpád-kor utolsó évtizedeitől egyértelműen egyetemi tanulmányokkal rendelkezett. Főleg igaz volt ez olyan előkelő, vagyonos nemzetségekből, családokból származó, jelentős közéleti karriert befutó, világi hivatalokkal is rendelkező klerikusok esetében, mint Lodomér (1268–1279) Bertalan (1284–1285), Benedek (1291–1296) püspökök, illetve I. Nagy Lajos király itáliai (nápolyi) származású orvosa, az 1378-ban váradi főpapnak kinevezett Deméndi László vagy Telegdi Csanád székeskáptalani prépost (1320 k.), későbbi esztergomi érsek.

A város 11–14. századi, még erőteljesen (kora) középkorias viszonyaiból tovább lépve a 15. század elejétől, a protestantizmus térnyeréséig terjedő közel másfél évszázad Várad számára a középkori városiasodás és egyházi művelődés fénykorát jelentette. A korábbi századok viszonyaihoz képest, annyi sok finom, de folyamatos eltérés ment végbe, hogy a 15. század elejétől, a reneszánsz korba lépve egy a korábitól már sokban eltérő művelődési élet alakult ki. A változások meghatározó vonása, az egyre változatosabb formában jelentkező nyugati, ezen belül is leginkább itáliai kulturális hatások eredményeként megjelenő humanista szellem elterjedése volt.

A humanista-reneszánsz művelődés váradi formálódásának, a gótika korából való „átfejlődé-

az első neves európai humanista, aki ide látogatott, a sort mások folytatták, például Filippo Podokataro ciprusi származású görög humanista, de többen jöttek Közép-Európából is, mint a lengyel Szánoki Gergely és Lasoczki Miklós, nyugatról a székesegyházi kórust irányító francia zenész, Petrus Gallicus, vagy Miklós modruszi püspök, aki visszaemlékezése szerint 1463-ban a pápa követeként felejthetetlen telet töltött Váradon „*a remek könyvtárban, együtt sok tudós férfival*”. Az olyan magyar humanistákról sem szabad megfeledkezünk, mint Polánkai Bereck, Ivanics Pál, Garázda Péter, Váradi Péter stb., akik tevékenysége mind egy-egy fontos fejezetét jelentik a humanista Várad kultúrtörténetének, valamint természetesen Janus Pannonius.

Azon tudósoknak a sora azonban, akikkel Vitéz levelező, vagy baráti kapcsolatban állt, és tisztelői között tudhatta, még ennél is imponálóbb. Ott találjuk köztük Aeneas Sylvius Piccolominin, a későbbi II. Pius pápát, valamint Johannes Argüropulosz bizánci tudóst, aki latinra fordítva Arisztotelész hat könyvét, ebből ötöt Cosimo Medicinek Firenze fejedelmének, míg *A csillagos égről* szóló hatodikát (*De coelo*) Vitéznek ajánlotta. A váradi püspöknek ajánlották művüket többen a kor neves csillagászai közül is, mint Georg Pauerbach és Regiomontanus, vagy a szintén bizánci humanista Georgius Trapezuntius. Ezek a magyar, olasz, lengyel, német, francia és görög tudósok együtt alkották azt a váradi kört, azt a váradi tudós csoportosulást melyre az itáliai tudóscsoportosulásokkal rokon, első akadémiai kezdeményezés volt magyar földön.

Vitéz János humanista udvarának egyik legfontosabb következménye, mely sokban befolyásolta a nyugati világ tudományosságának fejlődését is, a Váradi Táblák összeállítása volt. Vitéz, aki a humanizmus racionalitásával figyelte a természeti jelenségeket is, igyekezett minden, az égitestekhez köthető babonát eloszlatni. Ehhez azonban pontosan ismerni kellett a nap- és holdfogyatkozásokat, amelyek előrejelzésére eddig nem készültek számítások. Ezek elvégzésre kérte fel Georg Pauerbachot, aki 1464-ben ezt a kérést teljesítette, majd így írt Várad püspökének: „*Akaratodnak engedelmessé próbáltam ezeket megcsinálni. Összegyűjtöttem tehát és egy kötetbe rendeztem az égi világító testek mozgásait és eklipsziseit mutató táblákat. Ezekből igen könnyen meg lehet előre állapítani a jövőre nézve is mindkét világító test (a Nap és a Hold) fogyatkozásait. Alapjaikat pedig a váradi délkörre számítottam ki, ezért láttam jónak, hogy váradi tábláknak nevezzük őket.*” Pauerbach tehát azt a 0. fokot,

melyre szükség van a hosszúsági értékek kiszámításához, és amely ma Greenwichnél található, a váradi várnál – pontosabban a püspöki palotánál – állapította meg (váradi meridián). Majd kétszáz évig, 1667-ig – más vélemények szerint Napóleon koráig – innen kiindulva számították a hosszúsági fokokat. Egyes visszaemlékezések szerint ezt használta Kolumbusz Kristóf is felfedező útjai során, de Amerigo Vespucci is megemlítette, hogyan tanult meg a váradi táblákból (*Tabula Varadiensis*) hosszúságot számolni.

Fontos szót ejteni Vitéz János váradi püspök könyvtáráról, amiről valójában keveset tudunk. Tulajdonosuk könyvgyűjtő szenvedélyéről azonban sokat elárul a már említett Vespasiano da Bisticci írása, amely szerint: „(váradi püspöki kinevezése után) *az első dolgok közé tartozik, amihez hozzáfogott, hogy egy igen szép könyvtárat rendezett be, és azt akarta, hogy abban mindenféle tudományághoz tartozó könyv meglegyen és ezeket Itáliában és Itálián kívül kerestette össze. És sok könyvet, amit megszerezni nem lehetett, Firenzében másoltatott le, s a költségekkel nem törődve, csupán arra ügyelt, hogy szépek és javított szövegűek legyenek. Hazája értékét emelte azzal, hogy minden könyvet meghozatott oda, amit csak meg lehetett lelni, eredeti műveket csak úgy, mint fordításokat. Kevés olyan könyv volt latin nyelveken, ami neki meg nem lett volna.*”

Vitéz János, akiben fiatal korától kiépülő humanista kapcsolatai hamar felélesztették bibliofil hajlamait, az új humanista könyvkultúra egyik legelső és legfontosabb magyar követőjévé vált, létrehozva Várad történetének feltehetően első olyan könyvtárát, mely tudatos gyűjtés eredményeként jött létre, és nem kizárólag a gyakorlati célokat követő szertartáskönyvekből vagy tankönyvekből állt, mint a korábbi káptalani vagy rendi iskolai könyvtárak. Számos nagy értékű kódexet vásárolt, amelyek magukon viseltek a korabeli itáliai reneszánsz miniatúrafestészet kiemelkedő színvonalát. Mivel a könyvek tetemes részét firenzei importmunkák tették ki, ahol iparszerűen és rengeteg másolási hibával állították elő őket, Vitéz gyakran saját kezűleg javította és egészítette ki a szöveget, illetve datálta kiegészítéseit. Néhány kódex esetében biztosan tudjuk, hogy már 1465 előtt, vagyis váradi püspöksége idején birtokában voltak. Ilyen Maironis 1463-ban emendált kódexe, Plinius epistolái, melyeket elkészülte után 1464-ben saját címerével ékített, valamint Victorinus retorikai kommentárjának 1462-ben készült másolata, de a Plautus kódex is már birtokában lehetett, mivel 1465-ben fejezték be másolását.

Janus Pannonius pecsétje

Nem tudjuk, összesen hány könyv alkothatta a váradi könyvtárat. Mivel Vitéz 1465-ben Esztergomba magával vitte gyűjteményét, illetve folytatta a beszerzéseket, 500 körülre tehető a teljes állomány. Ezek között sok volt az igénytelenebb kiállítású munka is. Halála után javarészt Mátyás Corvinái közé olvastották be a gyűjteményt, a király halála és Buda török kézre kerülését követően osztozott annak sorsában.

Az egykori pompás tékából mára 64 kódexet ismerünk, leginkább történelmi és irodalmi művek, valamint teológiai, filozófiai, természettudományi (főleg csillagászati) munkák. A szerzők fele klasszikus latin vagy görög író munkájának másolata. A kész könyvek mellett Vitéz gazdag kéziratgyűjteménnyel is rendelkezett. A gyűjteménynek már saját korában híre ment, sokan innen kértek ki példányokat másolásra. Végül érdemes idézni a már említett híres német csillagász, a Vitéz Jánossal is kapcsolatban álló Regiomontanus szavait, aki a váradi püspökről és könyvtáráról így írt: „*Bened tiszteli ez a dús könyvtár alkotóját, amelynek kincseivel Erdélyt és Magyarországot gazdagítod... Köztudomású, mily gondnal és mennyi költséggel gyűjtötted egybe különféle országokból a bölcsességre oktató könyveket, amelyek bőkezűségednek és emelkedett szellemednek hírét a késő nemzedékekre is át fogják hagyományozni.*”

Ebben a kulturális közegben nevelkedett, formálódott a 15. század közepén Janus Pannonius. Nem ismert, mikor került Váradra, de erre kora gyermekkorában kerülhetett sor. Édesanyja

Vitéz Borbála, Vitéz János húga volt, a gyermek tehát nagybátyjához került. Családneve bizonytalan, költői nevét a humanisták szokásának megfelelően latin névként vette fel. A székeskáptalani iskolában tanult tehetséges fiatal Vitéz János 13 éves korában, tehát 1444–45 körül küldte Itáliába. Guarino mester híres ferrarai humanista iskolájában tanult nyolc éven keresztül, ezeket az esztendőket tekinthetjük középiskolai tanulmányai időszakának. Janus Pannonius már 15–16 éves korában költővé érett. Ferrarai éveiben csak úgy ontotta a klasszikus latin nyelvű verseket. Itt ismerkedett meg későbbi barátjával, a szintén Guarino tanítvány Galeotto Marzióval, majd Padovában és Velencében hallgatott római és egyházjogot, illetve 1458-ban megszerezte a doktori kalapot.

Vitéz János hat évvel tanulmányai megkezdése után, 1451-ben hozatta csak vissza Váradra, és székeskáptalani kanonoknak nevezte ki, elindítva az országos politikára is hatást gyakorló karrierjét. Bár Janus Pannonius hamarosan visszatért Ferrarába, tanulmányai végével 1458-ban végleg hazajött Magyarországra, de ezúttal nem maradt Váradon, Vitéz János lényegében azonnal Budára hozatta. Az épp csak trónra lépett Mátyás által is ekkor még tárt karokkal fogadott fiatal klerikus, annak biztos tudatában hagyhatta el Szent László városát, hogy nagy jövő vár rá, hisz nagybátyja az ifjú király kancellárja lett. Őt magát pappá szentelik, majd 1459-ben Pécsen megkapta a püspöki széket, illetve jogi ismereteit királyi személyenként kamatoztathatta. Ekkor, Váradról való végső távozásakor írta *Búcsú Váradtól* című versét, amit az első Magyarországon született humanista költeménynek tekintünk. A fájdalmas búcsú jogos volt, minden reményével és várakozásával ellenében többé nem tért vissza Váradra.

Janus Pannonius a pécsi püspöki szék elnyerését csupán egyházi karrierje első állomásának tekintette. Mivel 1465-ben Vitéz János váradi püspök megkapta Esztergom érseki székét, a várost és gazdag hagyományait jól ismerő költő magától értetődő örökösének számított. Az 1465. évi velencei követjárása során hibát ejtő Pannoniust azonban Mátyás nem helyezte át a kor egyik legtekintélyesebb, egyben legnagyobb jövedelmeket is biztosító Várad püspöki székébe, hanem meghagyta a jóval szerényebb presztízsű pécsi egyház élén. Janus Pannonius számára ez egyértelmű csalódás volt, illetve a király döntésében a széles körben elismert, nagy tehetségű, ugyanakkor a királyi kül- és belpolitikai elképzelésekkel már ekkor sem feltétlenül rokonszenvező, illetve ambícióktól is

Miniatúra a Filipec pontifikáléból (II. Ulászló megkoronázása)

fűtött fiatal klerikus mellőzöttsége bizonyítékát látta, joggal.

10

Bár a királyi jószándékot teljesen nem vesztette el, arról nem is szólva, hogy a kinevezését követő 1468-ig tartó évek életének költőileg legtermékenyebb időszakát jelentették, Janus Pannonius Mátyással szembeni magatartását továbbra is ezek a politikai véleménykülbségek és személyes érzelmek határozták meg. Mivel nagybátyjával, Vitéz János esztergomi érsekkel együtt 1471-ben vezető szerepet vállalt a csehországi háborúk és az ezek okán kivetett magas adók miatt kirobbant Mátyás elleni összeesküvésben, menekülnie kellett. A lázadás bukását követően Mátyás kész volt kiegyezni Vitézzel, akit vissza is fogadott kegyeibe, a pécsi püspök nem élt ezzel a lehetőséggel, hanem Zágráb felé haladva Itáliába akart menekülni. Négy hónappal később, 1472 márciusában kiújult tüdőbetegségében hunyt el. Temetésének, valójában Mátyás haragjától tartva a holttest elrejtésének körülményeiről, egyben a humanista püspök emlékének töretlen megbecsültségéről Antonio Bonfini, az uralkodó történetírója tudósít minket: „*Mennyire szerette őt (pécsi) püspöki udvarának papsága, a következőkből nyilván látható. Minthogy lázadónak tekintették, a király haragjától félve, senki sem merte nyilvános pompával eltemettetni. Papjai azonban holttestét titkon a pécsi kápolnába vitték és hosszú időn át egy szurokkal bevont szekrényben tartogatták.*” A 36 éves püspököt

csak hét évvel később helyezték végső nyughelyére a pécsi székesegyházba, utóbb már a közemlékezet által is elfelejtett helyre. Sírjára 1991-ben bukkantak rá a székesegyház felújítási munkálatai során, majd 2008-ban újratemették.

Várad és Janus Pannonius kapcsolata épp úgy nem ért véget a költő halálával, mint a város humanista műveltsége Vitéz János távoztával. Ezeknek az egymáshoz is kapcsolódó kulturális jelenségeknek a megértése szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy Vitéz János csak az első volt a kor magyar anyanyelvű humanista műveltségű váradai főpapjainak sorában. A püspöki székben őt követő utódai műve méltó követőinek bizonyultak.

A váradai püspökség fontosságára, egyben a király „személyi politikájára” jellemző módon azonban Vitéz János után a város főpapi székét, a magyar rendi érdekektől független idegen származású klerikusok kapták meg Mátyástól. Előbb Beckensloer János, a nagy befolyású, Vitéz vezette összeesküvés leleplezőjeként akkor még Mátyás feltétlen hívének számító német származású királyi főkancellár került a váradai egyház élére. Közvetlen utóda a cseh-morva születésű, a magyar király csehországi hadjáratokor Mátyás hűségére tért Filipec János (1476-1490) volt. Elődjétől eltérően az új püspök már beírta nevét Várad művelődéstörténetébe, tevékenysége egy újabb állomást jelentett a város humanista szellemű kulturális életének fejlődésében. Tette ezt annak ellenére, hogy az uralkodó egyik főembereként, követeként keveset tartózkodott a városban, illetve, ha mecénási tevékenysége nem is volt mérhető nagy elődje oktatásra, tudományosságra egyaránt kiterjedő váradai egyházkormányzatához, az nem is maradt észrevétlen.

Mint minden humanista főpap, Filipec János is rajongott a könyvekért. Feltehetően gazdag és nagy példányszámú humanista könyvtárral rendelkezett. Könyveinek egy részét, ha nem is a teljes gyűjteményt, Váradon őrizhették, illetve tudjuk, hogy néhány kiemelkedő példánya a székeskáptalan tulajdonába került. Ez utóbbiról Petrus Ransanus tudósít, aki Beatrix királyné kíséretében érkezett az országra, majd Mátyás történetírója és követe lett. A püspök váradai könyvadományairól Ransanus így ír: „(Filipec) *nagy könyvekkel, graduálékkal és antiphonálékkal, (látta el a székesegyházat) melyek minden részletben olyan csodálatos módon voltak ékesítve, hogy a leggazdagabb király ajándékának lehetett volna tartani.*” Gazdag könyvadományairól Antonio Bonfini is beszámol. A váradai egyháznak

adott könyvei azonban épp úgy elpusztultak, mint a püspök csaknem teljes könyvtára. Mára mindössze két kódexe maradt fenn, igaz, ezek egyike a magyarországi humanista művelődés egyik legnagyobb szerűbb alkotása. A ma az esztergomi érseki könyvtárban őrzött Filipec pontifikálét Mátyás budai reneszánsz műhelyében készítették 1481 és 1487 között, és feltehetően ugyanannak a mesternek az alkotása, mint az őt követő váradi püspök Kálmáncsehi Domokos breviáriuma.

A humanista könyvkultúra és mecénatúra mellett a korabeli váradi reneszánsz építészet jelentkezésére is vet némi fényt Filipec János tevékenysége. A váradi püspök Mátyás corvinái közül kölcsönözte ki Leon Battista Alberti neves humanista építész, festő és szobrász 1485 körül készült *De re aedificatoria* című Franciscus Collensis által Firenzében másolt és Attavante által illuminált díszes kódexét. Nem tudjuk azonban, hogy ez az építészetelméleti szakkönyv mikor és milyen céllal került a váradi püspökhöz, pedig nem lenne érdektelen, mivel a város törökök általi feldúlása (1474) után ekkor folytak a megsérült várbéli épületek renoválási munkálatai. A rendelkezésre álló információk a püspök számára fontos épületek,

elsősorban is a török ostromban feltehetően megsérült püspöki palota reneszánsz építészeti elvek és formavilág szerinti tatarozását, nagyobb arányú átépítését sejtetik. Erről, esetleg egy későbbi időpontban, a 16. század elején ennek folytatásaként végzett munkálatokról a régészeti feltárások során előkerült reneszánsz kőtöredékek is árulkodnak.

A Váradhoz kapcsolódó humanista művelődés 15. századi korszakát ifjabb Vitéz János személye, tevékenysége és humanizmus kori élet pályája zárta le, aki az egykori püspök és esztergomi érsek unokaöccse és egyben neveltje volt. Itáliában tanult, először 1463 és 1466 között Bolognában, majd 1467-1468 során Padovában, ahol megszerezte jogi doktorátusát. 1455-től már tagja volt a váradi székeskáptalannak, de visszatérte után, még 1471 előtt a préposti javadalmakat is megkapta. 1472-ben, mint a nem sokkal korábban megszervezett, Keresztelő Szent János nevét viselő váradi társaskáptalan prépostja tűnik fel, vagyis biztosra vehetjük, hogy egyetemi tanulmányai után tartósan megtelepedett Váradon. A tanult humanista főpap ezt követően mint Mátyás diplomatája jelenik meg, aki többször járt a király meg-

Filipec János pontifikáléja

Leon Battista Alberti: De re aedificatoria (Olmütz, 1485 k.)

bízottjaként Rómában. Váradot 1481-ben hagyta el, előbb szerémi, majd veszprémi püspök lett, illetve almóci (Olmütz) püspöki adminisztrátor. Könyvszerető humanista mecénás volt, bár tevékenységéből kevesebb maradt fenn napjainkra. Az egyetlen olyan kódex, amelyről biztosan tudjuk, hogy az ő megrendelésére és használatára készült, püspöki pontifikáléja, azaz főpapi szertartáskönyve. Az 1489-ben elkezdett kódex a püspök által miséken elmondandó szövegeit tartalmazza, ezeket reneszánsz miniatúrákkal díszítve.

Nagy szerepe volt a bécsi és budai humanistákat egyesítő Dunai Tudós Társaság (*Sodalitas Litteraria Danubiana*) létrehozásában is. A jellegzetesen humanista akadémiai csoportosulást Conrad Celtis a bécsi egyetem tanára alapította 1497-ben, a budai és bécsi humanista tudósok és teológusok egyesítéséből. Német (osztrák) részről a bécsi egyetem oktatói és pártfogói vettek részt a szerveződésben, magyar részről pedig a budai királyi kancellária tagjai. Az akadémiának két fiókja volt, egy Bécsben, egy pedig Budán, amelyek, bár szorosan együttműködtek, külön szerveződésként jöttek létre. Az alapító ifj. Vitéz Jánost kérte fel a szervezet védnökének, vezetőjének, akinek kiemelkedő fontosságát jól mutatja, hogy a társaság 1499-ben bekövetkezett halála után meg is szűnt.

12

A korabeli kulturális jelenségek (humanista kör, nagyszámú peregrinus, magyar ajkú humanisták, a papi középréteget is immár átható humanizmus, humanista szellemű oktatás stb.) a 16. század elején ismét Janus Pannonius személyével összefüggve találkoztak. A Jagelló-kori, virágkorát élő magyarországi és váradai humanista műveltség legfontosabb hazai jelképe ugyanis épp Janus Pannonius lett, akinek valóságos kultusza alakult ki a Mohács előtti időszakban. A Janus-kultusz kialakulását természetesnek kell tekintenünk, hiszen a kor magyar humanistáinak szemében Janus Pannonius nemcsak úttörőnek számított, és követésre érdemes példaképnek, de a külföldi egyetemeken és tudós műhelyekben az ő személyével lehetett igazolni a korabeli magyar művelődési viszonyok modernségét és európaiságát. Janus Pannonius halála után kialakult tiszteletéről, ami a legfontosabb kiindulópontja volt a költő nem sokkal később kivirágzó kultuszának, már Bonfini is beszámolt: „*Örök vágyódást hagyott maga után Magyarországon épen úgy, mint Itáliában. Tizenhét esztendeig Guarinonak volt tanítványa és kora gyermekéje óta mind a latin, mind a görög nyelvet tökéletesen elsajátította. Tanítója gyakran szokta volt mondani, hogy egyetlen tanítványa sem volt még, sem olasz, sem külföldi, akit ügyesség, tanulmányosság és*

teremtő tehetség dolgában Janus Pannoniusszal össze lehetett volna mérni. Mikor latinul beszélt, azt hitte volna az ember, hogy Rómában, mikor görögül, hogy Athén kellő közepén született. Tetteiben és beszédeiben nem volt semmi barbárság. Versírásra született, de prózája szintén kellemes volt. Ha a közügyek zavaros árával nem úszott volna, mindenesetre versenyre kelhetett volna az ókori szónokokkal és költőkkel.”

A Janus hagyomány és a költő európai hírneve erősítésének egyetlen humanisták által elfogadható módja volt, a publikálás. A folyamat kezdetét Janus Pannonius addig szétszórtam maradt műveinek egybegyűjtése, rendszerezése jelentette, ami lényegében még Mátyás király érdeme volt. Az egykor vele szembe forduló költő alkotásainak felkarolása sokban rávilágít az uralkodása vége felé járó erős akaratú, s a szellemi értékeket felismerni képes király humanista művelődésére és művelődés pártiságára, kultúrpolitikájára, illetve pontosan értette ennek számára is kedvező propagandisztikus jellegét. A költő újratemetését egyik pécsi útja során engedélyező Mátyás Janus Pannonius iránti tiszteletéről így írt Bonfini: „(a földi maradványok elrejtését követően) *Mikor jóval később a király egy alkalommal a várost (Pécs) és székesegyházat meglátogatta, a káptalan tagjai kérték, engedje meg, hogy János költő holttestét, melyet a király haragjától való félelmükben régtől fogva eltemetetlenül tartogatnak, méltó pompával eltemethessék. A király sajnálta a nagy férfitól gyászos sorsát, (...) és azonnal igen díszes temetést rendezett, hogy a jeles költő méltó sírban nyugodjék.*”

Az sem lényegtelen, hogy a Janus-kultusz születésének, kialakulásának ebben a korai szakaszában a váradai kapcsolat, kötődés már több szinten jelentkezett. Mátyás választása Váradai Péterre esett, akit 1485 körül bízott meg a feladattal. Váradai Péter 1450-ben született feltehetően Váradon, polgári családban, nemcsak nagy tehetséggel megáldva, de igen szerencsés pillanatban. Vitéz János püspök ismerte fel képességeit, humanista püspöki udvarában neveltette, gondoskodott pályája megindításáról. Magával vitte követi útjaira, például az 1463-ban III. Frigyes német-római császárral folyó bécsújhelyi tárgyalására, illetve 1465-ben Váradai Esztergomba is követte az érsekké kinevezett mentorát. Korának jellegzetes humanista értelmiségeként, akkor már esztergomi kanonokként, még ugyanabban az évben Bolognában elkezdhetette egyetemi tanulmányait is. Nem vett részt a király elleni összeesküvésben, így Mátyás bizalmát elnyerve 1479-ben titkos kancellárja lett, majd 1480-ban a kalocsai érseki székbe emelte, illetve 1483-tól

Mátyás távollétében a király személyét helyettesítette.

Mint humanista és mint a királyi kancellária feje, Váradi nem csak kapcsolatban állt korának minden fontos szellemi társával, de egyben ő volt az, aki irányította Mátyás könyvtára számára a gyűjtési, másolási munkálatokat, ami ezen megbízatása esetében is jól hasznosítható tapasztalatokat jelentett. Ugyanakkor Váradi Péter Janus Pannoniussal csaknem megegyező életkora, neveltetésének azonos helye, gyermekkoruk nyilván sokban hasonló, talán közös élményei joggal teszik feltételezhetővé, hogy az akkor már több mint egy évtizede halott költővel, illetve annak emlékével nemcsak azonos műveltség vagy érdeklődési kör, de még Váradon kialakult személyes ismeretség kötötte össze. Ez utóbbira Bonfini is utal, mikor Váradi kapcsán megjegyzi, hogy Vitéz János felfedezve tehetségét őt gyermekeivel (itt nyilván Janus Pannoniusra utal) együtt neveltette.

Mindezek együttesen indokolják azt, hogy Váradi Péter miért végezhetett feltehetően elmélyült, a Janus-kultusz egész későbbi fejlődésére alapjaiban ható kutató és szerkesztő munkát. Váradi Péter volt erre ugyanis a legalkalmasabb, az elkészült, több száz epigrammát tartalmazó gyűjtemény pedig a Corvinák közé, Mátyás könyvtárába került, illetve számára is készült egy pergamen másolat. A gyűjteményt tartalmazó kódex ma már pontosan nem beazonosítható, az eredeti munka ugyanis elveszett. Váradi munkájának napjainkban leginkább a ma Bécsben őrzött Janus-gyűjteményt tekintik, ami azonban nemcsak epigrammákat, de a Magyarországon írt elégiák egy részét is tartalmazza. Az 1500 körül készült kódex feltehetően a Váradi által összegyűjtött epigrammák szövegét foglalja magába, melyhez hozzákapcsolták a magyarországi műveket.

Az elkészült gyűjteményt szinte azonnal másolni kezdték, illetve a magyar írásbeliség központjából, a királyi kancelláriából további másolatok formájában a nagyobb egyházi központok, székeskáptalanok könyvtáraiba került a gyűjtemény. Joggal feltételezhetjük, hogy a gyűjtemény egyik másolata Váradra, a székeskáptalani könyvtárba került, és az nem is nem maradt felfedezetlen a város művelt humanistái előtt, legalábbis a 16. század elejének Váradhoz kapcsolható, itt hivatalt nyert humanista műveltségű papjainak a Janus-kultusz erősítésére tett erőfeszítései erről árulkodnak. A káptalani könyvtárakba került példányok így váltak mind nagyobb körben hozzáférhetővé például azon tehetséges fiatal értelmiségi-

ek számára is, akik a nyugati egyetemek felé vették útjukat. Nem véletlen, hogy épp ők voltak azok, akik szorgalmazták, hangsúlyozták a Janus-kultusz formálódásának következő lépésének számító közzététel, vagyis publikálás, a szélesebb európai értelmiség elé való tárás fontosságát. Ezek anyagi háttérét pedig mi más biztosította volna, mint az egyetemi tanulmányaikat lehetővé tévő mentoruk, például épp a humanista szellemű főpapok, püspökök mecenatúrája, akik épp ennyire pontosan tudták és ismerték a Janus művek publikálásának jelentőségét.

A Janus epigrammák nyomtatásban való megjelentetése már a Jagelló időszakhoz köthető. A korabeli nyugat- és közép-európai Janus kiadások szinte mindegyike esetében szintén találunk valamilyen váradi kapcsolatot, illetve olyan személyek tevékenységének eredményeként kerültek napvilágra ezek a gyűjteményes kötetek, akik a 16. század elején valamilyen formában kapcsolódtak Várad humanista közösségéhez.

Az első, aki megpróbálta nyomtatásban kiadni Janus műveit, Brodarics István, Szatmári György püspök kancelláriai titkára volt, aki 1505–1506 körül egyetemi tanulmányai végeztével kezdett tárgyalásokat Aldus Manutius velencei humanista könyvkiadóval. Brodarics, aki tervéhez elnyerte Szatmári támogatását is, még csak egy, a birtokában található Janus Pannonius kézirat megjelentetését akarta elérni, „nehogy ily nagy férfiú örök szennybe takarva kallódjék.” Az első próbálkozás sikertelen volt, ugyanerre a sorsa jutott egy későbbi, 1512-es kísérlete. Ugyanabban az évben Bécsben már megjelent egy Janus-kötet, amit napjainkig az első sikeres publikálásnak tekintünk, és amely Brodaricsot is később újabb próbálkozásra sarkalta. Gondozója az a Paulus Crosnensis Ruthenus krakkói professzor volt, aki 1508-ban megfordult Thurzó Zsigmond váradi püspöki udvarában és egy térlől szólót, valamint egy terjedelmes dicsőítő verset írt Szent Lászlóról, melyben a lengyel humanista elragadtatással írt a városalapító lovagkirály tetteiről, csodáiról, katonai erényeiről: „*Abban fénylik, amit felemelt: a váradi várban / S egyházában, amely Mária temploma lett! / Ottan a márványkő sír mélyén nyugszik a teste, / Boldog csontjairól fel-felvilan a fény.*” A művek érdekessége, hogy azok Janus költeményeinek ismeretéről árulkodnak, ami ismét csak annak váradi gyűjteményes jelenlétére utal. A kiadvány egy elégiát (*De Arbore nimium foecunda*) és a Guarino-panegirikuszt tartalmaz. Utóbbiban a költő ferrarai mesterének állít emléket, aki bevezette őt a tudományok világába, és aki felfe-

dezte a benne rejlő költői tehetséget. Ez fontos magyar irodalmi és kultúrtörténeti pillanat, mivel az akkor már itthon széles körben kedvelt és tisztelt egykori váradi kanonok humanista költészetének ekkor kezdődött el európai népszerűsítése.

A következő Janus-kiadás szintén a váradi humanista kör egy tagjához, Crossnensis krakkói egyetemi tanítványához Magyi Sebestyén váradi kanonokhoz (1516–1522) köthető, aki 1508-ban hazatérve magával hozta a pestis elől Magyarországra húzódott mesterét. A kötet alig fél évvel a bécsi kiadás után, 1513-ban jelent meg Bolognában és az 1512-es kiadvány anyaga mellé további két elégiát kapcsoltak. Magyi Sebestyén a kötetet a krakkóit nem sokkal később követő bolognai egyetemi tanulmányai alatt jelentette meg, és a korszakra oly jellemző módon azt patrónusának, az akkor már pécsi püspöknek kinevezett Szatmári Györgynek ajánlotta: „*Visszatérek hozzád, kegyelmes főpap, kit minden művelt ember egy szájjal, egy szívvel korunk Maecenasaként, Polliojaként, Proculeiusaként ünnepel. S nem érdemed felül. Te vagy menhelyük, oltalmuk, díszük. Ki ne tudná, hogy a tudós pécsi püspök mindenkor gyámolította s most is egyre gyámolítja valamennyi tudóst?*” Szatmári később is nyomon követte és támogatta mentoráltjának sorsát, és 1516-ban a váradi székeskáptalan olvasókanonoki javadalmához juttatta.

14

Felhasznált irodalom

Monográfiák, önálló kötetek

Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

Bunyitay Vince: A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig. I-II. Nagyvárad, 1883.

Csukovits Enikő (szerk.): Mátyás és a humanizmus. Osiris Kiadó. Budapest, 2008.

Fedeles Tamás (szerk.): Emlékkötet Szatmári György tiszteletére. (Egyháztörténeti Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből). III. Budapest-Pécs, 2007.

Földesi Ferenc (szerk.): Csillag a holló árnyékában - Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Budapest, 2008.

Fraknoi Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Atheneum Rt. Budapest, 1873.

Haraszi Szabó Péter - Kelényi Borbála: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100-

Ezt követően tartalmilag is jelentősen bővülnek Janus Pannonius verseinek kiadásai, és – ami legalább ennyire fontos – azok európai népszerűsödéséről árulkodnak. A költő mind teljesebb életművét bemutató nyomtatványok egymás után hagyták el a kor neves nyomdáit.

Mivel a Janus-kultusz ápolásában fontos szerepet vitt váradi humanista kör és szellem továbbra is egyházi indíttatású volt, azt lényegében a középkori klerikus művelődés utolsó eredményeinek, megnyilvánulásainak kell tekintenünk. A mohácsi csatáig és a reformáció megjelenéséig terjedő negyedszázad során, e humanista kör tevékenységének, hatásának köszönhetően, a középkorra oly jellemző és még élő eleven hagyományokat jelentő egyházi és kolostori élet, valamint szentkultusz mellé, Várad szellemiségét tekintve mintegy felzárkózott ez az ekkor már magyar kötődésű, identitású virágzó humanista szellemiség és műveltség. Ezzel az akkor történelmének ötödik évszázadába lépő város középkori kulturális fejlődésének tetőpontjára jutott. Humanista műveltségének fennmaradására, töretlen tovább fejlődésére azonban már nem nyílt lehetőség. A mohácsi csatavesztés, az általános anarchikus állapotok, a fokozatosan kialakuló végvári szerep és nem utolsósorban a gyorsan terjedő protestantizmus véget vetett Váradon a humanizmus virágkorának.

1526. Közreadja az Eötvös Loránt Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára és az MTA ELTE Egyetem-történeti Kutatócsoport. Budapest, 2019.

Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet. Bp., 1992.

Kormányos László: Nagyvárad krónikája. Holnap Kulturális Egyesület, Várad kulturális folyóirat, Varadinum Kulturális Alapítvány. Nagyvárad, 2019.

Köblös József: Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában. MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1994.

Tarnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450-1541). Balassi Kiadó. Budapest, 1994.

Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

Tüskés Anna: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 2008.

V. Kovács Sándor (szerk.): Janus Pannonius összes munkái. Budapest, 1987.

Varga Szabolcs – Vértesi Lázár: Egyházi társadalom a magyar királyságban a 16. században. Pécs, 2017.

Véber János: Két korszak határán, Várad Péter pályaképe és írói életműve. Doktori (Ph.D) értekezés. Budapest, 2009.

Tanulmányok

Balogh Jolán: Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége. In: Archeológiai Értesítő. Budapest, 1923-1926.

Bélfenyéri Tamás János: Vitéz János nagyváradi püspök, esztergomi érsek élete és munkássága. In: Keresztény Szó. Gyulafehérvár, 2013. jan..

Fábián Edit: Várad reneszánsz püspökei és reneszánsz emlékei. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Évkönyv. Debrecen, 2004. 30. szám.

Jakó Zsigmond: Iskola és művelődés a középkori Nagyváradon. In: Művelődés. 1977. február.

Jakó Zsigmond: Várad helye a középkori könyvtártörténetünkben. In: Írás, könyv, értelmiség, Bukarest, 1976.

Klaniczay Tibor: A magyar irodalom története 1600-ig. I. kötet. In: Sötér István (főszerk.): A magyar irodalom története. Budapest, 1964.

Kormányos László: A középkori Várad művelődése és egyetemjárása. In: Újvárad. Műhely. 2021. november. 1. szám

Köblös József: A Jagelló-kori egyházi középréteg egyetemjárása. In: Zombori István (szerk.): Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században. Szeged, 1988.

Kristóf Ilona: Egy lengyel humanista Magyarországon: az elfeledett Szánoki Gergely. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae XXXIII. 2006.

Kristóf Ilona: A váradi székeskáptalan méltóságviselőinek archontológiája (1440-1526). In: Turul 1. sz. 2004.

Kristóf Ilona: A váradi káptalan a Szatmári-Thurzó-Perényi korszakban (1502-1526). In:

Fedeles Tamás (szerk.): Emlékkötet Szatmári György tiszteletére. Budapest-Pécs, 2009.

Kristóf Ilona: Giovanni Battista Bonzagno. In: Acta Universitatis, Sectio Historiae, Tom. XLV.

Kubinyi András: A Jagelló-kori értelmiség. In: Zombori István (szerk.): Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században. Szeged, 1988.

Mészáros István: Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből. In: Magyar Könyvszemle. 77.évf. 4. sz. 1961.

Prajda Katalin: Levelező üzletemberek. Firenzeiek a Zsigmond korban. In: Századok. 2. sz. 2010.

Prajda Katalin: Andrea Scolari váradi püspök (1409-1426) és firenzeiek a Zsigmond-kori Erdélyben. In: Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból. Marosvásárhely-Kolozsvár, 2013.

Prokopp Mária: A nagyváradi freskótöredék. In: Ars Hungarica 2. évf. 1. sz. 1974.

Püspöki Nagy Péter: Egyházszervezet és egyházkormányzat a középkori Magyarországon. In: Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a középkor és kora újkorban. Budapest, 1996.

Schultheisz Emil: Olasz orvosok Magyarországon 1512-től a XVI. század végéig. In: Orvostörténeti Közlemények. 15-16. 1959.

Szögi László: A külföldi egyetemjárás és a magyar értelmiségi szerep kapcsolata In: Valóság. 51. évfolyam. 2008. 4. szám

Tonk Sándor: Értelmiségi elit Erdély múltjában. In: Korunk. III. évf. 1991. 9. szám.

Tonk Sándor: A középkori közjegyzőség Erdélyben. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest. 1980.

Varga Árpád: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1980.

Varga Árpád: Világi papság a középkorban Váradon. I-II rész. In: Partium. 1996. 3. szám.

Zsoldos Attila: Bihar megye korai története. In: Zsoldos Attila (szerk.): Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéből 1. Kiadja a Varadinum Kulturális Alapítvány. Nagyvárad, 2014.

Boka László

Hogy látva lássanak?

Oknyomozás Ady kalandos sorsú, 1908-as nagyváradai fotói kapcsán

E. Csorba Csilla remek könyvében¹ Ady Endre fényképeit és azok keletkezéstörténetét tárgyalva jegyezte meg két, Nagyváradon készült egykori fotográfia kapcsán, hogy azok „megítélésünk szerint” egy időben készültek. A fogalmazás szerény és visszafogott, a két fényképet összehasonlítva jól látszik, hogy azokon nem csupán Ady Endre öltözete, sőt mi több, még frizurájának tincsei is a legkisebb részletekig menően egybevágók, hanem a fotográfus személye is könnyűszerrel beazonosítható, egyéb adatokat figyelembe véve pedig az is kikövetkeztethető, hogy a két kép minden valószínűség szerint egy adott napon, vélhetően egymás után készült. Az egyik fotográfia régóta közismert, azt Ady egy ideig „ismeretlen váradai fényképe”-ként juttatták a két világháború között az OSZK Kézirattárába, ahol ma is őrzik. A felvételen, a kép alatt lila tintával valaki rá is jegyezte az évet

Irodalom

BOKA LÁSZLÓ (Nagyvárad, 1974) József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, egyetemi docens, az [MTA] Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

és a fotográfus nevét: a kép 1908-ból való, Lember Ede nagyváradai fényképész felvételéről van szó, akinek a Rákóczi út 8. szám alatt volt akkoriban műterme a Pece-parti Párizsban. A másik felvételen Ady két általa sokat pártolt fiatal barátja, híve társaságában látható. A fényképen középen ülő Adyval *A Holnap* legfiatalabb költője, Emőd Tamás, illetve a *Holnap* Irodalmi Társaság egyik oszlopos tagja, később – 1909 őszétől majd – második elnöke is, a hírlapíró-jogász Nagy Mihály látható, akik egy szecessziós asztalka körül ülnek. E fotográfia irodalomtörténeti érdekessége, hogy a három ülő alak előtti asztalkán a *Nyugat* lapszámai (feltételezhetően legelső kettő, netán más, későbbiek) láthatók. E. Csorba Csilla helyesen

fűzte hozzá² e fotóhoz, hogy: „a Nyugat-szám[ok] szerepeltetése a majdani holnaposok előtt egyfajta szellemi azonosulást jelenthetett” a két nagyjából egykorú, és később tagjaikban is átfedést jelentő csoportosulás között. A fogalmazásban a „majdani” jelző 1908 szeptemberére utal, amikor *A Holnap* első antológiája végre megjelent,³ de jelenthetett akár már tavaszt is, ekkor ugyanis már lázasan szerveződött a nagyváradai költői csoportosulás, mely 1908 februárjától kezdve folyóiratot, havi revüt tervezett kiadni, ám miután ez nem sikerült, helyette egy rangos antológiában kezdtek el gondolkodni. A magyarázat az ezt megelőző hónapokra, mindenképpen 1908 első nyolc-kilenc hónapjára datálja az említett két fotográfia elkészülését, s leginkább két hónapot emel ki lehetséges időpontként: 1908 februárját vagy áprilisát.

A két fénykép közül a második is ismert volt, többek között Révész Béla *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről* (kiegészített második kiadás, Athenaeum, 1925.) című könyvéből.⁴ A fotóról korabeli reprodukciót ma egyedül a Nemzeti Múzeum őriz: azon jól látható, hogy a készítője, Lember Ede felragasztotta a fotográfusi karton cégpapírjára, melyen nyomtatott névjegye, vignettája is látható, erre a papírreszre írt rá valaki idézőjelek között autográf két sort sötét tintával:

„»Mint a Corvinák három bús diákja,
Múltak ködén át ködlő cimborák.«
– (Juhász)”.

Juhász két parafrázeált sora⁵ alá Emőd Tamás más tollal datálásképp odaírta: „910. III. 5.”, majd aláírásával is ellátta a Lember-féle fényképpapírt.

² Uo.

³ Az első versválogatás kiadása különböző okok miatt csúszott, s végül 1908. szeptember 1-én került csak ki a nyomdából.

⁴ RÉVÉSZ Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. Bp., Athenaeum, 1925. (kiegészített, 2. kiadás), 64. és 65. oldalakon.

⁵ Az eredeti sorok a *Filológia* című 1908-as versében így hangzottak: „S mint ősöm, a Corvinák bús diákja / A múlt ködén átködlő cimborá, / Margóra róttam: Ihatnám! S az Élet / Nagy szomjamat nem oltá el soha!”

¹ E. CSORBA Csilla: *Ady. A portrévá lett arc. Ady Endre összes fényképe*. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008.

Maga ez a második, háromalakos fotográfia mindazonáltal több helyen csak részleteiben, csonkán látott napvilágot az idők során. Furcsa módon Emőd Tamás a *Nyugatban* közölt visszaemlékezésében,⁶ 1923. április 1-én is csak Ady kinagyított képét közölte, elhagyva a képről Nagy Mihályt és önmagát, s így fűzött hozzá magyarázatot, amire még visszatérek. A *Magyar Irodalmi Lexikon*⁷ első kötetében, 1963-ban is így, csonkán szerepelt a kép, abban viszont az eredeti fotóról már Nagy Mihályt vágják le, s azt az „Emőd Tamás” címszóval közölték, Emődöt Adyval kettesben ábrázolva.

Az első, tehát a csak Adyt ábrázoló portréfotó is furcsa pályát futott be: Az Amicus kiadású *Ady-könyv* – amint arra helyesen az említett Ady-fotográfiákat közlő albumban Csorba Csilla is felhívta a figyelmet – tévesen még Major Henrik felvételeként közölte azt 1924-ben.⁸ E képnek csupán egyetlen eredeti pozitívja létezhetett, Emőd Tamás legalábbis azt írta említett visszaemlékezésében, hogy az „ma is Rozsnyai tulajdonában van Szeghalmon”.⁹ Emőd az erről készült kópiával rendelkezett: „Az ő szívességéből kaptam meg, hogy kliséet csináltassak róla, az utólagos hozzájárulásában bízva, közreadom másolatát.” Minden bizonnyal emiatt feltételezhető a két kép elkészülte között pár hónap eltérést. Az, amelyiken Ady egyedül látható és a végtelenbe tekint, Emőd véleménye szerint későbbi, mint a hármas, s már valamikor a „duk-duk affér utáni” időből való, tehát – Emőd feltételezése szerint legalábbis – 1908. november 15. után készült volna.

Emőd cikkében több pontatlanság, tévedés is kimutatható, vélhetőleg a másfél évtized távlatából történő visszaemlékezés okán. Általában más – például a *Holnap*-ot érintő – ügyekben is pontatlan emlékező volt. A *Nyugatban*, a képek kíséretéül közölt egykori lírai írásában láthatóan két történetet szeretett volna leginkább elmondani a két közölt Ady-fotó mentén, mindkettőben el nem ítélnélhető módon némiképp saját egykori szerepét is kidomborítva. 1923-ból visszatekintve az egyik történet a hármas asztaltársasághoz kapcsolódik, ez tkp. a *Nyugat* első számainak megjelenését és Adyra tett hatását részletezi, aminek a visszaemlékezés szerint Emőd és Nagy is a szemtanúja volt.

⁶ EMÖD TAMÁS: Két Ady-kép, *Nyugat*, 16. évf., 1923. április 1., 7. sz. 434-437.

⁷ BENEDEK MARCELL FŐSZERK.: *Magyar irodalmi lexikon*, 3 köt. Bp., Akadémiai, 1963-1965. I. kötet, 290.

⁸ REITER LÁSZLÓ SZERK.: *Ady-könyv: Dokumentumok az Ady-kérdéshez* Bp., Amicus, 1924.

⁹ EMÖD: Két Ady-kép, i. m.

(Ennek értelmében Ady először Váradon vette volna kézbe a *Nyugatot*!). Sokatmondó, hogy Emőd másutt – mint szó lesz róla – ugyanezen fotó kapcsán már „1907 körül”-t is említett. A másik, egyéni Ady-portréhoz (ami egészen nagy valószínűséggel egyazon napon és helyen, műteremben készült, legfeljebb Ady már társasága nélkül készíttethette azt) nehezebben lehetett történetet társítani, így ott Emőd az életében fontos események közül tizenöt évvel későbbi közléskor Adynak a *duk-duk affér* utáni kálváriáját emeli ki visszaemlékezésében. Abban ő maga is (több irányból) érintett (és említett) volt. A *Nyugatban* így lehetősége nyílt közölni e portré mellett a neki szóló egykori Ady-levél bocsánatkérő sorait is. Mindebből egyetlen dolog bizonyos: azt a fotót, amin csak Ady Endre látható, Emőd sokáig nem ismerhette, így biztosra vehető, hogy e felvétel készítésekor ő (már) nem volt jelen, s utóbb ezért gondolhatott időbeli különbséget a két fénykép elkészülte között.

Lássuk közelebbről: Adynak a *duk-duk affér* utáni visszakoználása, Érmindszentről küldött sajátosan bocsánatkérő sorai jól ismertek 1908 utolsó másfél hónapjából. Ady ekkor szülőfalujába menekülve sűrűn magyarázkodik kínos levelekben Hatvany Lajosnak¹⁰ és a *Nyugatosoknak*, a *Holnap* tagjainak és Schöpflin Aladárnak, s mindenkinek, Lédáéknak szóló év végi levelében egyenesen úgy fogalmaz: „hülye cikk volt”¹¹. Az Emődnek címzett egyik levelében valóban arra kéri fiatal barátját, hogy értesse meg „a fiúkkal” (mármint a váradi a *Holnap* tagjaival és támogatóikkal), hogy fulmináns cikkének éle nem ellenük szól. Az mindenképpen említendő tény, hogy Ady polemikus cikke után Dutka és Juhász orrolt meg rá leginkább a váradi társai közül, a világtól való elbujdosása, év végi magyarázkodásai közepette – a Juhással történt nyilvános pengéváltásai után a *Független Magyarország* hasábjain¹² – magánlevelekben épp a háromalakos képen látható személyeknek írt elnézést kérő sorokat a váradi barátai közül, vagyis Emődnek és Nagy Mihálynak. Mindketten való-

17

¹⁰ Csak Hatvanyinak több mint egy tucat magyarázkodó levelet ír, utóbbi pedig így zárja az ügyet: „Czikked tehát köztünk *elfeledhető*, de nem excusálható.” [kiemelés az eredetiben.] Vö. Hatvany Lajos – Ady Endrének. in *Ady levelezése* II., s.a.r. HEGYI Katalin, VITÁLYOS László. Bp., Akadémiai-Argumentum, 2001. 101.

¹¹ Ady Endre levele Diósi Ödönéknak, 1908. nov. 29. in *Ady levelezése* II. (1908-1909). i. m.

¹² Lásd JUHÁSZ Gyula: A Duk-duk affér után, *Független Magyarország*, 1908. november 22., 20.; illetve ADY Endre: A Duk-duk-afférhoz. Válasz a Holnapnak, *Független Magyarország*, 1908. november 26., 10.

ban közel álltak hozzá. Előbbit arra kérte, hogy „Canossa-járás gyanúja nélkül”¹³ is számítson rá továbbra is *A Holnap*ban s minden más téren, utóbbinak előbb azt írta, hogy „a fiúkat mindmind üdvözlöm”¹⁴, majd egy másik levelében azt, hogy mindazokat „akik még nem tagadtak meg, ölelem”¹⁵, végül azt, hogy „Egyre kérlek: értesd meg a fiúkkal, hogy semmit ellenük nem vétettem. Kezdjük, ha akarják előlről, illetve ott, ahol abba maradt, a dolgot. Én, bizony isten, még Lipótmezőről is küldök írást. Kollányival légy jól, s szeressetek engem. A fiúkat, főképpen [Emőd] Tamást, ölelem”.¹⁶

Látható egyfelől, hogy mind Emőd, mind Nagy Mihály Ady legszűkebb köréhez és a nagyváradi társaság magjához tartozott, akik révén Ady „üzent” is további cimboráinak, támogatóinak. *A Holnap* első antológiáját Emőd eleve úgy dedikálta Nagy Mihálynak, hogy abban őt „a Hétmagyarok törzsfőnökének” szólította már akkor is, amikor Nagy még nem volt a poéták mögött hivatalosan csak 1908 októberében megalakult Irodalmi Társaság elnöke – majd csak a következő év végén veszi át e tisztséget Dénes Sándortól. 1908-ban 24 esztendő volt csupán, egyetemi stúdiumokat végzett. Az Emőd-dedikációban szereplő indoklás egyértelművé teszi Nagy beavatott mivoltát is: „mert együtt vívta és vívja meg a nagy csatát velünk, a hetek oldalán”. Emőd „benső szeretettel, holtomiglan tartó pajtásággal” viszonyult Nagy Mihályhoz, ahogyan ezt a dedikációja is őrzi, költőként azonban Dutka Ákos és Ady barátságára volt a legbüszkébb. *A Holnap*-os poétatársak közül márpedig Adynak az *Új Idők*ben közölt novemberi cikkét leginkább Juhász, Dutka és a fiatal Emőd érezte arculcsapásnak, ügyük megcsúfolásának.¹⁷ Őket, hármukat jó barátokként is szoros kötelékek fűzték egymáshoz ekkor s még évtizedek múltán is. A két idősebb, tapasztaltabb, s némiképp már az antológia előtt is országos hírnevet szerzett alkotó, a kétkötetes Dutka és az egy verskötetettel rendelkező Juhász különösen jó barátok lettek, mellettük a

rájuk felnéző, rajongó fiatal Emőd képviselte első sorban a helyi poétaerőket. (Miklós Jutka ugyan Nagyváradon élt, de hölgyként értelemszerűen nem töltött annyi időt velük, az antológia többi szereplői közül pedig Babits és Balázs Béla nem éltek a városban). Ők hárman voltak tehát a költői „hetesfogat” helyi erőinek számító poéták. Közülük *A duk-duk* után Juhász keserűen-kurucosan válaszolt Adynak az egész Társaság nevében, amelynek alelnöke is volt, de utóbbi kettő sem volt rest, bármennyire is rajongtak Adyért. Dutka – aki a Társaság titkára is volt – 1908 decemberében küldött rövid cikket Zubolynak, vagyis Bányai Elemérnek a készülő *A Budapesti Újságírók Egyesülete éves Almanachja* részére, olyan mondatokkal, miszerint ezen a pár hónap alatt országszerte meghurcolt fiatal könyvön nem csak az „öreg májak epéje” csurgott végig, de immáron „a Júdás csókja is ott ég” rajta!¹⁸ E nem finomkodó mondatokkal ő is megerősítette Juhásznak a *Független Magyarországnak* közölt tételmondatait, miszerint Ady csak nyert *A Holnappal*, hangosabb lett neve, ellentétben a másik hat költővel, akik mind az igaztalan Ady-epigonság vádját kellett, hogy elszenvedjék. Mégis, ha Ady így döntött, joga volt hozzá, tudomásul veszik, de – „hatan akik megmaradtunk” (írja Dutka) „erős hittel a mi törekvéseink útján”¹⁹ – viszik tovább az antológia (és az akkor még nagyon is remélt új folyóirat) ügyét, épp a vádakát cáfolandó. 1908 késő őszén a fiatal Emőd Tamás maga is keserűen fogalmazott, megátkozta szeretett mesterét a *Jávorka nótájában*. A vers az 1909 tavaszán megjelent második versantológiában kapott helyet.²⁰

Minderről 1923-ban, Emőd *Nyugatban* közölt visszaemlékezésekor persze egy szó sem esett. Ady egykori botlását nem is lett volna ildomos újfent előhozni, legfeljebb a bocsánatkérését, megtérését. És Ady valóban kibékült nagyváradi cimboráival, később ugyan, mint a Nyugattal, de bizonyos, hogy legkésőbb 1909 januárjában. Akkor már azt írta Juhász Babitsnak, hogy az új, készülő antológiában „Ady is jön”. A hármas kép akár akkortájt is készülhetett volna. Igen ám, de Emőd éppen nem ezt, hanem a másikat, Ady önálló portréját mondta – nyilván tévesen – *A duk-duk*-cikk utáninak. Az bizonyosra vehető, hogy 1908.

¹³ Ady Endre levele Emőd Tamásnak, 1908. dec. 28.?, in *Ady Endre levelezése II...*, kiad. Hegyi és Vitályos, 133.

¹⁴ Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. nov. 22. Uo., 102.

¹⁵ Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. dec. 5. Uo., 114.

¹⁶ Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. dec. 24. Uo., 128.

¹⁷ Évekkel később, Ady halála után Juhász megértőbben ezt már „a magányos oroszlán elbődülése”-nek nevezte, „aki le akarta rázni magáról barátai és ellenségei koloncát egyaránt”.

¹⁸ DUTKA Ákos: *A Holnap*, in SZERDAHELYI Sándor (szerk.), *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, Bp., Korvin Testvérek Könyvnyomdája, 1909, 119–120.

¹⁹ Uo.

²⁰ EMÖD Tamás: *Jávorka nótája*, in *A Holnap új versei*, szerk. KOLLÁNYI Boldizsár, Bp., Deutsch Zsigmond és Társa, 1909. 178–179.

novembere és 1909. januárja között semmiféle közös, ünnepi fotográfia nem készült *A Holnap* egyetlen tagjával sem. Ekkor, a szerencsétlen cikk miatt ünnepésre nem is lett volna ok, elmaradt *A Holnap* fővárosban tervezett matinéja is.

Mindezek részletezésére azért volt szükség, mert ha elfogadjuk, hogy a két fotó egyetlen napon született, akkor mindkettő 1908 januárja és 1908 októbere között készült, vagy – de erre gyakorlatilag semmi esély nincs – mindkettő csak 1909. január utáni lehetne. Ha ezen utóbbi, több oknál fogva kizárható feltételezést joggal el is vetjük, Emőd többnyire pontatlan visszaemlékezésében szerepel még egy fontos utalás, amire érdemes odafigyelni: méghozzá Rozsnyay Kálmán személyére. Ez az adat több irányból is érdekes lehet. Mint szó volt róla, Ady diszkrétan megbánta fullánkös írását, de a publikum előtt ezt persze nem ismerte be, büszkesége, hiúsága nem is engedte volna. A sajátosan „Adys” megbánó gesztust őrzí Rozsnyaynak szóló dedikálása is 1908. december legelején.

„Rozsnyaynak a Duk-Duk ügy részleteit beszélgetve, teljes, de egyelőre diszkrét megbánással, – egyébként pedig szeretettel

Ady Endre”

A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára kolligátumként (*A Holnap* két antológiáját egybekötve) őrzí Rozsnyay egykori kincsét, amit tulajdonosa minden poétával dedikáltatott, bár volt, akikkel ez csak évek múltán sikerült.²¹ Adyt követően alig pár héttel később dedikálta a három említett – ekkor életvitelszerűen Nagyváradon élő – poéta is az első *A Holnap*-kötetet, méghozzá egy napon, vélhetőleg egy asztaltársaságnál, 1908. december 12-én. Ők így már láthatták Ady bejegyzését, teljes, de diszkrét megbánását is Rozsnyay példányában, de saját soraik többnyire még a csalódás hangján szóltak. (Ekkor ráadásul nem sejthetik, hogy Rozsnyay Kálmán miféle színházi és sajtóbotrányokba keveredik pár héten belül Nagyváradon, ami akaratlanul is rossz fényt vet majd a Társaságra s *A Holnap* költőire).²² Mindezek a felfokozott érzelmi állapotok viszont igazolhatják, hogy Emőd emlékezetében a kezdeti szervezkedésekkor is jelenlévő Ady (1908 februárja vagy áprilisa), a kiteljesedés és beérkezés, vagyis *A Holnap* közönség elé lépése (1908 szeptember-október),²³ illetve az őket ért tetemes számú külső támadások közepette Adynak a novemberi belső meghasonlása (az *Új Időkben* közölt cikk) idősíkjai miatt kapcsolódhattak egybe. Emőd egy ponton viszont maga is azt írja, hogy mindaz, amit Ady későbbi terveiről, utazásairól, szanatóriumi terveiről ebben a levelében megemlített, annak megtörténtét „ma már nem tudom időrenddel megállapítani”. Ezért is fenn-

19

²¹ Lásd PIM, Kézirattár A 144. [A hat poétán kívül a második antológia előszóírója, Kollányi Boldizsár dedikálja még a kötetet, de megjegyzéseket találunk benne a szegedi Pálos Endrétől (Juhász Gyula barátja, eredeti nevén Eisner Manó), illetve a tulajdonos Rozsnyay Kálmántól is.]

²² Lásd erről Boka László: *A Holnap „kültagjai” és a karrier – Két évnvtány, in Uó: Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról*, Bp., Balassi, 2018., illetve Bíró-Balogh Tamás: *A Holnap társaság „botrányos” kültagja. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon*. Tiszatáj, 2008. november, 115–135;

²³ *A Holnap* 1908. szeptember 27-én tartotta Nagyváradon a Vajda Jánosnak szentelt irodalmi ünnepségét, egyúttal első nyilvános bemutatkozását. A Lédával az oldalán megjelenő Ady előadást tartott az esten, akárcsak Dénes Sándor, a későbbi elnök. Az előadásokat a *Nagyváradai Napló* 1908. szeptember 29-i száma közölte. A Holnap Társaság ekkor még hivatalosan nem alakult meg; az alakuló ülés csak 1908. október 14-én volt.

tartásokkal érdemes kezelnünk azon mondatát, miszerint az egyéni portré „Akkori lejegyzéseim nyomán olyanformán állapítható meg, hogy egy-két hónappal a »duk-duk affér« utáni időből való.”²⁴ Emőd tehát nyilvánvalóan rosszul emlékezett, feltehetően az 1908-as fontos és sűrű esztendő lebegett csak a szeme előtt, az akkori szervezkedések és megvalósulások izgatott és kusza időszaka. Ady ekkor valóban gyakran megfordul Nagyváradon, Hegedűs Nándor, Király István s Kovalovszky Miklós is megjegyzi, hogy szinte többet, mint Pesten, ahol 1908 februárjától munkáját is elveszítette. Emőd 1923-as lírai emlékezésében ezen sorsdöntő hónapokat és eseményeket akarta nyilvánvalóan felidézni, mintegy a közlendő fotográfiákhoz kötve történetekként elmesélni, megismételni.

Ha tehát a képek 1908-ban készültek, a kérdés továbbra is csupán az, hogy pontosan mikor: tavasszal avagy ősszel? A tavaszi időpont mellett ugyanis – amit E. Csorba Csilla feltételez, februári vagy áprilisi lehetőségeket megjelölve – több őszi időpont is elképzelhető: 1908 szeptemberében legalább kettő, s októberben is minimum egy. A második (háromalakos) fényképről legutóbb Bánfi Tamás írt a *Kortárs* hasábjain,²⁵ ő viszont figyelmen kívül hagyta a két fotó nyilvánvaló összetartozását a datálásra vonatkozó fejtegetései során. Mindemellett ő csupán Emőd egy 1934-es dedikációjára és az akkor született pár sorára hivatkozva állította (pontosabban készpénznek vette), hogy a fotó a *Nagyváradai Napló* szerkesztőségében készült volna, ami bizonyosan nem tartható, a kép egyértelműen fotográfusi műtermi beállításban készült. Ugyanebben az említett dedikációban Emőd a fotográfiáról már annyit írt: „1907 körül”. Bánfi, aki helyesen megkérdőjelezi ezt az időpontot – ha más miatt nem, hát azért, mert 1907-ben a *Nyugat* még nem is létezett, karácsonykor jelent meg, de már 1908-as dátummal – a helyszínt tekintve viszont hitelt ad Emődnek, tévesen. (Ugyanitt, a *Kortárs* oldalain egy birtokában lévő négyoldalas, Sugár Jenőnek szóló Emőd-levelet is közölt. Minthogy annak az érintett fotográfiához nincsen köze, külön nem térek most ki rá, az jól látható viszont, hogy az 1943-as levél mellé küldött fotó – esetünkben a három alakos fotográfia – leírása sem a helyszínt, sem az időpontot tekintve egyáltalán

nem vehető készpénznek, sőt.) Bánfi sajnálatosan Nagy Mihály személyét is a *Nagyváradai Napló*hoz köti Emőd emlékezetére hagyatkozva, ami nyilvánvaló tévedés: Nagy az említett időszakban még a helyi rivális lapnál, a *Szabadságnál* dolgozott, ahogyan az többek között a neki szóló Ady-levelek címzéséből is egyértelműen kitűnik!

Az azonban nem kizárt, amit Bánfi is feltételez a „háromas” fotográfia bennünket érdeklő időpontja kapcsán, ti., hogy 1908 tavasza *helyett* az valójában az év őszén, például *A Holnap* szeptemberi bemutatkozó estjén, vagyis a Vajda Jánosnak szentelt ünnepség alkalmával készült volna. Tudvalévő, hogy az ünnepi esten maga Emőd olvasta fel Adynak erre az alkalomra írt, *Egy néhai költő* című versét (utóbb ez *Néhai Vajda János* címmel került kötetbe), Ady maga pedig éles hangú, a konzervatív, hivatalos irodalom egyes nagyjait sem kímélő előadást tartott az ünnepségen, a vároháza dísztermében, ahol Léda is jelen volt. A közös fotó akár közvetlenül ezt megelőzően, délelőtt is készülhetett. De ha így lenne, rögvest adódik egy fontos kérdés: miért nem szerepel rajta maga az ünnepelt antológia? Pontosabban, miért csak a *Nyugat* egyes számai szerepelnének? És hol vannak róla az egyéb poéták, főként a költői hetesfogat legjelentősebb helyi erőit, szervezőit jelentő Juhász és Dutka? Tudjuk, hogy Babits nem volt jelen a nagyváradai városháza dísztermében rendezett fényes ünnepségen, az első antológiát szerkesztő Antal Sándor pedig már Skandináviában tartózkodott szeptemberben, de a többiek mind ott voltak, jelenlétük akkor is indokolt lett volna. Ha Lédáé érthetően nem is, aki Párizsból, Olaszországon át Adyval közösen érkezett haza 1908. szeptember legvégén. Ez volt az első, a helyi nyilvánosság előtt is felvállalt „irodalmi” felléptük. S hol van a *Holnap* Irodalmi Társaság akkori, első elnöke, Dénes Sándor? Ünnepi öltözetre – ami az indoklásban Bánfinál szerepel s legfőbb érvként hangzik el 1908 szeptembere mellett – egyéb dátumokon is bőven volt ok s lehetőség.

Ady 1908 során több ízben járt Nagyváradon, ha a gomblyukakban látható virág valóban őszirozsa, ahogyan Emőd írta a *Nyugat*ban közölt írásában, a *Holnap* Társaság október 14-i alakuló ülése inkább lehetne a dátum. *A Holnap* szeptember 27-i bemutatkozása mellett ugyanis az október közepi dátum sem kizárt, sőt. Ady azon is jelen volt, ráadásul ott már visszafogottabb hangnemben igyekezett csillapítani a leginkább Juhászék által kielezett főváros-vidék ellentétet és a Pest-ellenességet, mondván *A Holnap* „nem akar irodal-

²⁴ EMÖD: Két Ady-kép, *Nyugat*, i.m.

²⁵ Vö. BÁNFY Tamás: Ady fényképe. Emőd Tamás Várad című verse és a Rózsavölgyi Kiadó szerkesztőjéhez írt levele. *Kortárs*, 2018/6, 37-40.

mi Barbizon lenni”.²⁶ 1908. október 8.-áról ráadásul ismerjük egy budapesti táviratát is Nagy Mihálynak, melyben azt kéri: „Foglalj Európában szobát, várj éjjeli gyorsnál. Ady”²⁷

Szeptemberben és októberben tehát bizonyos, hogy Ady több napot is a városban töltött. Az is tény, hogy nem egy ízben félig inkognitóban is megjelent kedves városában, csupán a szűkebb baráti köréhez tartozókat értesítve, velük mulatozva egy-egy átutazásakor, s majd csak ha úgy alakult, hogy valami oknál fogva mégis több napra marad, akkor vette fel a kapcsolatot másokkal, „hivatalosságokkal”, bár általában hamar híre ment, hogy a városban tartózkodik. A képen mellette látható két fiatal a bizalmasa volt, akikkel talán a legszívesebben tartózkodott együtt ezekben az években. Egy baráti összejövetelhez a Müller-kioszkban vagy másutt viszont nem kellené feltétlenül ünnepi öltözet. Ugyanakkor, ha biztos, sőt tervezett a fotózkodás, s nem légből kapott ötlet, mint ahogyan Emőd utólag, 1923-ban beállítja, akkor az nagyon is passzol Ady jól megtervezett, minuciózus önkép-építő felfogásához és gyakorlatához, az amúgy is igényes (anyagi lehetőségeit messze túllépő) öltözködéséhez és életviteléhez. Ha szeptember 27., netán október 14., akkor viszont újfent adódik a kérdés: hol a kötet? Hol az antológia?

Ez látszólag – de csak látszólag – újfent a tavaszi időpontot erősítené, a háromalakos képen a három férfiú gomblyukában ráadásul adott esetben tavaszi virág is díszelgethet, leginkább egy gerbera, amely a 18. századtól ismert volt Magyarországon, s kellő gondoskodással egész évben nyílt, egyszóval az Emőd visszaemlékezésében szereplő „őszirózsa” is leginkább csak óvatosan kezelendő bejegyzés. Fontosabb, lényegesebb kérdés talán, hogy milyen *Nyugat*-lapszámokat látunk előttük az asztalkán, s mi végre? Ehhez lát-

²⁶ „A *Holnap* nem akar éretlen falusi, vidékieskedő forradalom lenni, amolyan irodalmi Barbizon; nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen. [...] *A Holnap* a felébredő kultúrérdeklődést és irodalmi lelkiismeretet akarja ébren tartani és fokozni. És hogy erre hivatása van, – eddigi gyönyörű működése bizonyítja.” Lásd a *Nagyváradai Napló* 1908. október 16-i híradását (*Nagyváradai Napló*, 1908. október 16.), illetve: ILIA Mihály: *A Holnap születése*, Irodalomtörténeti Dolgozatok 13, 89–101 (Szeged, 1960), 49. sz. jegyzet.

²⁷ Az Európa nevű szálló a vasútállomás közelében, a Stern-Brüll ház szomszédságában volt. A táviratot lásd: Ady Endre távirata Nagy Mihálynak, 1908. okt. 8 in *Ady levelezése II.* (1908–1909) i. m.

nunk kell, hogy van *A Holnap* első hivatalos ünnepsége majd a Társaság alakuló ülését megelőzően más lehetséges őszi időpont is a fényképek keletkezésére.

Az ügyvédjelölt Nagy Mihály, aki „félistenként imádta Adyt”, 1908 őszén szigorlatra készült, s ajánló sorokat kért Adytól, aki érdekében – ez is ritkaság – egyenesen Somló Bódognak írt levelet, aki ekkor már nem a helyi Jogakadémián, hanem Kolozsvárott volt egyetemi tanár. „Nagy Mihály nagyváradai hírlapíró, kedves barátom érdekében” ragadt tollat Ady, minthogy az ifjú jogászelölt „nagyon szeretné, ha Farkas Lajos tanár úrnak pár jóindulatú szóval ajánlaná. Én is nagyon kérem Önt erre, mert akiről szó van, nagyon derék, jeles, nagy értelmű fiú.”²⁸ Mindez 1908. szeptember 15.-én történt! Ady *A Holnap* ünnepélyes bemutatkozó-estje, a hónap végi Vajda János ünnepség előtt is Nagyváradon tartózkodott tehát, s nyilvánvalóan beszélt, találkozott Nagy Mihállyal. Lédával közös Párizsi és velencei utazásuk után – mint maga írta a kérése mellé Somlónak – „én most érkeztem pár napra”, hozzátéve, hogy „utazom megint haza, falura (Érmindszent, Szilágy-vm) elbujni.” Ady európai utazásukról hazatérve értelemszerűen megállt Váradon, a múzsza szülővárosban, a költő „ünnepélyesebb” ruhája akár ennek is betudható lenne. Nem kizárt, hogy akár a *Nyugat* szerepeltetése is. Ady ugyanis Párizsból írt még 1908 augusztusában sürgetőleg Osvát Ernőnek levelet, jelezve ebben, hogy: „kértem a *Nyugat* utolsó négy számát”, azokat viszont nem kapta meg velencei utazásukig sem. A hazafelé úton tudjuk, hogy megálltak Kaposváron, budapesti megállóról viszont nem tudunk. Nem kizárt, hogy a fővárosi lapokat így eleve Nagyváradra kérette, oda küldették utána. *A Holnap* pedig még hivatalosan nem jelent meg ekkor, még „csak” beharangozták: bár kinyomtatták szeptember elején, de a hivatalos ünnepségre majd csak hó végén került sor, meglehet a szerzőik sem kapták kézhez, vagy úgy gondolták, nem ildomos a hivatalos, komolyan megkoreografált bemutató előtt ezzel mutatkozni. Mindez szeptember közepi dátumot valószínűsíthet elsődlegesen.

Meglehet egy hajszállal erősebb érv csupán, mint az 1908 tavaszi lehetséges időpont, s legfel-

²⁸ Somló Bódog szeptember 26-án kelt válaszleveléből az idekívánczó rész: „Igen, Nagy Mihály a római jogból, sajnos, nem volt megmenthető. Minthogy azonban csak ebből az egy tárgyból esett baja könnyű lesz a rendbehozatal.” – Lásd *Ady Endre Levelezése II.* (1908–1909) i. m., 83.

jebb Ady változó hangulataihoz mérten vastagszik az a hajszál, de ettől még mindkét esetben megáll a legfőbb s legfontosabb indoklás, ami e fotó(k)hoz kívánkozik: *A Holnap* szellemi szövetségést látott s remélt sokáig a *Nyugatban* 1908 októberéig, amikor meglehetősen felületes és fanyalgó kritikát közöltek Osváték a nagyváradiak legnagyobb döbbenetére. A viszony később sem lett teljesen baráti, a második antológiáról Tóth Árpád kritikája finoman szólva is konkurencia-viszonyt leplez, s a kettő között ugye még Ady dukduk-cikke is borzolta a kedélyeket. 1908. október előtt azonban más a helyzet: Ady a kezdeti, pezsgő, reménykedő helybéli szervezkedések idején (a holnaposok őt akarták induló lapjuk főmunkatársának is megtenni) és a párizsi-velencei útvjáról hazatérve is készülhetett ilyen fotót. Az antológia ünnepélyes bemutatásakor is ez a modernnek táborai közötti szellemi azonosulás lesz a legfőbb üzenet.

Az is vitathatatlan, amit Emőd visszaemlékezése is kiemelt, hogy a fényképek, de leginkább az egyéni portréfotó még „a boldog, vidám Adyt mutatja, a csillámló szeműt, mosolyos szájút”.²⁹ Ady itt valamiben reménykedik, még bizakodik, vagy legalábbis büszke, optimista. A *Nyugat* legelső számai éppúgy lehetnek okok minderre, mint a bemutatásra kész, de még felfedetlen antológia, előttük pedig 1908 egyéb *Nyugat*-számai is szerepelhetnek, nem feltétlenül a legelső lapszámok valamelyike: például az augusztusiak, melyekben Ady szintén versekkel szerepelt. Biztos csak az, hogy az antológia országos „berobbanása” előtti időről beszélünk, ezen belül pedig az, hogy ha tavasz (leginkább április) vagy méginkább a kora ősz (leginkább szeptember közepe). A kérdés nehezen eldönthető.

Érdemes lehet az egész év szempontjából is felidézni e ponton, hogy Ady 1908 februárjától állás nélkül maradt, kénytelen volt megválni a *Budapesti Naplótól*, s ez igen mélyen érintette. 1908 első hónapjaiban – mint leveleiben maga írja elkeseredve – végleg „leszámol” Budapesttel, az éppen csak elindult *Nyugat* még nem tud biztos egzisztenciát nyújtani. Február legutolsó napján írja Biró Lajosnak Berlinbe, hogy „most telt le három havas fölmondásom a B. N-nál [...] azt hiszem vége mindennek”³⁰, ugyanazon a napon Párizsba Lédáéknak így fogalmaz: „Utálom, utá-

lom szívemből Budapestet”.³¹ Ady ekkor mond örömmel igent a nagyváradi szervezkedőknek, akik kezdetekben még folyóirattervvel állnak elé. Antal Sándor 1908 március 11.-én egészen pontosan azt írja neki: „A lap ügye jól áll”, s „május elsejére, vagy még hamarabb felveheti a kívánt 400 korona előleget”.³² A *Naplótól* való elszakadás, a bizonytalanság tehát februárban még nem, de áprilisban már mutathat bizakodóbb Ady-t tekintet Nagyváradon. Ady 1908. április legelső két napjában ismét Nagyváradon tartózkodott, ráadásul Budapestről jövet, s már Párizsba készült. Ady ugyanekkor több ízben is dicsérte a *Nyugat* 1908. márciusi számait, Lédáéknak Nagyváradról írva 1908. április 2-án kelt levelében pedig megerősítette: „Egy bizonyos, hogy Budapesttel végképp szakítottam.”³³ Mindezen túl, Ady magánéletében és írói pályáján is fordulatokat hozott az esztendő, amikor nagyon nehéz olyan alkalmat találni, amikor ne a magányos, beteg, elkeseredett és vívódó Adyt, hanem egy optimistábbat látnánk. 1908 szeptember közepe ezen kivételes időszakhoz tartozott, akkor is, ha tudjuk, ez is csak rövid időre szólt. (Nem véletlen, hogy Ady ekkor vitte el Lédáját is első ízben a felújított szülői házához, Érmindszentre.)

Mindezekkel együtt is úgy gondolom, van az április-szeptember datálási tengelyen túl más megoldandó kérdés is az irodalom- és fotótörténelemek előtt e két ismert is ismeretlen fénykép s annak genealógiája, illetve utóélete kapcsán. Nem kizárt, hogy Juhász maga írta Ady portréja alá az említett sorokat a rá nagyon is jellemző lila tintájával. Legalább ilyen fontos kérdés lehet az is, hogy a Lambert-féle műterempapírra 1910. márciusi dátumot író Emódhoz mikor került a másik, tehát a háromalakos kép, s hogy mikor került ez alá a Juhásztól kölcsönzött két sor: netán éppen akkor márciusban? Netán két kerek évvel a fotó elkészülte után? Ez megint a tavaszi időpontot erősítheti. Emőd írta rá a Juhász-parafrazist? De akkor miért a külön tinta? S vajon addig Emődnek ne lett volna e fényképből egyetlen példánya sem? Azt tudjuk, hogy Emőd 1934. május 4-én Budapesten ezt a fotográfiát ajándékozta Sugár Jenőnek, mellé *Várad* című versének kéziratával „a váradi szép napokra gondolva”. (Sugár Jenő a Rózsavölgyi és Társa Kiadó szerkesztője volt). De

³¹ Ady Endre levele Diósi Ödönéknek, 1908. febr. 28., Uo., 21.

³² Antal Sándor levele Ady Endrének, 1908. márc. 11., Uo., 30.

³³ Ady Endre levele Diósi Ödönéknek, 1908. ápr. 2., Uo., 40.

²⁹ EMÖD: Két Ady-kép, *Nyugat*, i. m.

³⁰ Ady Endre levele Biró Lajosnak, 1908. febr. 28. in *Ady levelezése II.* 20–21.

milyen formában adta? Eredetit vagy reprodukciót? Ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára is csak egy reprodukciót őriz, az OSZK Kézirattárának Emőd-fondjában pedig nincs nyoma e hármasképnek. Bánfi Tamás nem említi, hogy eredeti vagy csupán kópia került a tulajdonába. Elképzelhető, hogy Rozsnyai Kálmán gyűjteményébe került volna egy eredeti, akinek – mint szó volt róla, hisz maga Emőd is ezt írta – az egyéni Ady-portré is a birtokában volt? Csupa megválaszolendő kérdés.

Utaltam rá, hogy Rozsnyay Kálmán 1908 decemberétől kezdődően pár hetet Nagyváradon töltött, 1909 januárjában komolyabb sajtóbotrány is kialakul körülötte (az ő fordításában játszotta a Szigligeti színház ősbemutatóként Wilde *Pádua hercegnőjét*, az első előadásoknak ő volt a konferansziéja, de a színpadról a modern költészet kapcsán is „értekezett”), amiről nem csupán a helyi, de az országos lapok is beszámoltak. Ha a hármaskép ekkor már nagyváradon ismert volt – s minden bizonnyal az volt – majdhogy-

nem kizárt, hogy a Juhással jó barátságot ápoló Rozsnyay (1908 decemberében vagy legkésőbb 1909 januárjában) legalább egy kópiát ne akart volna – akkor ott vagy utóbb – beszerezni. Szinte bizonyos ugyanis, hogy az egyéni Ady-portré is ekkor került a tulajdonába, ezért is feltételezhető forrásként a Juhászra jellemző lila tinta, s tudjuk, hogy ekkor kerültek birtokába a begyűjtött dedikációk is *A Holnap* első kötetében. Rozsnyai afféle fő foglalkozásként Ady-relikviákat gyűjtött. „Ha Juhász vagy valamelyikünk egy félbemaradt vers kéziratát az asztalon felejtette, Rozsnyay gondosan felszedte és féltve rejtette el kopott, nagy havelockja zsebében” – írta róla Dutka Ákos.³⁴ Rozsnyaiék (a Dapsy Gizellával 1908-tól kibontakozó kapcsolata, majd 1910-es házasságkötésük után) kalandos-tragikus életet éltek, a pár Szeghalomról, a kiépülő Horthy-éra elejének bör-

³⁴ DUTKA Ákos: *A Holnap varosa: Regényes korrajz a nagyváradon születésének idejéről*, Bp., Magvető, 1955, 229.

tönévei után, Nógrádverőcén telepedhetett le. Itt a négy mestergerendás parasztszoba egyikét kizárólag az Ady-gyűjtemény tette ki, mely valóságos múzeum volt. A *Színházi Élet* 1928-as száma a nógrádverőcei házban tett látogatás kapcsán írja: „Fanatikusa a művészetnek. A hisztériáig imádja a művészi tárgyakat.”³⁵ A cikk, mely rövid interjút is közölt, képekkel is illusztrálta az egykori muzeális gyűjteményét, köztük Rozsnyay dolgozószobáját, benne Wilde íróasztalával, Rodin egyik mellszobrával és egy agyag kéztanulmányával, ami később a Szépművészeti Múzeum tulajdona lett, Anatole France üdvözlő soraival, Déryné díszpoharával, Egressy Gábor kézzel hímezett arcképével, de természetesen az Ady-gyűjteményt is említi. Ez a tetemes gyűjtemény képezte aztán a nagyváradi Ady-Emlékmúzeum törzsanyagát. Mint azt az ifjabbik Hlatky Endre főispántól és a megvásárláshoz vele tartó Tabéry Gézától, illetve a szintén jelen lévő Dutka Ákostól is tudjuk, Rozsnyai az Ady-, Léda-, és *A Holnap*hoz köthető relikviáit 1942. decemberében 7500 pengőért

³⁵ „Magyarország leggazdagabb koldusa, aki Wilde Oszkár íróasztalán dolgozik, Lenbach festette meg az arcképét és Rodin mintázta meg a szobrát”, *Színházi Élet* 18, 35. sz. (1928): 22–24, 22.

adta el Nagyvárad városának.³⁶ A gyűjtemény még eljutott Nagyváradig, jelentős része ugyanakkor a háborús időkben (véltetőleg tűzvész következtében) odaveszett. Elképzelhető, hogy ezért nem található egyetlen példány sem az itt tárgyalt fotográfiák eredetijéből a végül csak 1955-ben megnyílt nagyváradi Ady-émlékmúzeumban.

További lappangó fotók és kópiák ettől még fölbukkanhatnak, kiegészítve jelenlegi tudásunkat, akár új részleteket is napfényre hozva, megvilágítva egy-egy javarészt már ismertnek gondolt történetet. Nemrég egy szintén 1908-as, Juhász Gyula-féle közismerten ál-Ady-vers (tehát Adyra csak rájátszó, őt némiképp parodizáló, az ő hangján írt bökvers) autográf kézírata tűnt fel, egy olyan versé, melyről látszólag mindent tudunk. Az új adatok mindig felülírhatnak, kiegészíthetnek korábbi ismereteket, ez az elkötelezett filológia és a tudományos igényű állományfeltárás lényeges sajátossága. Ennek az utóbbi verskéziratnak az esete már egy újabb tanulmány keretében lesz tisztázható.

³⁶ HLATKY Endre: Ady Endre és a „Holnap” múzeuma Nagyváradon, *Magyar Csillag*, 1943/4. (március 15). 302–305.

Bakó Endre

Néhány vonás Horváth Imre és Bélteky László barátságához

Bélteky Lászlót be kell mutatni még a váradi olvasóknak is, pedig több figyelmet érdemelne. Nem volt ugyan élvonalbeli költő, létformája az újságírás volt, de 1932-től egy évtizeden át lírikusként is jelen volt Nagyvárad szellemi életében: továbbá lépten-nyomon szereplője irodalmi esteknek, társasági összejöveteleknek. Olykor Horváth Imrével együtt. Meghívták a Vásárhelyi találkozóra is.¹

Pályaképét a romániai magyar irodalmi lexikon így rögzítette: *Bélteky László (Székelyhid, 1909. ápr- 2- Budapest, 1995.)² költő, szerkesztő, Középiskoláit Nagyváradon, a premontrei gimnáziumban végezte. 1929-től 1931-ig a kolozsvári Kereskedelmi Akadémia hallgatója. Újságírói pályáját az Ellenzéknél kezdte, 1932-től az Erdélyi Lapok belső munkatársa, 1934-től az Erdélyi Néplap, 1942-től az Estilap felelős szerkesztője Nagyváradon, majd 1943-tól a Magyar Nemzet belső munkatársa Budapesten. Első versét az Erdélyi Halikon közölte, szerepelt az Új Arcvonal (Kv. 1932) s a Tíz tűz (Nv. 1932) c. antológiákban. 1941-ben a Szigligeti Társaság adta ki Jelszó nélkül c. verseskötetét, mely az ősz, a céltalan érmelléki bolyongások s a növekvő értelem-ellenesség leverő hangulatából egy népi-paraszti világ vágyálma felé keres kiutat. Újságírói működését a felszabadulás után is folytatta Budapesten, a Magyar Rádió 1957-58-ban rádióközmédiáit mutatta be.*³

1984 őszén látogattam meg Budapesten, Aranykéz utcai lakásán, hogy nagyváradi irodalmi emlékeiről faggassam. Szívesen állt rendelkezésre, sztorikat idézve beszélt múltjának erről a küzdelmes, de lényeges szakaszáról, végül váradi írók fényképeivel, Gulácsy Irén-, Arató András- s egy Horváth Imre-levéllal, továbbá egy nevezetes Horváth Imre-levelezőlappal ajándékozott meg. Arató András leveleit rövidesen visszakérte, „azok

annyira személyes természetűek, hogy azokat csak Neked betekintésre adhatom oda.” Ajándékba kaptam Indig Ottó kismonográfiáját is, amelyben Horváth Imre néhány javítást végzett saját kezűleg A könyvet 1982. január 21-én dedikálta: *Lacimnak, sok szeretettel: Imre.* Horváth Imréről különösen meleg hangon beszélt: „Legmeghittebb fiatalkori barátaim közé tartozott. Örökös egzisztenciális problémákkal küzdött, amiben neki is volt felelősége, mert erősen alkoholizált. Csoda, hogy kilábal belőle. Segítettem, ahogy tőlem telt. Én Dsida Jenővel egyenrangú költőnek tartottam, mert minden sorában megcsillan a költőiség, amit nehezen lehet megfogalmazni. Ez különösen aforisztikus verseire vonatkozik, melyeknek racionális magva van, de lírai aurája. Ilyet csak költő tud hallani, érezni: „Furcsán rikkan egy rigó füttye, a

Irodalom 25

BAKÓ ENDRE (Derecske, 1938. február 5.) újságíró, irodalomtörténész. Debrecenben él. Legutóbbi kötete: *Váradi műhely* (HKE, 2022).

csend lágyn testén sebet ütve.” Úgy volt váradi költő, hogy nem esett a provincializmus csapdájába. Sajnos, az ötvenes években, ahogy egy versében írja, ő is az „első vonalban küzdött”, de aztán ebből is kigyógyult, mint az alkoholizmusból. Lazán, de tartjuk a kapcsolatot, amint ezt legújabb könyvének dedikációja is bizonyítja: „Bélteky Lászlónak – Lacimnak – az igaz költőnek, szavaihoz igazodva, szeretettel Imre. Várad, 1984. VIII. 30.”

Íme Horváth Imre levele:

Kedves Laci,

mélyen meghatva, sőt megrendülve olvastam léleklebe markoló, őszinte kritikádat. Azt talán hangoztatnom is felesleges, hogy milyen örömmel töltött el. Az örömöm zavartalan, a megrendülés azonban őszintén szólva már elmúlt, mert soromat korántsem látom olyan sötét színben, mint

¹ Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 148.

² A szerző tulajdonában lévő gyászjelentés szerint 1995. április 12-én halt meg. A budapesti Szervita templom altemplomában helyezték örök nyugalomba. Első verseit

³ Balogh Edgár szerk.: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. k. Kriterion, Bukarest, 1981.

Te. Ami az „éhhalt” illeti, ahhoz sosem álltam közelebb, mint most. A kétségbeesésem azonban ennek ellenére korántsem akkora, mint képzeled. Nem csupán azért nem, mert bízom barátaim támogatásában, de azért sem, mert életem célját már elértem. Ugyan ki mondhatja ezt velem együtt ilyen nyugodtan el? Életem célja a kritika elismerésének kivívása volt, szebb kritikákat pedig álmodni sem mertem, mint amilyeneket kaptam kötetemre. Lehet, a következők kedvezőtlenebbek lesznek, becsülöm azonban annyira eddigi kritikásaim tehetségét, írói értékét és írói objektivitását, hogy a tehetségembe vetett hit, amelyet ítéletükre építettem, meg nem rendülhet. Bízom kritikásaim bírálataiban, és bízom abban a „boldog és büszke irodalomtörténészben, aki egy könyvtár elfelejtett poros zugából majdan kiássa verseskönyvemet”, s visszaadja azokat az éveket, amelyek nem számítanak életnek akkor sem, ha látszólag még itt kószálnék közöttetek. Ennyit a kritikáról, amelyet nem csak e sorokban, de a valóságban is előbbre helyezek, fontosabbnak tartok siralmas helyzetemnél, amelyről csak másodsorban emlékszem meg. Bár talán a Molnár Tibor barátom közbenjárásáért neki s hozzá intézett soraidért, amelyeket sietett felolvasni Neked, nem kevesebb hálával tartozom. Helyzetem, amit Tibor barátunk részletesen ismertetett is talán, a következő: A *Reggel*, amelynek három esztendeje munkatársa vagyok, február 15-én megszűnik. Felmondási időm három hónap, vagyis a felmondás május 1-re szól, e hó 15-én azonban már „szabad” vagyok. Elhelyezkedési lehetőségem az elmúlt évek alatt itt helyben is szépen akadt, - most azonban nincs. Nem okolhatom magamat, hogy elhalasztottam ezeket a lehetőségeket, mert nem számítottam arra, hogy egy hét éve fennálló lapvállalat ilyen hirtelenséggel megszűnik. Fizetésem, tekintve, hogy a lapnál tartozásaim vannak, csak kis részben kapom meg, vagyis a levonások miatt 3.000 lei helyett mindössze 738 leit vehetek kézhez.

Kétségtelen, hogy kiadómnak ehhez joga van. Hogy a méltányosság mit kívánna, ez más kérdés. Na de érzelmi momentumok csak nálam szerepelnek, nálam, aki itt maradtam utolsó patkánynak a süllyedő hajón.

Mindezek ismertetése után Hozzád azzal a kéréssel fordulok, ha nem esik terhedre, tudakozódj: nem lehet-e nálatok vagy valamely más váradi lapnál elhelyezkedni és, ah igen, mennyit remélhetek? Mondanom sem kell mennyire szívesen dolgoznék ott, ahol a szellemi irányítás általad történik, sajnos azonban remélni is alig merem ezt. Nagyon kérlek, kedves Laci, kivételesen minél

előbb válaszolj, s egyszersmind elnézésed kérem az alkalmatlankodásért, amelyre csak a végső megszorultság kényszerít. Amennyiben komoly eshetőség kínálkozik, úgy azonnal átmegyek, nem akarom azonban az útiköltséget esetleg teljesen eredménytelenül megkockáztatni, különösen most, amidőn minden leire nézmem kell. Címem nem a *Reggel* szerkesztősége, str. Buteanu 5. I. emelet. A *Reggel* ugyanis talán már meg sem lesz, mire remélt és várt válaszod megérkezik.

Eddigi jószágod s remélt közbenjárásod előre is köszönve ölel barátod: Horváth Imre

A szöveget a kézzel írott betoldásokat is figyelembe véve szó szerint közlöm. Mindössze vesszőhibákat javítottam. A géppel írott, kézzel aláírt levél boríték és dátum nélküli. Más forrásokból igazolható azonban, hogy 1937-ben íródott, amikor költőnket Aradon a *Reggel* c. laptól elbocsátották. Nagy kár, hogy a korszak bibliográfiája nem tartja számon Bélteky László kritikáját a *Hangtalan beszéd* c. kötetéről (Arad, 1936, a *Reggel* kiadása)⁴, amely Indig Otto szerint – ha jól olvasom – az *Esti Lapokban* jelent meg. A kismonográfiája hiányossága, hogy egy-két kivételtől eltekintve elmarad a hivatkozások pontos hely- és időjelölése.⁵ A levélben említett Molnár Tibor, az *Aradi Közlöny* szerkesztője, Horváth Imre barátja, ahogy emlékezéseiben emlegeti: „az élő lelkiismeret”.⁶ Sikerült álláshoz jutnia: „Az új felelős szerkesztő Bélteky, aki Perédit – Horváth régi ellenlábását – váltja fel hivatalosan, természetesen kezdőknél jóval több, kétezer lejes fizetéssel alkalmazza a segítségre ezúttal is rászoruló pártfogoltat.”⁷

Érdekesek a levélnek azok a sorai, melyek a kritikákra utalnak, még hozzá pozitív beállításként. Ha azonban vesszük a fáradságot és fellelőzzük őket, az elismerés mellett inkább több fenntartással találkozunk. Gaál Gábor szerint „Horváth Imre fiatal ember. Verseskötete (Örvény felett, *Reggel* lapkiadó, Arad) mégis teljesen a régi Oradea hangulatát árasztja, valami érzelmes, Dutka Ákosra, Emőd Tamásra emlékeztető melódiával. A fiatal lírikus teljességgel e ma már letűnt

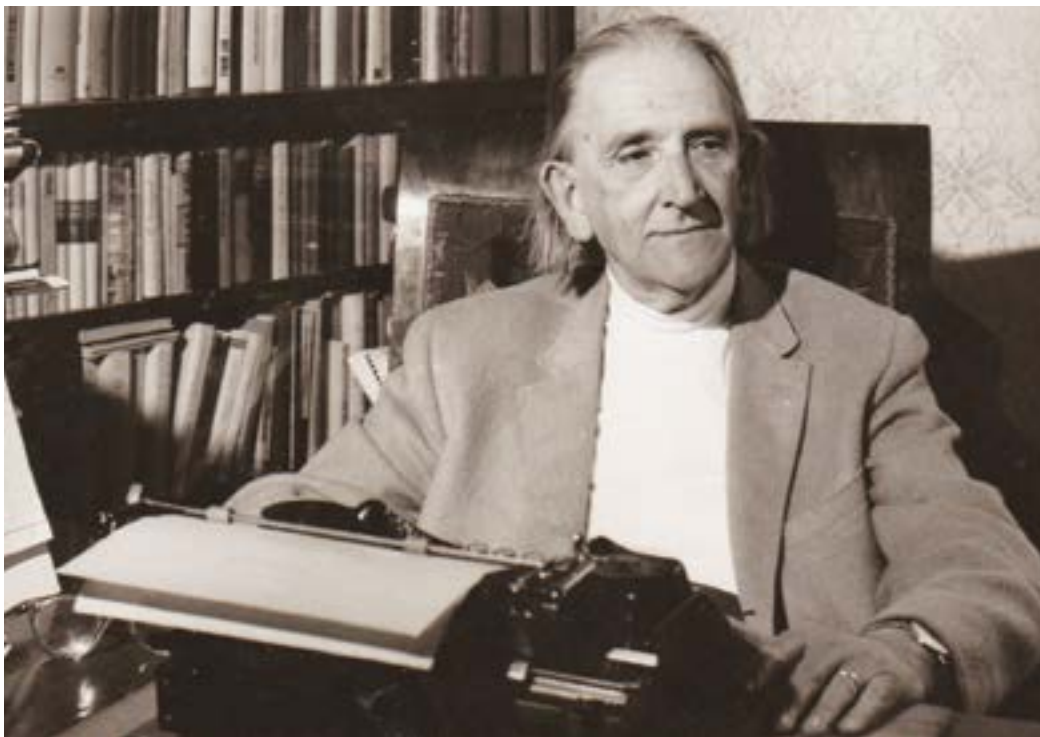
⁴ Záhony Éva: Romániai magyar szépirodalom a két világháború között 1919-1944. (Bibliográfia) Az Országos Széchényi Könyvtér kiadása, Bp. 1984.

⁵ Indig Ottó: Csak egy igaz verséért élek. Dacia Könyvkiadó - Kolozsvár – Napoca, 1981.

⁶ Horváth Imre: Ha a múzsa tánca kelne...- Élmények é reflexiók. Kriterion, Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 123.

⁷ Indig, 74.

A költő
a hetvenes években
otthonában,
íróasztalánál

Fotó: Horváth Imre hagyatéka, Viliárd István felvétele

hangulatvilágban él.”⁸ Kiss Jenő talán meg szigorúbb: „Horváth Imre néha falutamási ötleteket Áprily zenéjével hangszerel s ilyenkor, minden utánérzés ellenére is, megkap. Legtöbbször azonban jóval alatta marad annak a vonalnak, ami a jó vers szintjét jelenti. Tény, hogy aránylag fejlett technikával rendelkezik, de ez a rutin nem megy túl a pontos rím és formás versszak határán. Horváth egyelőre még csak verselő és nem költő, de éppen többretű egyénisége jelzi, hogy költő is lehetne, ha szabályok helyett a mondanivalóra, meggyőződés helyett a meggyőzésre fektetné a fősúlyt.”⁹ Hasonlóan vélekedett Méliusz József: „Horváth Imre csendes, elvonuló, befelé forduló lényével mindenképp a századeleji finom rezdülésű magyar érzelmeselek ivadéka. (...) Mindezeket túl azonban, a lírai elmélyülésre és menekülő társadalmi elkülönülésre hajlamos Horváth Imre kibontakozó friss költészete előtt is példaként állhat Fodor József költői megújulása, mely az elfúló szubjektivizmusból és én-lírából az örök ember és társadalmi szabadságvágyak tágasságába emelkedett.”¹⁰ Hegyi Endre is elismeri költőnk tehetségét, de a kötet színvonalát hullámvonalnak tartja: „Verseinek színvonala a kötet sorrendje

szerint esik, míg végül utolsó versében ilyen sorokat ír: „Egy csók? Egy sír? Egy könny? Egy tangó?” (...) Vagy komolytalan tréfának veszi költészetét is, mint Tréfa című versében az életet? A választ költői fejlődésének irányától várjuk.”¹¹ Szemlér Ferenc is sok értéket talál, de „A részletek még nem állanak össze verssé, a hatásokat nem dolgozta fel az egyéniség – valahogyan az az érzésünk van, hogy ezek a versek nem igazak. Hiányzik belőlük valami, amit nem pótol a külső forma csillogó máza. — E versekből hiányzik még az ember. Pontosan az, amit a napilapok felfedezni véltek. Ezekből a versekből még egyelőre hiányzik az igazi költő.”¹²

Meglehet, Horváth Imre azokra a kritikákra hivatkozott, amelyek az említett bibliográfia nem tart számon, de Indig Ottó tud róluk: „Molnár Tibor a Rendkívüli Újság lapjain, Károly Sándor az *Erdélyi Hírlapban*, Jakab Géza az Aradi Közlönyben írtak.”¹³

Kuriózum a Debrecenből Béteky Lászlónak küldött Horváth Imre-levelező lap, amely a Krematóriumot ábrázolja, szövege egy versike:

27

⁸ Gaál Gábor: *Korunk*, 1935/ 5. 407-408.

⁹ Kiss Jenő: Horváth Imre: Örvény felett. *Erdélyi Helikon*, 1935/3. 146-147.

¹⁰ Méliusz József: Horváth Imre: Hangtalan beszéd. *Korunk*, 1937/5. 474-475.

¹¹ Hegyi Endre: Horváth Imre. Hangtalan beszéd, Pásztortűz, 1937/10. 226.

¹² I. Szemlér Ferenc: Hangtalan beszéd, *Erdélyi Helikon* 1937/3. 234.

¹³ Indig 56.

Debrecenbe vezetett az utunk.
Se maradni, se menni nem tudunk.
Bármit teszünk: ne érjen ódiom.
Boldogít majd a krematórium.

Imre és Viktória, 1941. április 9. Arany Bika szálló, II. emelet 235.

Címzés: *Bélteky László szerkesztő úrnak, Nagyvárad, „Estilap” szerkesztősége, Madách ucca 3.*

A költő az ezzel kapcsolatos történetet több helyen megírta, e sorok írójának személyesen is elmondta. „Nehéz idők, könnyű napok voltak Viktóriával, aki igényes volt: napi 6 pengőért laktunk a Bikában, kb. 20-22 pengőt költöttünk naponta. A Pál sörözőbe jártunk ebédelni és vacsorázni, akkora adagokat adtak, hogy az csoda. Néztünk egy olcsóbb szállást, Ferenc József vagy mi volt a neve, nem a főutcán volt, de nem is eldugott helyen. Napi négy pengő lett volna a szállás, de olyan ronda volt, hogy akkor inkább a Bika. Viktória, aki hajlandó volt paráználkodni anélkül, hogy legalizáltuk volna a viszonyunkat, vett egy levelező lapot, amely a Krematóriumot ábrázolta, noha az éppen nem működött. Arra írtam Bélteky Lacinak címezve a rímes szöveget. Laci megnézte a lapot, s mikor látta, hogy a címünk az Arany Bika, azt mondta, akinek az Arany Bikára telik, annak egy fillért se! Végül Viktória egy könyvemmel elindult házalni és összeszedte az összeget. Keserves dolog volt, de akkoriban ebből éltünk.¹⁴ Gyűrű című versemben áldoztam emlékének.”

Bélteky László szerepét Horváth Imre életében, fejlődésében maga a költő is hangsúlyozta és dokumentálta. „Én magam még a 'kegyelemnélküliségben' is viseltem az előnevem. Az első versemet is előnévvel nyomatom ki, ha Bélteky László barátom és első mesterem, rám nem förmed: az írónak nincs más rangja, csak a neve! Ettől kezdve azért dolgoztam, hogy a szürke név bejusson a köztudatba.”¹⁵ Az Erdélyi Lapok, majd a rövid éltű Új Lapok Bélteky jóvoltából elég sűrűn hozta verseit, s ő biztatta arra is, hogy jelentkezzen a Színházi Élet verspályázatán, sőt jelentkező sorait ő diktálta...¹⁶ A színházi lap közölte a Régi vers-et 1932 augusztusában, majd újabbakat is hozott tőle.

¹⁴ A beszélgetés 1890. november 13-án zajlott le, jelen volt Margit asszony és Köteles Pál

¹⁵ Ha a múzsa tánra kérne 6.

¹⁶ Indig Ottó: 46.

Bélteky lényegi megjegyzést is tett alkotói szemléletére: „Nagyon szeretem a színeket, a zenét, az alliterációt. Egyik váradi költőbarátom, Bélteky László, sajnos nagyon régen elhallgatott, figyelmeztetett: a nyelv elévül, csak a gondolat marad.¹⁷ Ezt később is fülében csengett: „Drága Laci! Örülök, hogy hírt adtál magatokról, bár eddig is sokat tudtam Rólatok. Hallgattalak a rádióban és láttalak a tévében Péterrel. Magamat is mellétek képzeltem, mintha a régi Újságíró Clubban beszélgetnénk Váradon és újra azt mondanád: 'Vigyázz, vigyázz, ne hajszold az alliterációt, a nyelv elévül, nem marad meg csak a gondolat.'¹⁸ Külön történet a Horog c. vers közlésmi-zériája, amely félreérthetetlen antifasiszta költemény. Erről a költő így emlékezett: „{én} a háború előtt is írtam verseket napi problémákról, meg is dátumoztam őket, például a Horog címűt, mely eléggé komoly antifasiszta kiállásnak számított, nem sokan merték vállalni, a *Korunk* nem is fogadta el közlésre, egy aradi minorita lapban jelent meg”¹⁹ A költeményt Bélteky László hamarosan átvette a *Vasárnap*-ból a *Magyar Lapok* számára.²⁰

E váradi baráti közösség szellemi, lelki összetartozása a történelmi helyzet folyamatos abszurditása ellenére megállta a próbát. Ruffy Péter is tanúsítja a fiatal váradi írógárda lelkes összetartozását: „A harmincas évek elején egy induló váradi katolikus újság szerkesztőségében, amelynek mindketten újdondász munkatársai lettünk, megismertem egy nyúlánk, csöndes, végtelenül szerény és kopottas fiatalembert. (...) A közös sors, amely voltaképpen kilátás nélküli sorstalanság volt, kovácsolt olyan barátokká, akik az elsuhant közel fél évszázad alatt egymással soha nem pöröltek, még félreértést sem tudnék kibányászni a múltak vermeiből. Nappal hírekért loholtunk, éjszakánként együtt róttuk az utcákat a közös barátokkal, Bélteky Lacival, a költővel, Arató Bandival, a hírlapíróval, Bárdos Lacival, a szerkesztővel, bölcsekkel, bohémokkal, bolondosokkal... (...)”²¹

¹⁷ Marosi Ildikó: A belső örömforrás. In: Közelképek-Húsz romániai magyar író. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 78.

¹⁸ Tavasz Hajnal: Három levél Horváth Imre hagyatékából. Várad, 2003/2. 53-54.

¹⁹ Bakó Endre: Egyetlen vers... – Nagyváradai beszélgetés Horváth Imrével, Hajdú-Bihari Napló, 1985. júl. 16. 5.

²⁰ Indig Ottó: 101.

²¹ Ruffy Péter: A hetvenéves Horváth Imre – Magyar Nemzet, 1976. dec. 25. 16.

A magyar történelem az én falumban kezdődik

Kőrössi P. József beszélgetése Kányádi Sándorral (2007)

Kőrössi P. József: *Ott kezdeném, hogy beszélj arról az időszakról és arról a vidékről, ahol születél, Nagyalambfalváról, a szüleidről, gyerekkorodról.*

Kányádi Sándor: Nagyalambfalvát az 1200-as évekből említik a pápai tizedjegyzékekben, a templomunk is a 13. századból való, épp az idén sikerült fölújítani. Szent Erzsébetnek volt szentelve a templom, és ugyan mi, reformátusok, derekasan lekapartuk az idők során a falafestményeket, az utolsó előtti, az ez előtti restaurálásakor, pár évtizeddel ezelőtt Szent Erzsébet-freskók kerültek elő...

K. P. J.: *Nem sikerült jól lekaparni.*

K. S.: Nagyon szép a templom most is. S meg kell mondjam, a román állam adta a legtöbb pénzt a restauráláshoz. Egyedül a román állam annyit adott, mint az összes testvértelépülés együttvéve. Nagyalambfalva 18 kilométerre van Udvarhelytől, Keresztúr és Udvarhely között, s hát mit változott az évtizedek során már az én életemben? Megöregedett, azt változta. Valamikor 1600 valahány lakosa volt, most ezer körül van. Elvándoroltak, kiöregedtek az emberek. Régen Amerikában jártak, ugye, most ide járnak dolgozni Magyarországra, aztán itt maradnak. Etnikailag is változott. Szép román templom is van a faluban, megyeszerte a legrégebb műemlék talán, még a 18. században építették. A román templom most ortodox, de hát az volt az 1800-as évek legelején vagy az 1700-as évek végén. A Bolyai-levelezésből tudom, hogy Kemény János eladta a galambfalvi birtokát. Erről Bolyai Farkas ír a fiának Bécsbe? Az én gyerekkoromban azt Sebesinek, udvarinak hívták, olyan kicsi udvarház-féle volt. Ide hoztak be jó néhány, azt mondják, talán 50 román zsellércsaládot. Na ezek, a román nevük ellenére, ugye hát nyolcvan év megszakítással ez Románia volt, elmagyarosodtak: Dukák, Puják, Szojkák, Lukácsok lettek és mind református. A román tiszteletes úr, Sírbu, s a gyerekei is elmagyarosodtak. Gyerekkoromban ő volt az iskolaigazgató. Volt a faluban egy hétosztályos román iskola és egy háromosztályos, korlátozott létszámú, magyar

felekezeti iskola. Na most hát Sírbu tiszteletes gyerekei, a román pap gyerekei is ott éltek a faluban, tökéletesen beszéltek magyarul. Bubis, az én öreg barátom, Sírbu tiszteletes úr fia, úgy beszélt magyarul, mint Tamási Áron. A csodálatos az, hogy román iskolába jártak, románul érettségiztek, a bécsi döntés után elmentek, utána meg visszajöttek. És ott maradt Bubis a faluban, végény maradt, nem házasodott meg soha. A papilak a legrégebb ház volt a faluban, szalmatető s lehetett és alacsonyan voltak az ablakai. 1946-ban legények voltunk, amikor Bubist betettük az ablakon, ő meg bekiabált, hogy itthon vagy-e az oláh pápa? Az apja pedig hálósipkában, énekelve válaszolt: tudom kinek a gyereke vagy, megmondalak az apádnak, kötélrevalója...

Irodalom 29

KŐRÖSSI P. JÓZSEF költő, könyvkiadó (Nagyvárad, 1953), legutóbbi kötete Ajuszi (2022). Márkházán él.

K. P. J.: *Azért érdekelnek ezek a kapcsolatok, mert azt gondolom, hogy te, a későbbi fordító ekkor, először gyerekként ismerkedsz a román meg az egyéb kultúrákkal, majd beérett költőként tudatosan ismerteted a magyar olvasóval a román, a német (szász) és jiddis nyelvű költészetet.*

K. S.: Nem, az én érdeklődésem az ahhoz gyökerezik, hogy édesapám négyelemis, falusi művelt ember volt, nyugodjék békében, akinek a könyvtári kartotékjához több lapot hozzá kellett ragasztani. Olyan gyakran járt könyvtárba, hogy hozzá kellett toldani. Neki én már első elemista koromban fölolvadó voltam. Hallgatni szerette, úgy, mint a mai ember a hangoskönyvet. Az én falumban, gyerekkoromban, attól való félelmünkben, hogy nem jutunk be a korlátozott létszámú felekezeti iskolába, mindenkit megtanítottak – mint a zsidókat a héberre – négy-, öt éves korukban írni-olvasni a családban.

K. P. J.: *Otthon?*

K. S: Otthon. Azt szoktam mondani, hogy a magyar történelem az én falumban kezdődik. De nem csak a magyar történelem, a világtörténelem is, legalábbis a keresztény, a bibliai része, mert én a Sínai-hegy lábánál születtem. A szomszéd falu és a mi falunk határában a legmagasabb hegyet Sínai-hegynek hívják, írni-olvasni pedig Mózesről tanultam. Még hozzá kötőablán. Ugyanis egy nagy kövön ültem, Mózsi bácsi pedig az utcai gyerekeket írni tanította, a közeliakat, a kicsiket. Fölírta cseréppel vagy szénrel, hogy kezdetben vala az ige. No, ez a ká betű, mondta. Ezt mi megpróbáltuk lemásolni. Karácsony felé már minden betűt tudtunk, legalább a nevünket le tudtuk írni, olvasni tudtunk. Nem úgy volt, hogy húzunk egy egyenest, aztán egy hét múlva megtámasztjuk, egyik napról a másikra megtanultunk leírni a betűket. Tehát én tényleg tőle, Mózesről tanultam írni... A Sínai-hegy alatt.

Mi gyerekkorunkban az öregektől is tanultunk. Azt például, hogy mi tényleg Csaba királyfi leszármazottai, utódai, népe vagyunk, tényleg Attila király volt a... – s aztán így jöttek a legendák. Ahogy a versben felsoroltam: a galambfalvi templom cinterméből alagút vezetett egészen az udvarhelyi Budvárig. Budvár nyilván Buda, Attilának a testvére. Ez volt a mi magyar történelmi tudatunk. Az én falumban az iskola pár év múlva 450 éves lesz. Nem az épület maga, hanem Pál mester, az iskolaalapító. Ő volt a deák, az első, akit följegyeztek, 1500 nem tudom, hányból. Pál mester. Pál deák, a mester. Pál deák. Ő volt a kántor, ő volt az első tanító.

Az iskolához tartozott a népi színjátás hagyománya, az is a 18. századra nyúlik vissza. 11 éves koromban voltam olyan beteg, hogy lemondtak rólam. Kétoldali tüdőgyulladás, mellhártyagyulladás, és akkor penicillin még nem volt. Edesanyám 1940-ben halt meg, és én 1941-ben lettem ilyen beteg, mert családi terhek is ránk szakadtak, főzőm is kellett, édesapám azt mondta, meg kell tanulni főzni.

Keresztúrra vittek kórházba a szekér derekában. A spanyolfal mögött feküdtem egy viaszosvászonnal borított díványon és azt hallottam a spanyolfal mögött, hogy az orvos azt mondja: hát ez a gyerek hosszú ideig fizikai munkát nem végezhet. Nem tudtam, mi az a fizikai munka, és hallom apámat, aki azt kérdezi: a lovakat sem viheti ki a csordába? Azt se. S nagy csönd volt. Éreztem, hogy én ettől kezdve fölöslegessé váltam. Azt kérdezi

ekkor az orvos apámtól, hogy esze van-e? Hát a tiszteletes úr, azt mondja, van. Akkor adják kollégiumba. Na és így. Jöttünk haza, a szekér derekában feküdtem, s a bakon ülve édesapám hátraszól. Azt kérdezi, elmész-e a kollégiumba? El, mondtam. Na, négy sarka van a világnak, olyan pályát válassz magadnak, amelyet szeretnél, én, ha meghalok, engem ne átkozz, hogy ez is szeretted volna, meg az is, de volt egy buta apád, aki megakadályozott. S becsapott a lovak közé. Ez történt.

K. P. J.: *Nagy csalódást okozhattál édesapádnak. Azelőtt, 11 éves korod előtt te dolgoztál, mert azért a falusi gyerekek..*

K. S.: Hatéves korom óta, testvéremmel együtt, annyit, amennyit magamra veszek és meg eszek, annyit megdolgoztam. Nálunk az hagyomány volt, hogy egy jobb családból, kérlek szépen, valaki egy kollégiumban néhány osztályt járjon. Édesapám úgy gondolta, ha a tiszteletes úr azt mondja, akkor legyen úgy. Régen kellett vinni a szalmazsákot. Megtöltöttük a szalmazsákot.

K. P. J.: *Voltál 11-12 éves.*

K. S: 1941-ben 12 voltam, és ötödik elemi-t végeztem, a tanítók kegyelméből, mert három osztályt jártam reformátusba, aztán egyet román iskolába. Egy árva szót sem tudtunk románul, senki... Amit románul tudok, a református kollégiumban, a román órákon tanultam, ami kötelező volt az úgynevezett bécsi döntés után. Lévai tanár úr, nyugodjék békével, így kezdte az órát: édes gyermekeim, évszázadok óta együtt élünk, együtt kell élni, meg kell tanulnunk egymás nyelvét, hogy megismerhessük egymás kultúráját, hogy minél hosszabb ideig élhessünk együtt béke-ségben. Ezt tanították az A osztályban. Ugyanabban a kollégiumban, a B osztályban egy másik tanár így kezdte: az ellenséget a saját nyelvén lehet legyőzni, meg kell tanulni oláhul. Ugyanazon a kollégiumon belül. A vicces az, hogy 1945-ben, vagy a változás után Lévai tanár urat, aki a mi tanárunk volt és egymás tiszteletére tanított, deportálták, a másiktól meg párttitkár lett. Édesapámnak a katonatársa Kohn Elek volt, a faluban az egyik boltos, annak a sógora volt Schönfeld Nándor, Schönfeld Nándor bácsit édesapám hozta Galambfalvára, ő ment érte télen szánnal Héjjasfalvára, mert kom-mendálták a Kohn-lányt elvenni feleségül. Ő hozta az új vót, a családba, és hát Nándor úr nagyon szegény – valahonnan Máramarosból jött, vagy honnan –, otthon jiddisül is beszéltek, és nem volt nagykabátja, édesapám lópokróccal takargatta. Fenena nénire, Nándor bácsi feleségére

úgy emlékszem, hogy legtöbbször nagy hasa volt; hat vagy hét gyereket szült. Italmérésük is volt, ott ült, és mondta Nándor úr a feleségének, hogy ne haragudj, Miklós a hibás, az én édesapám, mert ha ő nem takargat be a pokrócba, akkor nem tehettem volna kárt benned. Áldott kár, amit tettem. Édesapám volt a díszgőj. Nem hülyeség! Minjen is volt, mert ha nem volt elég zsidó, beállt, hogy legyen ki a tíz, mert a zsidó szertartáshoz legalább tíz férfinak kell lenni. És én nem is tudtam, hogy ezt örököltem, ezt a foglalkozást, mert Kolozsváron csak telefonált a hitközség elnöke: Sándor, meghalt egy öregasszony, és nincs ki a tíz. Milyen? – kérdeztem. Ortodox vagy neológ? Hogy aszerint menjek a temetőbe. És akkor mentem. Ezt a minjenséget édesapámtól örököltem. Az utolsó kolozsvári rabbi Sao Paolóból jött haza, Jólesz Lászlónak, aki az én jiddis kötetemet fordította, annak a bátyja volt, sokszor segítettem ki. Még valamit, amit édesapámtól tanultam: a másik komája a cigány gyepmester, Gyula Sándor volt. Gyermekkoromban, dolgoztunk az udvaron, és beállított Gyula Sándor, mire odaszólt nekem az édesapám, Sándor, hozz egy széket a gyepmester úrnak. Kihoztam a széket. Letörölted? Előtte kell letörölni a széket, nem a vendég után. Ezt én édesapámtól tanultam, mégpedig a gyepmester ürügyén. Nem szeretek ezekről beszélni, dicsekvésnek tűnik. Édesapám hazajött a második világháború-

ból, ahol elvesztette bal lábfejét a hazával együtt, akkor, 1946-ban én már olyan legény voltam, tizenhét éves.

Az első dolgom volt eldicsekedni, hogy menttem meg a lovakat az oroszok elől, mire ő, mivel már tudta, amit tudott, hogy Németországban mi történt, azt mondta: inkább Nándor úr családját mentetted volna meg. A halála előtt nem sokkal, egyszer meg ezt: Sándor! Az a második világháborús emlék, ott a cinteremben, nem teljes addig, amíg nincsen rajta Kohn-komám és Nándorom családja. Hát mondtam, édesapám, meg kellene kérdezni az életben maradtótlól, hogy szeretne-e ebben a szomorú faluban egyáltalán emléket.

K. P. J.: *Amikor egyedül maradtatok ti férfiak, mert meghalt édesanyád, elég nehéz lehetett nektek...*

K. S.: Odaálltam palacsintát sütni, édesapám nem tudott egy levest se megmelegíteni, mindent nekem kellett megtanulni. Mentem a szomszédhoz, megkérdeztem a Márta nénitől vagy Irma nénitől, hogy kell palacsintát sütni, először megkeverték nekem, másodszer már én csináltam. Mindent, a háztartást is én vezettem, a lovakat is én láttam el. Faluhelyen az úgy van, hogy nyáron szénát nem eszik a ló. Azt csak télen eszik, nyáron zöldet. Szigorú ember is volt édesapám, de hát

önállóan, ketten voltunk. Az egyik nagynéném főzött azért, oda én jártam lóháton elhozni a kosztot, a másik kenyeret sütött. Így volt mindaddig, amíg én maródi nem lettem. Akkor elvonultam egy szalmazsák tetején a kollégiumba.

K. P. J.: *Hogy elmenj-e Tamási Áron temetésére, amiben lehetett kockázat is, édesapád jó tanácsot adott...*

K. S.: Ezt meg is írtam, azt hiszem, a *Magyar Naplóban*, egy visszaemlékezésben, hogy amikor Tamási Áron meghalt, akkor kaptuk azt a hírt, hogy otthon, Farkaslakán akar temetkezni. Mindenki nagyon örült, és arról volt szó, hogy Zaharia Stancu fogja temetni, aki akkor a román Írószövetség elnöke volt. Kérlek szépen, mindenki meg is volt ebben nyugodva, boldogan készültünk a farkaslaki temetésre, de közben megtörtént a budapesti búcsúztatás. A budapesti búcsúztatáson ott volt Roşianu nagykövet úr is, és hát valaki, nem tudom ki, egy buzgó székely, egy székelyruhába elkezdte énekelni a székely himnuszt, amit, azt hiszem, akkor hoztak divatba. Erre a nagykövet nagyon megijedt... Erre a székely himnuszra Tamási Áron bácsi is azt mondta, hogy hülyeség. Azt mondta, nézz ide, le is írtam: a szövege silány – ő mondta –, képzavaros, a nótája... záróra előtti vagy még inkább záróra utáni nótára emlékeztet. Egy ilyen kis népnek, egy több törzsből álló kis népnek, mint mi vagyunk, akik egy nyelven beszélnek, egy himnusz bőven elég, az, amelyik így kezdődik: Isten, áldd meg a magyart. S én mondtam, tegyük hozzá: ott ahol van, felekezetre való tekintet nélkül, s ebben egyetértettünk. Ezen a beszélgetésen, a Fészek klubban, 1962-ben, ott volt Gábor Áron is, s én Áron bácsi kívánságára Kányádi Áron lettem erre az éjszakára. Emlékszem, erre pezsgőt is ittunk. De vissza a temetésre. A románok megijedtek, hogy ebből valami irredenta dolog lesz, és azt mondták, hogy nem. Az Írószövetség kolozsvári főnöke se jött. Úgy emlékszem, hogy úrnapja volt, az udvarhelyi búcsú, és azt hiszem csütörtökre esett volna. Munkásgyűlések voltak mindenhol, és megtiltották, hogy bárki is elmenjen a temetésre... Ne legyen tömeg. Kérlek szépen, nem igaz az a legenda, hogy „tévedésből” a románok Lupeni-be vitték azt a koporsót, hanem az történt, hogy megijedvén, késleltették.

K. P. J.: *Elterjedt, hogy összekeverték a két falut, hogy Farkaslaka helyett, aminek a román neve Lupeni elvitték volna egy másik, azonos nevű településre...*

K. S.: Nem, nem is lehetséges. Jakab Gábor, aki akkor kántorizált és farkaslaki születésű, leírja és

nekem pontos dokumentációm van. Az aradi nemzetköziről lekapcsolták, és várakoztatták a személyvonatot. A személyvonathoz kapcsolták, hogy ne érkezzen időben, de még azon a napon megérkezett, este 11 órakor vagy 10 órakor vettük le a koporsót és a református kápolnában aludt Áron bácsi egy éjszakát, másnap délben temettük el Farkaslakán. Na a Farkaslakára menetel már meg volt tiltva. Balogh Edgárék *Korunk*-kocsival jöttek, de a benzint ők maguk fizették. Én, amikor hallottam, hogy nem lehet, akkor elmentem Kovásznán, Gazda Jóska-hoz, ott tartottam egy találkozót, és kaptam tiszteletdíjat, tíz szem diót, mégpedig Csomakőrösről, arról a fáról, amelyiket állítólag Kőrösi Csoma maga ültetett – ez volt az én tiszteletdíjam, tíz ilyen kicsi dió.

K. P. J.: *Miért kaptad a diókat?*

K. S.: Azért, mert tartottam egy találkozót. Méghozzá az első irodalmi törvényszék ülésén vettem részt, utána Nagy Imre bácsinál szálltam meg...

K. P. J.: *A festőnél.*

K. S.: A festőnél, és ott én mindjárt megettem egy diót, hogy milyen ízű a dicsőség. Egyet Imre bácsinak adtam szállás fejében. Amelyik most azt hiszem, ott van a farkaslaki múzeumban. Imre bácsi odaajándékozta azzal a tollal vagy nem tudom, mivel együtt, amit Tamási Árontól kapott. Édesapámmal pedig úgy történt, hogy mondom neki, kaptam egy táviratot a *Napsugár* szerkesztőségéből, hogy ne menjek a temetésre. Mondtam, s mutattam édesapámnak, mire ő azt kérdezte, hogy ha elmész, azért mennyit adnak? Kértem, hogyhogy mennyit? Mire gondol. Hát, hogyha bezárnak. Hát legfeljebb három évet. Azt mondja, fiatalember vagy, kibírod, de azt a szegyet nem tudnám elviselni, hogy ne menj el a temetésére. Ezt így mondta édesapám.

K. P. J.: *Sok legenda van veled kapcsolatosan, például van még egy, amit húsz-harminc éve Váradon lehetett hallani, hadd kérdezzek most személyesen erről téged. Mint költőt, a nálad fiatalabb Páskándi Géza fedezett fel?*

K. S.: A székelyudvarhelyi villamosipari szakközépiskola megkésített érettségizője voltam, 1950-ben érettségiztem, és az érettségi évében írtam a faliújságba néhány verset. Éppen apparitor voltam, az apparitor ugye az ügyeletes. Azt mondják, hogy keres engem Páskándi Géza. Ő akkor az *Iffjúmunkásnál* volt, Majtényi Erik fedezte fel, és 17

évesen vitte el Szatmárnémetiből. Lógott a cigaretta a szájából, pattanásos volt, magasabb fiú, mint én, dús haja volt. Azt mondja, szervusz, Páskándi vagyok, a költő, remélem, ismersz, az *Utunkban* futottam be... Ő volt 17, én 21. Azt mondja, olvastam a faliújságon a versedet, nagyon tehetségesnek talállak. Megiszunk egy sört? Elmentünk sört inni. Azt kérdezi útközben, hogy szeretnél megjeleníteni a szerkesztői üzenetekben? Mondom, hogy nem. És a költői próbálkozásokban? Mondom, hogy nem. Én szerkesztem, jó, mi? Mondom, én nem szeretnék megjeleníteni. Azt mondja, igazad van. Szeretnél megjeleníteni az oldalamon? A kultúrát én szerkesztem, jó, mi? Hát nem. Erre a következő alkalommal, talán egy hét telt el, jön, és azt mondja: te, kellene nekem egy aratási békevers. Falusi fiú vagy, ehhez jobban értesz, azt mondja, én kimegyek Szentkeresztbányára a bányászok életéről írok egy ciklust... Akkor hallottam ezt a szót először, ciklus. Azt mondja, 12 sor lehet, a szótagszámot, valamint a rímképletet magam határozom meg. Kérdezem, akkor ez olyan, mint az úri szabóság? Olyan. Géza megérkezett két nap múlva a ciklusszerzésből, én terítettem neki a konyhában az iskolában... és odaadom a verset. A futóárkot benövi, búza nő a helyén. Ez a szó, hogy futóárkok, benne volt. Géza ül, eszi a paszulylevest, előveszi a töltőtollát, és azt mondja, te, mi az, hogy futóárkok? Hát mondom, a lövészárkok egyik összekötő árka. Rám nézett, hogy hát akkor kihúzza, legyen helyette lövészárkok, beírja, hogy lövészárkok. Nem, mondom, az én versembe már ne javíts bele. Azt mondja, ez az úzus, ezt a szót is tőle tanultam. Mondom, úzus ide, úzus oda, az én versembe ne javítson bele senki. Tetszel nekem. Hogy mondja? Mondom, futóárkok. És éreztem, hogy Géza tőlem tanulta ezt a szót. Meg is jelent a vers, érettségi napján megérkezett a tiszteletdíj is. Az, kérlek szépen, ezer lej volt, régi pénzben. 21-en érettségiztünk, a fél liter bor járt mindenkinek, én pedig mindenkinek tudtam még egy fél liter bort venni az első tiszteletdíjből. Sőt nemcsak a fél liter bort, hanem ott az internátusban, a konviktusban volt a bankettünk, ahol be is rúgtunk, és a sótartókkal célba dobáltunk. A sótartók árát is meg tudtam reggel téríteni. Ez 1950-ben volt. Akkor feljöttem Kolozsvárra, a színművészeti főiskolára.

K. P. J.: *Miért a színművészetre mentél?*

K. S.: Színész szerettem volna lenni. Verseket is írtam, és Petőfi Sándor is színész is volt, Arany János is volt színész. Különbösen is én talentumos voltam, mert megrendeztem, el is játszottam a főszerepet Sárközi György: Dózsa című drámájá-

ban. Édesanyám, Isten nyugosztalja, a falunak a primadonnája volt, minden évben legalább két színjátékot bemutattak, népszínműveket. Az én falumban a 18. századra nyúlt vissza ez a hagyomány.

K. P. J.: *Folytassuk Majtényi Erikkel.*

K. S.: Haló porában is irigylem a magyarságáért. Az édesanyja az első magyar tanítónőképzőt végezte Temesváron. Jött Trianon, férjhez ment Man(n) Erik bácsihoz, és tudóbajos lett, ami nagyon súlyos betegség volt. És attól való félelemben, hogy ha ő meghal, a gyereket, Eriket, akiben talán a legkevesebb magyar vér folyt, mert ugye volt benne francia, sváb, zsidó és magyar, német iskolába adják, és nem fog tudni írni-olvasni magyarul. Három-négy éves korától hatéves koráig megtanította neki csaknem az összes Petőfit. Amikor az édesanyja meghalt, ő már olvasott magyarul. Az történt, amit az anyja sejtett: az ő halála után, a grószmutter német iskolába adta a gyereket. Harmadik elemista volt, amikor rabló-pandúrozás közben a temesvári pincében vagy padlásán talált egy Petőfi-kötetet. Boldogan vitte a grószmuttihoz. A grószmutti elvette a Petőfit, a gyerek kezébe adott egy Schillert – na, ezt kell olvasni! –, kinyitotta az ablakot, és kidobta a Petőfi-kötetet a virágágyások közé. A kis Erik később lement, megkereste a Petőfit, magához szorította, és elhatározta, hogy magyar lesz. És magyar költő lett. Namármost ez nem volt olyan könnyű, mert aztán annyira magyar lett, hogy a bécsi döntés után átszökött Magyarországra. Elvitte a verseit Szabó Dezsőnek, aki még meg is dicsérte, és ő úgy gondolta, hogy ami biztos, az biztos, beáll magyar önkéntesnek, honvédnek. De megijedt, hogy a zsidósága ki fog derülni, és visszaszökött Romániába. Romániában lesittelték, Gheorghiu Dej-zsel, Ceaușescuval együtt ült a Târgu Jiu-i lágerben, és ott lett belőle, hogy úgy mondom, kommunista.

Onnan kiszabadulván, jöttek az oroszok, még nem volt vége a háborúnak, és a németeket vitték el, Erik a Wehrmacht-foglyokkal együtt fejtette a szemet. Korábbi kommunista harcostársai nem álltak ki mellette. Miután Erik hazajött, elvette László Olgát feleségül, akinek a bátyja kinevezte őt Aradra... nem is újságírónak, hanem főszerkesztőnek az aradi pártlaphoz. Onnan került 1948-ban az *Ifjúmunkás* élére, ismét főszerkesztő lett. És akkor ő elment, és fölfedezte Páskándi Gézát.

K. P. J.: *Páskándi meg téged. Később veled milyen kapcsolatotok volt?*

K. S.: A lehető legjobb.

K. P. J.: *Konfliktusmentes volt a barátságotok?*

K. S.: Dehogy. Veszekedtünk is, ne viccelj. Nézz ide. 1957-ben, amikor őt letartóztatták, Fodor úrral elmentünk a Központi Bizottsághoz. Voltunk Fazekas elvtársnál, voltunk Miron Contantinescu elvtársnál és voltunk Nagy István elvtársnál is... Emlékszem, hogy Balla Károly álnéven jelentkeztünk be valamelyiknél, és hát láttam, hogy reménytelen. Fazekas elvtárs is mondta, hogy így, úgy, az ellenforradalom – később tudtuk meg, hát ott mindent lehallgatnak. Nagy tégelyekben kihelyezett ceruzák voltak, hogy fontos dolgokat lejegyezzék. Miután láttam, hogy hiábavaló dolog lesz a mi látogatásunk, eredménytelen, kinéztem magamnak egy sárga ceruzát, és... eltettem. Mikor lejövünk, mondom Fodor úrnak, hogy nem jártunk potyára, mert loptam egy ceruzát. Meg vagy örülve? Azt mondja, észrevették, meg kell gyónni, mondom, nem kell. Sándor, ezt azért hoztam el, mert ha egyszer eszükbe jutna letagadni, hogy ottjártunk, előveszem ezt a ceruzát.

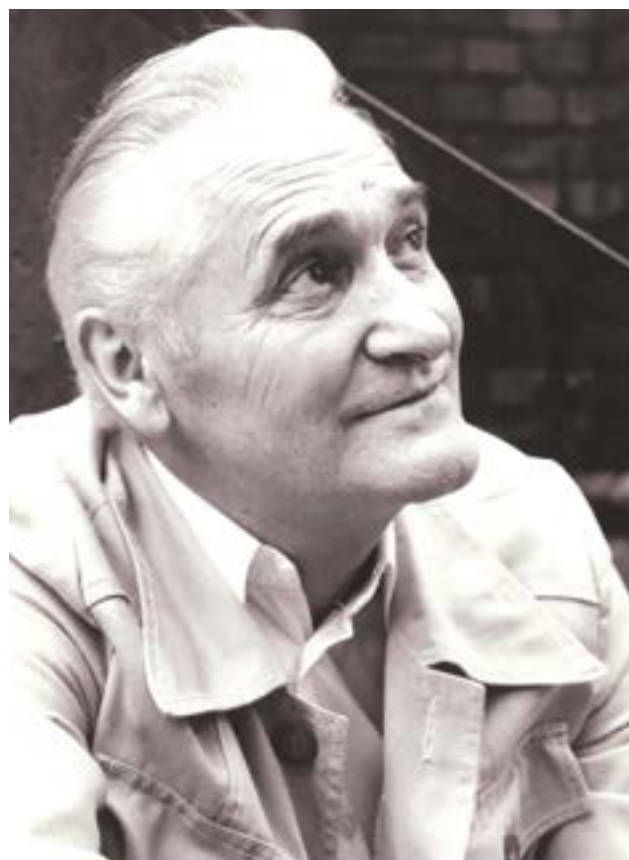
K. P. J.: *A mai napig őrzöd?*

34

K. S.: Vagy itt van (Budapesten), vagy Kolozsváron. Itt van, azt hiszem. 1970-ben valamikor Tuszánodon, a nevek nem fontosak, vezető emberek társaságában tanultam meg azt, Fazekas elvtársnak a pártüdülőjében, hogy tejszint kell inni másnaposságra. Akik ott mulatoztak előtte, mind tejszint kaptak reggelire. Azt mondja Fazekas, hogy hol voltatok ti, magyar értelmiségiek, hogy ezt a zseniális Páskándi Gézát hagyjátok bezárni. Mondom, Fazekas elvtárs, nekem van egy ceruzám. S elmondtam a ceruza történetét. Géza a börtönből is írt levelet... Van egy levelezőnapom, amiben azt írja, hogy megkaptam a csomagot, amíg nem írok, ne küldjetelek semmit. Soha nem küldtünk neki csomagot, de ezzel a lappal jelezte, hogy hol van éppen, honnan írta. A feleségemnek évfolyamtársa volt, nagyon szerettük Gézát, amikor kijött a börtönből, az első kolozsvári estét nálunk töltötte, azután is többször jött.

K. P. J.: *Nagyon fontos szerepe van az életművedben a műfordításnak, ezen belül a román költészet fordításának. Azt is tudom, hogy számos román íróval nagyon jó kapcsolatod volt végig.*

K. S.: Először is én komolyan vettem, amit Lévai tanár úr a kollégiumban tanított nekünk. Nem tudok, ma sem tudok jól románul. Nem tudok.

Fotó: Kecskeméti Kálmán

K. P. J.: *Miért fontos, hogy Lévai tanár úr üzenete végigkíséri az életedet?*

K. S.: Először is a világeköltészetet az ember műfordításokban ismerte meg, és a magyar költészetnek az a nagy szerencséje, hogy a legjobb magyar költők fordították a világeköltészetet. Igaz, hogy minden költő egy kicsit a saját képére és hasonlatosságára fordít, de mondjuk Szabó Lőrinc költészete, a Babitsé, a Kosztolányié legalább akkora, mint Rilkeé, na de hát nem a pityipalkóé. Ez ad rangot.

Az egyik román költő és... aktivista elmondott nekem egy keleti közmondást. Ez is a műfordítás. Ha van egy almám s megfelezem veled, neked is lesz egy fél almád, nekem is marad egy fél almám. Ha van egy dalom és megtanítanak rá, nekem is marad dalom, neked is lesz egy dalod. És fordítva is. Na hát ez. Én arra gondoltam, hogy nekem itt, Romániában, Erdélyben... Én Romániát szoktam mondani, mert a bukarestieket sem hagyom ki, meg a bánátiakat sem hagyom ki, meg a bukovinai csángókat sem hagyom ki. Erdély a Királyhágónál kezdődik és a Keleti-Kárpátoknál ér véget. Nem vagyok hajlandó lemondani a Bán-ságról, Partiumról. Ezt én Bécsben 1967-ben, mikor ott először tartottam előadást, amikor is a

PEN-klubba voltam meghívva, ott is a magyar költészet fájának romániai ágáról beszéltem. A korona általában átnyúl a kerítésen. A magyar nyelv a mi hazánk. Én azt mondom, hogy a műfordítás a legtisztességesebb imperializmus. Úgy hódít, hogy semmit sem foglal el.

K. P. J.: *Nagyon szép.*

K. S.: Azért kötött le a műfordítás, mert meg akartam ismerni belülről azt a költészetet. Ha bizonytalan voltam, megmutattam Fodor úrnak, meg másoknak, román szakosoknak. Ha ők is elakadtak, elmentem a románokhoz. Előfordult, hogy a románok összevesztek az értelmezésen. Eminescu Glossza című nagy versének a fordítására Dsida Jenő, aki azt hiszem, 32 évet élt, kilenc évet szánt. Egy Eminescu-ünnepségen nagyon nagy sikerem volt. Magyarul tartottam előadást, azt fordították románra. Mikor azt mondtam, hogy Eminescu reánk nagyobb örökséget hagyott, mint a románokra, csak néztek. Eminescu összes verse, még a töredékei is le vannak fordítva magyarra. Van olyan Eminescu-vers, amelyiknek öt, tíz, sőt van olyan, amelyiknek húsz magyar változata van. Megtapsoltak. Nagyon megtapsoltak.

K. P. J.: *A könyvedben leírsz egy olyan történetet, ami számomra azért csodálatos, mert arról szól, hogy évtizedekig képes mocorogni benned a tökéletlenség, és amíg nincs megoldva, addig, nem nyugszol, folyamatosan foglalkozol vele.*

K.S. Megjelent Illyés Gyula nagy ismeretsége révén és anyagi áldozatával 1962-ben Párizsban a magyar költészet antológiája. Megkérdeztem, hogy az Előszót miért nem francia írta. És azt mondta, hát kedves Sándor, az úgy volt, hogy Garai nagy vacsorát adott, mi készen álltunk a nyersfordításokkal, testre szabottan a nagy francia költőkre. Az első vacsorán kiosztottuk. Volt egy második vacsora, ahol összehasonlítottuk, a harmadik, ahol a javításokat ellenőriztük, a negyedik vacsora, az ötödik vacsora lett volna a szövegek véglegesítésének alkalma. Olyan francia költő is volt, aki az ötödik vacsorára se fordított egy sort sem, de olyan végképpen egy sem, aki a másik fordítását is elolvasta volna. Miért mondom ezt el? Mert én el voltam kényeztetve. Amikor megjelenőben van az első román nyelvű kötetem, azt mondja Baconsky – aki Bukarestbe volt száműzve és nyelveket tudott, tudott besszarából, német iskolába járt, oroszul tudott, franciául tudott, és amikor mindenhol kirúgták, akkor hol francia, hol német ösztöndíjjal fordított 20. századi európai költészetet – „hallom, kötete jelenik meg

románul.” Mondom, igen. Ki fordította? Mondtam, hogy ki fordította, nyersfordítás volt. „Az nagyon jó mesterember. Megengedi, uram, hogy mielőtt nyomdába menne, elolvassam?” Hát, mondom, megtenné? Nagyon szépen kérem, hogy ami oroszul hangzik románul, dobja ki kegyetlenül. Nem tudtam, hova legyek, s megírta hozzá az előszót is. Ez nem jelent meg azóta sem magyarul. „Én ezt a fiatalembert még fiatal ember korából ismerem, olyan volt az arca, mintha fejszével faragták volna, és még mielőtt a verseit ismertem volna, megéreztem benne az autentikus költőt, azokkal a titkos antennákkal, melyekkel a költők és az útonállók egymást első pillantásra felismerik.” És akkor utána azt mondja: „Ha hallottak József Attiláról, s el szeretnék helyezni, mert mostanában szokás könyvespolcokon, nézzenek ki József Attila és Lorca között egy helyet a számára.” Ez egy másfél flekkes előszó.

K. P. J.: *Sándor, három dolgot szeretnék: az egyik Várad, ugye a feleséged nagyvárad. A másik, több emberről szerettem volna kérdezni, és ami még fontos lenne nekem, mert szerintem ezt te csinálod a legcsodálatosabban és sokan tanulnak most már tőled, hogy te tulajdonképpen neveled az olvasóidat. Elmész az óvodába, elmész a kisiskolásokhoz, s nagyon sokszor nem is a saját verseidet mondtad... Horváth Imre verseit mondtad. Na de kezdjük az elején: Várad.*

K. S.: Hát Várad ugye már nincs, mióta itt vagyok, elsodorta az idő Váradot, de... úgy szól, mint a váradi harang. Ezt Imre – Hubay Miklóssal szoktuk földézni. Miklósnak 90 évesen még mindig jobb a memóriája, mint az enyém. Imrének a nevét elég korán megismertük, és aztán Váradra is jártam, odavalósi a feleségem.

K. P. J.: *Ott ismerkedtetek meg?*

K. S.: Nem, a kolozsvári egyetemen, aztán ő elment Vásárhelyre orvosira, otthagyta a filológiát, de sárgaságos lett, és akkor abba kellett hagnia az orvosit, és visszajött a filológiára folytatni. És akkor mondtam, mi van, Tichi elvtársnő, mert én Bara Margiton kívül kezit csókolomot senkinek nem köszöntem abban az időben, és Tichi elvtársnő...

K. P. J.: *Miért mondd elvtársnőnek?*

K. S.: Azért, mert akkor úgy beszélünk az egyetemen. Na, mondom, mi van, Tichi elvtársnő, maga visszajött? Azt hiszem, 1957-ben volt ez. Azt hallottam, hogy férjhez ment valami öregúrhoz. Azt mondja, nem, magára vártam, Kányádi elvtárs.

De ezt olyan éllel mondta. Na jó. Aztán egyszer meg akartam hógolyózni, mikor filológus volt, és akkor azt mondta, hogy menjen a fenébe, maga hülye Kányádi. És akkor azt mondtam Gherasimnak, hogy beszélhet az emberrel így a felesége. Aztán... 1958 – ötven éve mindjárt – összeházasodtunk. A mi házasságunknak két biztos alapja volt. Az egyik, hogy az ő szülei 150 kilométerre, az én rokonaim 180-ra laktak, senki nem szólt bele a házasságunkba a családból. A másik, hogy azt mondta, Sándor, te mindig szolgálatban voltál, téged úgy tiszteltek, hogy senki sem mert nekem udvarolni. Ez egy váradi...

K. P. J.: *Volt egy időszak, amikor ő elég nagy bajban volt, ugye?*

K. S.: Hát rámfázott, hogy úgy mondjam, mert amikor 1958-ban hivatalosan összeházasodtunk, tíz hónapot éltünk úgy, hogy nem volt lakásunk, én az albérletemben, ő egy másik albérletben, közösen az egyik barátnőjével. Aztán megkaptuk azt a lakást... tíz hónapra rá. Én egy tömbházat szerettem volna, azt, ahol most is lakunk, május 1-jére ki kellett üríteni... Két hónap múlva elvitték a feleségemet, ahogy odaköltöztünk. És bent volt kilenc hétig.

K. P. J.: *Lehetett tudni, hogy miért?*

K. S.: Hát aztán kiderült. Elmentem, randalíroztam a rendőrfőnöknél. Mert a rendőrfőnök felesége Tamás Mari volt, az én kolléganóm a *Napsugárnál*. Ez meg Hutira Jóska volt, Isten nyugosztalja békében, egy rendkívüli férfi volt, mint megjelenés is, azonkívül műveltségre. Nagyon jó esztergályos volt, olyan esztergályos, akit illegális múltjáért, illegális voltaért, ha menesztették, egyik gyárból a másikba jelentkezett. A *Brassói Lapok* főszerkesztőjének nem volt akkora fizetése, mint neki a két világháború között. Hutira Jóska, aki aztán 26-27 éves korában nagybányai polgármester is lett, aztán Kolozs tartomány rendőrfőnöke, ezredesi rangban. Tamás Máriát elvette, ő volt a második felesége, míg a Securitate főnöke Breban elvtárs volt Nagyváradról, az ő felesége viszont a könyvelő volt a *Napsugárnál*. Szóval...

K. P. J.: *Nagy összefüggések voltak*

K. S.: Igen, s ha volna egy videó arról, hogy 1959 vagy 1960 szilveszterét együtt töltjük a *Napsugár* szerkesztőségében, és a letartóztatójával tangózik a feleségem... Na, én beállítottam Jóska-hoz, miután elvitték a feleségemet és mondtam, megmutatom a magyarok istenét, kicsit ittam is.

Berántott, s azt mondja, hogy ne randalírozzak. Öngyilkos leszel, mi? Mondom, az is előfordulhat. Mondom, letartóztatatok. Bocsáss meg; én tolvajokkal és gyilkosokkal foglalkozom, azt mondja. Aztán elmentem két nap múlva a securitate főnökéhez, azt is Jóska-nak hívták, szóval elmegyek Breban elvtárshoz. Mi van, Kányádi elvtárs? Hát mondom, én kérdelem magától, mi van? A kicsi mérges öregúr kihúzta a fiókot, s olvassa a feleségem vallomását. Ez az egyetem egyesítése volt 1959-ben.

K. P. J.: *Emiatt vitték őt el?*

K. S.: A feleségem többet nem mondott, mint más. Mondja Breban, van úgy, hogy tíz-húsz évig együtt élnek, akkor sem ismeri az ember a feleségét. Mondom, ebben magának igaza lehet, egy éve házasodtunk, hosszú idő a szocializmus építése, Breban elvtárs, engedjék ki a feleségemet, s ha valami nem stimmel, tíz év után, vigyék vissza. Azt mondja, én gondolkozom az elvtárs javaslatán. Megbeszélem Vajda elvtárssal is, ő volt az első titkár. Akkor éreztem, hogy itt van valami keresnivaló. Hetente legalább kétszer föl hívtam. Vagy moziban, filmbemutatón, én is ott vagyok, román filmbemutató, odamentem, meghajoltam a páholy előtt, s mindenki füle hallatára, szeme láttára azt kérdeztem: öt hét eltelt, mi lesz a feleségemmel? Aztán május 1-jén az Opeljével jött, lemeszeltem, mondom, hét hét eltelt, mi lesz a feleségemmel? Aztán kiengedték. Hutira Jóska rá egy évre elhívott magához. Bemegyek, meg van terítve, ennivaló, egy üveg vörösbor volt, ne haragudj, hogy ide hívtalak, te, Sándor. Nem tartod furcsának, hogy már több mint egy éve nem találkoztunk? Te, mondom, nekem annyi bajom volt ez alatt az egy év alatt. Te, amikor egy évvel ezelőtt eljöttél hozzám randalírozni, akkor én hazudtam neked. Azt mondtam, hogy nem tudtam, hogy letartóztatják a feleségedet. Pedig tudtam. Mert az a gazember, a securitate főnök, azzal állított be reggel, hogy fogtam egy nyelvet. Kérdezték, hogy kicsodát? Kányádi Sándort. Sándor, én egy éve nyomoztatok utánad. Ha te most azt mondod, hogy téged sikerült befűzni, akkor kiröhöglek. Nem sikerült. Igyuk meg ezt az üveg bort. Ember vagy. Ezt mondta Kolozs tartomány rendőrfőnöke.

K. P. J.: *Tehát a feleségeden keresztül akartak téged beszervezni.*

K. S.: Így van, viszont Jóska az az ember volt, aki előtt csak a magyar himnuszt nem lehetett énekelni, mert akkor elájult. Ugyanis a magyar

kémelhárítósok 1943-ban Szamosfalván a heréjén dobolták vonalzóval a magyar himnusz ritmusát, s ha magához tért, megint. Szóval két oldala van azért ennek. Na, ezért nem lehet Jóska előtt, aki kiváló magyar ember volt.

K. P. J.: *Mi volt az ő funkciója?*

K. S.: Tartományi rendőrfőnök. Így mondta: „Nem nevetséges? Albániánál nagyobb területnek vagyok a rendőrfőnöke és Mari minden hónap végén visszaváltja az üvegeket.” Ugyanis nála nem találtál olyat, amit nem a boltban vásároltak, protokoll italt vagy valamit. Szegénységben élt Jóska.

K. P. J.: *Sándor, mesélj nekem Réz Paliról...*

K. S.: Na várj, a fordításokról még nem beszéltem. Hát én tényleg kötelességemnek tartom, becsületbeli kötelességemnek tartom, nemcsak kötelességemnek, hanem mondhatnám azt, hogy hivatásnak, most például készül az úgynevezett összegyűjtött életmű, ebben úgy lesz, hogy fordítások – versei és fordításai, minden kötetben lesz fordítás is.

K. P. J.: *Tehát a saját életműved, a saját verseid, és mindegyikben lesz fordítás.*

K. S.: Az első kötetben ott lesz a jiddisek, a szászok, és ott lesznek az előszavak is, az utószavak is, szóval a mezítlábas jegyzetek. A fát is, amikor ülteted, labdásan kell ültetni, azért, hogyha nagy korában ülteted, megmaradjon. Na ez a magyarázat köréje. Na most Réz Paliról kérlek szépen, annyit tudok mondani, hogy váradi-aradi, feleségem is aradi születésű...

K. P. J.: *Szoktatok huncutkodni ezen, már a váradiságon.*

K. S.: Főleg a váradiságon. Amikor 1957-ben vagy 1958-ban Kormos Pistával jártak írószövetségi delegációban Romániában, nálam vacsoráztak, és azt mondja, mutassak verset. Hát... mutattam neki verset, vagy mondtam is – de legnagyobb illetlenségnek tartom, hogy vacsoravendéget verssel traktáljak. Palit ez nem különösebben hatotta meg, azt mondja, ezek jó versek, s hogy legalább ötvenen a Duna-medencében írnak jó verset.

K. P. J.: *Legalább ötvenen a Duna-medencében írnak ilyet?*

K. S.: Igen. És azt mondja, hogy ez kevés. Még mutass. Jó, mutatok.

Úgysem közlik. Miért kell azt közölni? Megírod... és aztán elteszem a kéziratot, és közben elolvassák – megírod... elásod. Azt mondja, megírod, meghalsz, én kiadom. Mondom, de én közben halok meg. Megírod, elásod, én kiásom a halálod után, és kiadom. Akkor láttam, hogy ez komolyan vesz. Nem dicsért nyíltan – ez volt a véleménye.

K. P. J.: *Volt egy nagy történetetek...*

K. S.: Mondtam, szeretnék egy verset, jön a halottak napja. Mondta nekem, hogy nem fogom tudni megírni. De talán igen. És akkor kérdezte: megírtad a nagy verset? Nem írtam. Miért? Mert félek, hogy meghalok. Nem éri meg? Írd meg, és halj meg nyugodtan. Erre, mikor hat-hét évvel ezelőtt telefonálok neki, s azt mondom, hogy szállítom a nagy verset, de nem tudod már közölni, mert megjelenik a Jelenkornál, és te már betördeltesd a májusi számot. Azt mondja, az igaz, hogy már be van tördelve, de azt szét is lehet dobni. Elmegyek, ott volt Váradi Szabolcs, a felesége is, ünnepélyesen elolvasom a verset, még egyszer elolvasom, Pali kezdett intézkedni, ide kell tenni, oda kell tenni...

K. P. J.: *Szédobta a lapot.*

K. S.: Igen, de mondja, sajnos, nem tudom az elejére hozni, mert oda már be van betonozva, már nem tudom mi. Mondom, miért kellene oda? A püspök úr, emlékszel arra, mikor invitálták az asztalhoz, a káplán akkor mondta, ide tessék, az asztalfőhöz. Márton püspök azt mondta, az asztalfő ott van, ahol én ülök. „Az irodalom, Palikám, az ott van, ahol én közlök” – mondtam szerényen, „szóval teheted tőlem az utolsó oldalra is, úgy is zsidó lapnak tartják a lapot, és azok hátulról szoktak olvasni.”

K. P. J.: *Sándor, még Illyés Gyuláról beszélj, mert tudom, hogy az első találkozótok emlékezetes volt.*

K. S.: Hát a legelső, akkor, amikor én hoztam egy kollégámnak, Csávossy Gyurkának a kötetét. Mondtam, te, egy üveg bort is adjál, mert enyedi borász volt, Illyés Gyula 60 éves volt, Tamási 65. És viszek egy-egy üveg bort...

K. P. J.: *Illyés Gyula hogy fogadott?*

K. S.: Fölhívom vasárnap, mondom, ez és ez vagyok, nem kötelező emlékezni, azt mondja, tudok róla. Mondom, hoztam egy kötetet az egyik kollégától, hol hagyhatnám? Azt mondja, legegyszerűbb, ha elhozod. Vasárnap 9 órakor. Jó. Én

pont 9-kor megnyomtam a csengőgombot, fölmentem, nagyon kedvesen fogadott, Flóra néni- nek is bemutatott. Leülünk, és azzal kezdtem, azt tessék mondani, hogy mennyi idő áll rendelkezésünkre, mert én... Azt mondja, egy félórát van. Jó. Hát ő kérdezett, és a végén nézem az órát, húsz perc már eltelt, s mondom, hát nagyon kedves volt, Gyula bácsi, hogy engem fogadott, mondom, nem akarok visszaélni a lehetőséggel, az alkalommal, de volt ebben a meghívásban egy bántó él. Mi? – kapta fel a fejét. Azt mondta a telefonba: ez a meghívás elsősorban erdélyi mivoltodnak szól. Azt mondtam, hogy én nem vagyok, kérem, egy szegény erdélyi menekült. Akkor még nem volt divatos ez a szó, én vidéki bankókészítő vagyok, azzal a rizikóval, hogy egyszer bekerül a nemzeti bankba, s megnézik, van-e benne vízjel vagy van-e aranyfedezete. Éppen ezért, vezérigazgató úr, én el fogok mondani most magának öt verset. Hát láttam, hogy megijed, most jön ez is a kézirattal. Ne tessék nyugtalankodni, mondom, tűrhetőbb dolgok lesznek – mondtam én magabiztosan, – s elmondok egyet. Azt mondja, látod, ez a fajta költészet tetszik nekem. Nahát, az én verseimre, hogy költészet, azt már mondta más is, de azt a bakter mondta. Most ez is történetté ágazik, hogy Gaál Gábor a szerkesztőségben azt mondja, kérném, ezt nem adjuk le. Ez bakterkritika. Nem értjük. Képném, ha Maxim Gorkij kinéz Capri-szigeti vil-lája ablakán, és azt mondja, fölkel a Nap, kérném, ez zseniális. Ezt Gorkij mondta. A bakter kinéz a bakterházból, azt mondja, fölkel a Nap – ezt a bakter mondta. Ez nekem úgy eszembe jutott, és utána: mondja a másik verset. Mondom a másikat.

S mondom a harmadikat, negyediket, ötödik, elmondom a Májusi kétségbeesést, ezt 1957 májusa-
sában írtam, állítólag a feleségem Váradról ezért a versért jött el hozzám feleségül. Ez így van, Jóska.

K. P. J.: *Ezért le is csukhattak volna.*

K. S.: Hát mikor 1957-ben ezt elmondtam, mindenki elfutott az utcán... aztán 1964-ben jelent meg. És ekkor, Gyula bácsi azt mondja, tovább. Mondom, nincs tovább. Ennyi volt, nem akarok visszaélni... – azt mondja, Flórám, hát nem kapunk valami reggelit? Aztán egész délelőtt... Aztán elkísért, jártunk le-föl, azt mondta, bármid jelenik meg, fordítás is, küldd el nekem. Csak annyit írj rá: Illyés Gyula, Tihany, Magyarország... megkapom. És mutatta, hol lakik Kádár, mondtam, hogy esténként tárgyalják meg a mi dolgunkat is – és bármikor bejelentés nélkül mehetek, mondta. És adott egy csomó könyvet. Ez volt az első, aztán sokszor találkoztunk. Ugyanannyi idős volt, mint én most.

K. P. J.: *Sándor, köszönöm szépen.*

K. S.: Gyula bácsi azt mondta, nem lehet tisztességes ember, aki a versírást abbahagyja. Ezt le is írta, és el is mondta nekem, erre mondtam neki, hogy de az se kutya, ha valaki idejében abbahagyja. Ugy hátba ütött, azt hitte, reá célzok...

*Budapest, 2007 novembere
Rövidített, szerkesztett változat
A szöveget gondozta: SZŰCS LÁSZLÓ*

„Ott kell tennünk valamit, ahol valóban tehetünk”

Kiss Jenő nyugalmazott könyvtárigazgatót, művelődésszervezőt
Gálfalvi Ágnes kérdezte

„A nagy eseményekről tudunk, de nem tudunk azokba beleszólni. A magunk dolgaiba van beleszólásunk, azokban van feladatunk. Ott kell tennünk valamit, ahol valóban tehetünk. És akkor az már rég nem érdekes, hogy tetteinket számon tartja-e valaki.”¹

Kiss Jenő (szül. 1943) a Kovászna Megyei Könyvtár igazgatója, a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke, a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület titkára. Az ő kezdeményezésére 1991-ben, Sepsiszentgyörgyön alakult meg a romániai magyar könyvtárosok első szervezete mint az EMKE Könyvtári Szakosztálya, 82 erdélyi könyvtáros részvételével. 2000-től Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesülete néven vált önálló jogi személlyé.

Hasonlóan utódjához, az RMKE-hez, már a Könyvtári Szakosztály is a romániai magyar olvasók és könyvtárosok érdekvédelmét szolgálta. Szerepet vállalt a könyvadományok szállításában, szétosztásában, a hazai magyar könyvtárosok nyilvántartásában, szakmai öntudatának, elkötelezettségének, szakismereteinek erősítésében. Évente szervezett könyvtárosi olvasótáborokat, szakmai továbbképzéseket, tapasztalatcsere célzatúval, éves szakmai vándorgyűléseket. A Művelődés *Könyvesház* című mellékletét saját lapjaként társzerkesztette, kiadását anyagilag támogatta, és a Romániában megjelenő magyar könyvek jegyzékét is összeállította. Jó néhány eredményes év után tevékenysége azonban összeszűkült: pénzügyi lehetőségei megfogyatkoztak, függetlenített munkatársat nem tudott alkalmazni, a szervezet normatív támogatást sehonnan sem kapott, pedig eredményei erre feljogosították volna – írja Kiss Jenő, akit 2014-ben az RMDSZ Kulturális Autonomia Tanácsa (KAT) a kulturális autonómiát meg-

alapozó szakpolitikai vitaindítók közül a könyvtárügyre vonatkozó szöveg összeállítására felkért. Ez a vitaindító kitér néhány, a könyvkiadást is érintő részletre. Ezeknek eredtem a nyomába, amikor felkerestem Kiss Jenőt 2023. február 4-én.

Gálfalvi Ágnes: *Vegyük fel a beszélgetés szálát onnan, ahol 2014-ben a KAT-vitaindítóban a könyvtárosszervezetek finanszírozásáról beszél. Ezek szerint az EMKE Könyvtári Szakosztálya nem kapott normatív támogatást?*

Kiss Jenő: Normatív támogatás nem volt, volt viszont pályázati támogatás innen-onnan. A Soros Alapítványtól kapott, ameddig az működött.

Interjú

GÁLFALVI ÁGNES (1970) a kolozsvári Irodalomtudományi Intézet doktorandusza, műfordító, a Lector Kiadó vezetője. A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás történetét kutatja.

dött, persze nemcsak erre, hanem egyéb dolgokra is: könyvtári rendezvényekre, oktatási munkára, cigány-felzárkóztatásra, amivel a könyvtár is foglalkozott, és abból lehetett ebbe az irányba is elkülníteni pénzt. Ami a könyvtári sajtó, a Könyvesház finanszírozását is illeti: a forradalmi időkben még ment, utána viszont senkinek se volt már erre pénze, energiája. Hát ki csinálja ezt?

Gálfalvi Ágnes: *Egy ideig arról volt szó, hogy a sepsiszentgyörgyi könyvtár gyűjtőkönyvtár lesz. Érdekelne ennek a története. A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás kutatásához nagyon hiányolok egy minél teljesebb gyűjteményt.*

Kiss Jenő: Csak annyi a története, hogy nyilván 1989 előtt is pontosan láttam, hogy valaki kel-

¹ A mottóul szolgáló gondolatokat Kiss Jenő fogalmazta meg a Könyvesház című könyves folyóirat 2000-es számának vezércikkében (Fordul az esztendő. *Könyvesház*, 2000/1-2, 1.)

lene ezt csinálja, és akkor a lehetőségekhez képest, amit az állami könyvüzletekben lehetett kapni, azt én megvásároltam a könyvtárnak akkor is, hogyha nem feltétlenül olyan volt, ami nagyon kellett volna. De ha magyar könyv volt, akkor az úgy jött. Tehát azoknak az éveknek a könyvtermése viszonylag jelen van a könyvtárban. Biztosan nem teljes távrolról se, és már akkor is voltak azért olyan kiadványok, amelyek nem a nagy könyvkiadóknál jelentek meg, hanem alkalmasint társadalmi szervezeteknél és a Sporttanácsnál stb. Ezeket nem lehetett olyan könnyen elérni, nem is tudtunk róluk.

1990 után ijesztővé vált hirtelen, hogy jelennek meg a könyvek Szatmártól Nagybányáig mindenfelé, és nem tudunk róla, senki se követte. A lapok se követték, mert hát sok egyébről volt írni valójuk, nem pont a kis kiadványokkal foglalkoztak. Az egyházak elkezdtek könyveket kiadni, és ezeket már beszerezni nem lehetett volna, pedig a pénzünk meg lett volna rá. És ezért gondoltam, hogy csináljunk valamit ezekkel, a könyvtáros kollégák szerezzék be, mert elvileg a megyei könyvtárakhoz mindent be kellett volna küldeni kötelesepéldányként, de ahogy Dávid Gyula is elmondja az interjújában,² egyes kiadók nem tartották ezt be. Sőt, mikor még megerősödött valamelyest a szabályozás, és felújították a kötelesepéldány-törvényt, akkor még Szentgyörgyön sem tudtuk behajtani. Volt olyan kiadó, aki azt mondta, hogy: „Mennyi a büntetés? 50? Kifizetem, nem adok egyet sem.” Mert nem volt neki fontos, hogy megjelenjen. Jó, nem volt kiadó, hanem egy magánkiadás volt, de akkor is. Nem látott fantáziát abban, hogy valahol a könyve legyen. Ez meghaladta.

Nos, akkor tehát a gyűjtőkönyvtár inkább törekvés volt, semmint igazi megvalósítható dolog lett volna, de sok mindent azért sikerült megszerezni a kiadványokból. Százalékban ezt nem is merem megsaccolni, mennyit. És hát akkor Székely István az RMDSZ részéről érdeklődni kezdett, mit is kellene a kultúra területén csinálni. Mi ketten arról vitatkoztunk, hogy hová kerüljön a székelyföldi filharmónia, hová kerüljön a gyűjtőkönyvtár, illetve a képtár. Na most, én ragaszkodtam nyilván ahhoz, hogy a gyűjtőkönyvtár Sepsiszentgyörgyön legyen, mert úgy gondoltam, hogy egyrészt nekünk van valamelyes gyakorlatunk plusz helyünk – akkor még Csíkszeredának

nem volt meg ez az új épülete, nagyon szorosan voltak, nem tudtak elrakni semmit sehova. Itt meg megvolt a lehetőség rá, meg hát egyáltalán akarat. Hát ugye a képtárat azért Sepsiszentgyörgy megkapta. Akkor már világos volt, hogy a soha igaziból meg nem valósított székelyföldi filharmóniát meg megkapja Csíkszereda, Udvarhely, mint ahogy valami meg is alakult, csak hát nem tudták igaziból jogi személyiséggel ellátni, bár fungál egy ilyen itt is, ott is. Ebben az elosztásban végül hajlott Székely is arra, hogy hát akkor legyen egy gyűjtőkönyvtár Sepsiszentgyörgyön, és Szonda Szabolccsal később tárgyaltak is erről a dolgról, meg is kezdtek valamit a megyei könyvtárban abba az irányba, de hát erről inkább már Szabolcs tud beszélni. Akkor én már nyugdíjas voltam, csak hát engem ismert régebből, és velem kezdett tárgyalni Székely, és utána aztán Szabolcs volt a Kulturális Autonomia Tanácsban benne. Ami szintén igen haldokló valamivé sikerült.

Gálfalvi Ágnes: *Nem tudom, van-e önnek arról valami értesülése, hogy a KAT felhívására készült széles körű szakpolitikai véleményezés, tehát Hajdú Ároné a könyvkiadásról, László Noémié az irodalomról, az öné a könyvtárügyben, utána miért maradt folytatás nélkül? És legfontosabb, hogy azóta eltelt, ugye, kilenc év szinte, és miért nem született újabb ilyen véleményezés? Miért nem kérdezték meg a szakértőket?*

Kiss Jenő: Ezek az RMDSZ belső játékaik, azok az erőviszonyok. Én pontosan nem látom, hogy Székely Istvánnak, bár van neki bizonyos hatalom a kezében, hogy mekkora, és mennyire tudta ezt... Az RMDSZ tökéletlensége az, hogy a művelődési alelnök beosztásban Szép Gyula volt, akinek se inge, se a gatyája nem volt a dolog. Ő az operához, amit értett, kitaposta magának az operát, gyakorlatilag azon a területen mozgott, a többin nem.

Sajnos, hogy Dávid Gyula itt azt mondja, hogy „mikor lejárt az EMKE-ben a megbízás”. Ez nem egészen így volt, hanem ő nagyon tiltakozott, hogy tovább csinálja az EMKE-t. És átadta Kötőnek, aki egy ambiciózus ember volt, de egyrészt már nem volt meg benne a Dávid Gyula nagystílűbb és nagyobbban gondolkodó rálátása a dolgokra, hanem ő inkább egy ilyen lehetőségeket gyorsan megoldó és látszateredményekre ment, koncepciója kevesebb volt. Dávid Gyula pedig valamiért sajnos nem vitte tovább az EMKE-t, az tulajdonképpen ezen rokkant meg. Nem voltak olyan személyiségek az EMKE-ben, akik Erdélyszinten tudták volna tartani, mert inkább az EME volt az, amiben többet láttak, és úgy néz ki, hogy még a magyar támogatásokból is azért az EME-t

² „A könyvcsinálás egy szakma.” Dávid Gyulát Gálfalvi Ágnes kérdezte 2021. július 8-án, majd 2022. április 4-én. Újvárad, 2022. december.

komolyabban vették, mert az Akadémia nem hagyta ezt.

Gálfalvi Ágnes: *Ez látszik is különben. Amikor én könyvkiadással kezdtem foglalkozni 2007 körül, az EME még kevesebb könyvet adott ki. Azóta megnőtt a kiadványszámuk, és forgalmaznak Magyarországon is. Nagyon fontos, hogy nem tűnnek el ezek a kiadványok. Ezelőtt pár nappal az Akadémia termében mutatták be a frissebb kiadványokat, tehát szépen felfejlődtek.*

Igen, az EME-től indultunk ki, hogy abba fekteték az erejüket.

Kiss Jenő: Igen. A többi pedig a kiadásra van. Persze az a millió egy könyv, ami megjelenik vidéken. A kiadók lassan felfejlődnek, hát tanulnak ők is, az évek során alakulnak. Nem tudom pontosan ezt felmérni.

Gálfalvi Ágnes: *Voltak még próbálkozások 1998 után, illetve miután lezárta Szigethy Rudolf a bibliográfiáját,³ hogy valaki jegyzéket állítson össze az új megjelenésekről? Tud-e ilyenekről?*

Kiss Jenő: Nem hiszem, hogy lettek volna.

³ Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998. Szerk. Szigethy Rudolf, EME, Kolozsvár, 2003 (Romániai magyar bibliográfiák 3)

Gálfalvi Ágnes: *A Könyvtárosok Egyesületének voltak olvasótáborai, könyvtáros-vándorgyűlései, hasonlók. Ezeken voltak-e olyan szakmai viták, kerekasztalok, amelyek a szűkebb könyvtárosi munkán túlmerészkedtek a könyvkiadás területére?*

Kiss Jenő: Nem, nem volt jellemző, ugyanis elsősorban a könyvterjesztés-közbeszerzés. praktikus célok, amik a könyvtárakat égették. Így hát lehet, hogy a téma érintőlegesen előfordult, de kimondottan erre vonatkozóan még előadásra sem emlékszem.

Gálfalvi Ágnes: *Az EMKE Könyvtári Szakosztálya kiadóként is működött: könyvtári témákkal és könyvekkel kapcsolatos kiadványok jelentek meg itt, elsőként az Örökség és feladat (tanulmányok a romániai magyar könyvekről és könyvtárakról). A tanulmányok mellett tartalmazza Erdély valamennyi magyar könyvtárosának névsorát és elérhetőségi adatait, emellett különféle jegyzékeket is közölnek, itt látom például Szellemi értékeink cím alatt az intézmények, múzeumok listáját. Úgy tudom, a könyvek megjelenése nem egy esetben kapcsolódott a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesülethez, amelynek ön a titkára.*

Kiss Jenő: Ezek a könyvek könyvtári kiadványok voltak, nem a Mikesnél jelentek meg. Mindig kötöttük a megjelenésüket valamihez. Több szobor is készült például. Nekem már akkor elegendő volt abból, hogy a szoborállítással vége is van a dolognak. Legyen egy kiadvány, ami fennmaradjon, és kiderüljön belőle, hogy mégis miért áll ott a szobra annak az embernek, ahol éppen áll. A jegyzékek közlése pedig egy kísérlet volt valamiféle áttekintésre.

Többnyire könyvtáros kollégák csinálták, és a cél részéről az is volt, hogy bevigyem őket a köztudatba, hogy legyen sikerélményük, lássák, hogy ezt csinálni jó. Legtöbbször addig nem írogattak meg nem kutattak. És akkor a háromszéki oktatás történetének meg egy csomó mindennek utána kellett nézni. Volt, aki aztán folytatta jobbakkal, mint ami megjelent.

Gálfalvi Ágnes: *Ezekből a könyvekből sorozatot terveztek?*

Kiss Jenő: Az lett volna a kezdő kötet, és igazából nem lehetett összekaparni több anyagot. Olyan kevés könyvtáros volt, aki egyáltalán vette a fáradságot, hogy valamit leírjon, hogy nem jött össze. Egyszerűen nem lehetett összeszedni egy kötetre való tanulmányt. Ez megint a könyvtár sajátos tör-

Kiss Jenő
művelődésszervező,
könyvtárigazgató

42 ténete: 1990 volt egy kordkedvezményes törvény, hogy hirtelen el lehetett menni 2-3 évvel korábban nyugdíjba, és nagyon sokan elmentek. Ugyanabban az időszakban a tanügyben nagyon megnőtt az állások száma, tehát diplomás embert könyvtárban alkalmazni szinte reménytelen volt, mert a tanügy valamivel többet fizetett: mindig több volt a tanárok fizetése, nem olyan borzasztóan, de azért nem jelentéktelen különbséggel ő javukra. Tehát oda mentek elsősorban. Került néhány egyetemet végzett ember is a könyvtárba, de nem ez volt a jellemző. Úgyhogy azért volt annyi kínlódás a továbbképzésekkel, a felzárkózásokkal, elküldeni őket tanulni Magyarországra (itt-ott voltak ilyen képzések), és ezekből amíg kitermelődött az a réteg, aki képes megírni egy tanulmányt, meg egyáltalán igaztják ezek a dolgok...

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársaira (például Poráczy Rozáliára meg Kovács Emesére) viszont szakmailag lehet támaszkodni bizonyos ügyekben.

Gálfalvi Ágnes: *Ide kapcsolódik a könyvtárosképzés ügye. A Babeş-Bolyai Tudományegyetemen most könyvtár- és információtudományi szak van.*

Kiss Jenő: Így lehet eladni inkább.

Gálfalvi Ágnes: *Lehetséges, hogy ez a standard oktatási forma most, mindenhol ezt látom, de a kurzusok tematikáját megnézve, keveslem a könyvkiadásra vonatkozó tananyagot.*

Kiss Jenő: A könyvtárszakkal kapcsolatban a másik szomorú dolog az, hogy biztos hasznos, hogy a végzetek megtanulják a fent említett dolgokat, de minimális, aki közülük könyvtárban köt ki. Mert a román törvények szerint nem feltétel, hogy könyvtáros szakismerete legyen az ilyen állásra jelentkezőnek, elég, hogy ha olyan állás, akkor bármilyen főiskolai végzettsége legyen, mondván, hogy egy könyvtár profilja elég széles, és bárki jó, sőt, érettségivel is lehet, mert van a Nemzeti Könyvtárnak (azt hiszem, az szervezi még mindig) egy továbbképzője, amivel meg lehet szerezni egy könyvtárosi szakképesítést.

Gálfalvi Ágnes: *Most hirdettek könyvtárosképzési tanfolyamot az Országos Kulturális Továbbképző Intézetnél (Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală). Ez az intézet egyébként a járvány elején a könyvkiadók ügyével is elkezdett foglalkozni. Felhívás érkezett a kiadókhöz, hogy az állam segíyezni kíván bennünket, és mindenki regisztráljon ennél az intézetnél, mert rajtuk keresztül folyik majd az ügyintézés. Sajnos, aztán annyiban maradt.*

Kiss Jenő: Igen, többek között fordítói vizsgát is szerveznek. A régi rendszerben is ugyanez a továbbképző központ szervezett tanfolyamokat: tandíj ellenében meg lehet szerezni ott az oklevelet.

Gálfalvi Ágnes: *Beszeljünk a rendszerváltás utáni sepsiszentgyörgyi könyvkiadásról! Én úgy látom, hogy itt egyszerűen nem sikerült kialakulnia egy meghatározó, nagyobb könyvkiadónak, mint amilyen Marosvásárhelyen annak idején a Mentor Kiadó volt, meg hát Csíkszeredában több is. A Dávid Gyula-interjúban elmondottakból kiderül, hogy milyen erők mozgatták a könyvkiadást a rendszerváltás utáni évtizedekben, vagy akár most. Nagyváradon is ott volt előbb a Riport, aztán most a Holnap Kulturális Egyesület, ami gyakorlatilag ugyanaz a szerkesztői csapat. Sepsiszentgyörgyön viszont azt látom, hogy több kis kiadó van, nagyobb nincs. Mi lehet az oka ennek?*

Kiss Jenő: Szerintem végül is ez a Domokos Géza döntése volt, hogy Csíkszeredába került a központ, és ez visszamegy a Kriterion Könyvkiadó – Domokos Géza közötti kis szembenállásra. Létrehozták a Kriterion Alapítványt Csíkszeredában, az kapta meg a magyarországi könyvsegélyt, amit aztán Tózsér József kezelt, amint ezt Dávid Gyula részletesen elmondja az interjúban.

Sepsiszentgyörgyön az történt, hogy Gajzágó Márton 1990-ben szerzett Amerikában egy nyomdagépet. Akkoriban legalább tizenöt lapot nyomtak itt, mert a románoknak se volt nyomdájuk, és ide hozták a lapokat. Aztán mások is elkezdtek kis nyomdákat szerezni, így lassan elfogyott a levegő körülötte. De egy adott pillanatban a kilencvenes évek elején 100 emberrel dolgozott, nagy nyomda volt: kötött, mindent csinált. Könyvet is adott ki, például mezőgazdasági segédkönyveket növénytermesztésről, műtrágyákról stb. Ezekre akkor még nem volt szükség; jóval később lett, amikor már a parasztok megkapták a földet, meg elkezdtek termelgetni is rajta. Akkor volt egy időszak, amikor ezekre valóban inkább szükség volt, addigra viszont a magyar import már meghaladta jóformán az erdélyi kiadók termését. Ez volt a Trisedes Press, amelynek nagy érdeme még a magyar oktatást segítő antológiák megjelentetése és *Cimbora* folyóirat kiadása, fenntartása. Aztán a kilencvenes évek végére meg is bukott, úgyhogy ott leállt a könyvkiadás. És akkor volt a Charta Kiadó Kisgyörgy Tamás vezetésével. Kopacz Attila is foglalkozik könyvkiadással, az ARTprint Kiadó szép könyvei becsületére válnak Sepsiszentgyörgynek az összerdélyi könyvkiadásban. Baróton pedig ott a Tortoma Kiadó.

Pénz költve vész, tartva tenyész

A befektetés fogalmához a legtöbben mai napig úgy viszonyulnak, mint a luxusjachtal történő tengeri utazáshoz: hallottak róla, tudják is, mit fed a fogalom, de nem foglalkoznak vele. Pedig abban a világban, ahol a holnap bizonytalan, és mindenki a saját helyzetéért felelős, nem árt, ha tisztában vagyunk bizonyos jelenségekkel, amik hosszabb távon anyagi stabilitást, vagy akár jelentősebb passzív jövedelem-generálást ígérnek. A 21. századi alpműveltség részét képező témáról **Dr. Lakatos Artur Lóránd** egyetemi adjunktus közöl közérthető nyelvezettel, a különböző befektetési lehetőségek és csapdahelyzetek kapcsán felmerülő alapvető tudnivalókat.

1. A bankbetét

A folyószámlán huzamosabb ideig tartott pénz egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritka aján-

összeg a bank számára forrássá válik, ami által jövedelmét tovább generálja, és aminek fejében ügyfelének kamatot fizet. A betétek lehetnek többfélék: létre lehet őket hozni az adott ország nemzeti valutájában, de más valutákban is, amennyiben a bank erre lehetőséget nyújt. Így Romániában, a román lejben létrehozott betéteken kívül, a legtöbb bank esetében létezik amerikai dollárban vagy euróban létrehozható betétek lehetősége is, és akad olyan bank is, ahol akár svájci frankban vagy forintban is létrehozhatunk betéteket. A betétek futamidejét standard ajánlat révén, rögtön a letelején ismertetik az ügyféllel, általában három hónap a minimum, a leggyakoribb pedig az egy teljes naptári évre szóló ajánlat. A kamat lehet fix vagy változó, ez utóbbi esetben a kamat egy referencia kamatlábhoz kötött, és ennek függvényében nőhet vagy csökkenhet, akár hullámzó módon is, a futamidő végéig. Az is megtörténhet, hogy eleve az adott futamidő egészére vonatkozóan adott időszakban fix, de összességében véve mégis változó kamatlábat ajánlanak. Ilyen opciók a lépcsős, illetve a sávós kamatozás,

44 Társadalom

LAKATOS ARTUR LÓRÁND történész, közgazdász, a Partiumi Keresztény Egyetem adjunktusa (Kolozsvár, 1980). Tanulmányait szülővárosában végezte. Több szakmai ösztöndíj és kutatási projekt nyertese, több mint 300 tudományos publikáció szerzője. Kutatási területei közé tartoznak a nemzetközi kapcsolatok rendszere, gazdaságtörténet, geopolitika és geoökonómia, tematikus turistaútvonalak tervezése, viselkedési közgazdaságtan és a pénzügyi műveltség problémája.

latok esetében kamatozik, cserében bármikor, hagyományos bankfiókon keresztül történő felvétellel, de még inkább kártyánk és az automata segítségével, bármikor hozzáférhetünk. Éppen ezért, amennyiben a folyószámlánkról egy jelentősebb összeget hosszabb ideig nem tervezünk igénybe venni, a bankok által kínált egyik legkényelmesebb befektetési lehetőség a bankbetét – a román szaknyelvben: depozit – létrehozása.

A legtöbb bank esetében a betéti számla megnyitása folyószámla meglétéhez kötött. A banki működés szempontjából a betét, a lekötött pénz-

ez utóbbi eset két módon is lehetséges: a lekötés ideje szerinti és a lekötés összege szerinti sávós kamatozási mód. Lépcsős kamatozás esetében a szolgáltatást nyújtó bank a lekötés különböző időtartalmaira különböző összecsávokat határoz meg, amihez különböző, az idő előrehaladásával növekedő kamatlábakat társít. Amennyiben a betett összeg átlép egy időbeli kamatlépcsőt, az adott időszakra vonatkozó kamatlábban fog az egész betett összeg kamatozni. Így egy teoretikusan három hónapra lekötött összeg esetében például első hónapra 2 százalékos kamatot fizetését vállalja a bank, két hónap elteltével 4, három hónap elteltével pedig 7 százalékos kamatlábbal dolgozik. A lekötés összege szerinti sávós kamatozási mód szerint a lekötési idő és az elhelyezett összeg függvényében kerül meghatározásra az elérhető kamat: itt minél nagyobb a lekötött összeg, annál nagyobb lesz a kamat is. A lekötés ideje szerinti sávós kamatozási mód pedig szintén a hosszabb időre történő lekötésre ösztönzi az ügyfelet, ugyanakkor biztosítja számára azt a lehetőséget, hogy ha futamidő lejárt előtt szüntetné meg betétjét, akkor megkaphassa az effektíve letöltött betéti időszak utáni kamatot. Vagyis, ha mondjuk egy kilenc hónapra lekötött összegre szóló betétünket hét hónap után szüntetnénk meg, a hét

hónapra ajánlott kamatot kapjuk meg, ami kevesebb lesz, mintha kitöltötte volna a futamidőt. Tőkésítés függvényében háromfajta betétet különböztetünk meg: ezek közül az első esetben a betét a futamidő lejártával megszűnik, és a lekötött összeg plusz az érte járó kamat automatikusan átkerül a tulajdonos folyószámlájára. Létezik olyan opció is, hogy a futamidő lejártával, amennyiben az ügyfél nem rendelkezik másként, a bank automatikusan meghosszabbítja, az új lekötés napján érvényes kamatlábbal, és csak az előző időszakban keletkezett kamatot vezeti át a folyószámlára, vagy automatikusan tőkésíti a betétet. Ennek során nemcsak automatikusan újra leköti az eredeti betéti összeget az új lekötés napján érvényes kamatlábbal, hanem az előző időszakban keletkezett kamatot is hozzáadja az eredeti összeghez, és a futamidő végére már ez, a megnövelt összeg kamatozik tovább. Végezetül pedig a szaknyelv a lekötött betét mellett még látra szóló betét és a megtakarítási számla fogalmával is dolgozik. Első esetben a folyószámla működéséhez hasonlóan, a betétszámlán található összeg nincs lekötve, tehát bármikor a kliens hozzáférhet, ennek megfelelően pedig kamata is kisebb, mint a lekötött betétek esetében. Ez esetben a kamatot a bank a számla záró egyenlege alapján számítja ki.

Alacsony inflációs környezetben (hozzávetőleg 3 százalék alatti inflációs rátánál) a bankok többnyire egyáltalán nem fizetnek kamatot a látra szóló betétekre.

A megtakarítási számla olyan szerződéses betétforma, melyet lejben, vagy devizában határozatlan időre lehet nyitni. A szerződésben meghatározott összeghatárok fölött a megtakarítási számlán sávós kamatozás szerint a kamat naponta kerül felszámításra és havonta kerül jóváírásra, a kamatláb sávonként kerül kiszámításra és jóváírásra. Előnye: a folyószámlánál magasabb kamatot nyújt. Az ügyfél a pénzéhez rugalmasan és mérsékelt korlátozások mellett juthat hozzá. A számláról a számlatulajdonos vagy meghatalmazottja bankkártyával is fel tud készpénzt venni.

Habár nem a hagyományos betéti számla kamatozási logikáját követi, a magyar szaknyelv ismeri az ún. nyeresébetét fogalmát is. Ez általában a szocialista rendszerben működött, a piaccgazdasági keretek között ugyan nem tiltott, de nehéz lenne erre a jelenségre példákat találni. A logikája: a befizetett összegekre elvileg járó kamatot kiszámolták, az összegyűlt kamatot pedig fel-

osztották, hogy abból hány gépkocsit, lakást lehet vásárolni és ezeket sorsolták ki, havi sorsoláson. Ez esetben az ügyfél nyeresébetétet vásárol – nem is olyan régen ez még betétkönyv-formájában történt – amit névértéken a bank bármikor visszavált. A vissza nem váltott nyeresébetét részt vesz a periodikus sorsoláson, amin kisebb-nagyobb nyeresébetétet – általában gépkocsit, de akár lakást is – lehet nyerni. Minél többet fektet be az ügyfél, és minél hosszabb ideig tartja pénzét nyeresébetétben, annál nagyobb esélyei vannak a nyeresésre, ugyanakkor, mint minden szerencsejáték esetében, ez nem garantált. Mivel a sorsoláson nem nevek, hanem sorszámok vesznek részt, előfordulhat, hogy a nyertes nem értesül arról, hogy nyert: Magyarországon a rekordot egy 1965-ben az akkor még állami tulajdonban lévő OTP-nél nyert valaki egy Wartburg Limuzint, amiért a mai napig nem jelentkezett.

A bankbetétet kamatának kiszámítása az egyszerű és az összetett kamatszámítás képletének alapján történik. Amennyiben egy meghatározott időre, tőkésítési opció nélkül, fix kamatlábal kötjük le betétünket, abban az esetben az egyszerű kamatszámítási képletet alkalmazzuk, amennyiben pedig idővel változik a kamatláb, az összetett kamatszámítás képletét kell segítségül hívunk. Első esetben működik az a kétlépéses módszer is, hogy legelőször a kamatláb pontos összegét határozzuk meg, a kamatláb százalékos arányának megfelelően, és ezt az összeget hozzáadjuk a befektetett tőkének összegéhez. Azok számára, akik nem szeretnek saját maguk számolgatni, de ismerik befektetésük számadatait, hasznos segítséget nyújtanak az Interneten fellelhető kamatszámítási programok. Ugyanakkor kézhez kapott pénzünk az ily módon matematikailag helyes módszertannal kiszámított összegnél valamivel kevesebb lesz, ugyanis a bankbetéteket adózási kötelezettség terheli, ennek megfelelően minden egyes kamatjövahagyásnál a bank automatikusan levonja a kamatból a törvényes adót.

A bankbetétek több előnyös tulajdonsággal is rendelkeznek. Ezek egyike, hogy kockázatuk alacsony, bizonyos összegig törvényes állami garanciával rendelkeznek. Vagyis, ha a bank fizetési képessé válik vagy csődbe megy, az állam garantálja, hogy a befektető bizonyos összegig visszakapja pénzét. A Romániában jelenleg érvényben levő törvény értelmében – és ennek kapcsán érdemes a www.fgdb.ro honlapot megtekinteni – a plafon 100.000 euró, egységes uniós rendelkezés a 2014. évi 49-es számú irányelv alapján. Az ezen felüli befektetett összegekre már nem nyújt garanciát

46

47

az állam egyetlen egy bank esetében, de a befektető jogosult a garanciára, amennyiben a százezer vagy adott esetben kétszázezer euro fölötti összeget már egy másik bankban helyezi el. Fontos előnyök még, hogy az így befektetett összegek esetében könnyű a hozzáférés – legfeljebb ha idő előtt tesszük, az esedékes kamatot veszítjük el – egyszerű jellege, és maga a tény, hogy biztonságos megtakarítást jelentenek. Ugyanakkor hosszú távon reálértékéből befektetésünk sokat veszíthet, az infláció ugyanis az elmúlt évtizedekben gyorsabban, nagyobb arányban növekedett, mint a bankbetétek kamatainak hozama. Egy rövid, számszerűsített példával érzékeltetjük ezt. Amennyiben egy befektető 15.000 lejt 11 évig, évi 8 százalékos fix kamatláb mellett hagy bankbetétben, 28.200 lejhez juthat hozzá. Látjuk tehát, hogy hosszú távon egyértelmű a növekedés, ugyanakkor az inflációs kockázat – és bekövetkeztének a valószínűsége – hatalmas. Bankbetétbe akkor érdemes fektetni, ha egyáltalán ne szeretnénk kockázatot vállalni. Léteznek azonban más, biztonságos és viszonylag jól jövedelmező befektetési módok is.

2. Kötvények

A részvényeket követően a kötvény a legismertebb és legnépszerűbb értékpapír. Tulajdonképpen hitelszerződési viszonyt tömegesen történő értékpapír-kibocsátásra kivetítő mechanizmusként működik: a kibocsátott kötvényt megvásárló a kibocsátónak ez által hitelt nyújt, a kibocsátó pedig kötelezi magát arra, hogy adott időben, a kötvényt visszaváltva, a kibocsátási feltételeknek megfelelő kamattal visszatéríti a hitel összegét. Ennek megfelelően a kötvény, a részvénytől eltérően, nem jár résztulajdonosi jogokkal. Másik fontos jellemzője a kötvényekkel való kereskedésnek, amire érdemes odafigyelniük a befektetőknek, hogy amennyiben lejártá előtt továbbértékesítik a kötvényt, nem jogosultak ennek hozadékára, kamatára, csak az esetleges nyereséggel történő továbbértékesítés nyeresége lesz az övé. Ezzel együtt jár az is, hogy a befektetés kamatostul történő megtérülése a kötvény lejártá követően történik meg, ezért régebbi időkben a kötvényekbe befektetőknek érdemes volt követni értékpapírjuk lejártának dátumát, mivel az ennél

jóval később visszaváltott kötvény is ugyanazzal a kamathozadékkal járt, mintha a lejárat első pillanatában váltották volna vissza.

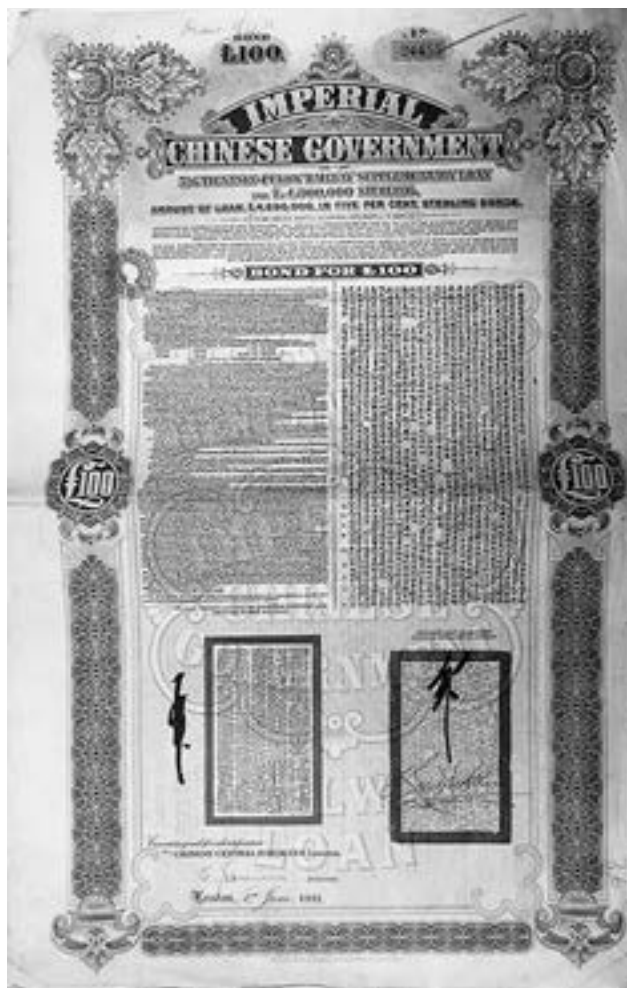
A mai digitalizált világban a legtöbb esetben automatikusan is végbemehet a visszaváltás.

A fogalmat eléggé sok esetben rugalmasan használják. Így például a magánnyugdíjjal egybekötött életbiztosítási szerződést is a szakzsargon sok esetben biztosítási kötvénynek nevezi, habár ennek mechanizmusai nem azonosak a szó szoros értelmében vett kötvényekéivel. Ugyanakkor nem kötvénynek neveznek több értékpapírt, aminek működési mechanizmusai a kötvényekével azonosak, ilyen például a jelzálogbank által kibocsátott jelzáloglevél, vagy a kincstárjegy. Az amerikai eljárás például lejáratukat tekintve tesz különbséget az államkötvény (treasury bond) és a kincstárjegy (treasury bill) között: az elsőnek lejáratú vagy futamideje ideje 20 és 30 között van, a másodikkal pedig egy évnél kevesebb, de akár négy hetes lejáratú amerikai kincstárjegy is. A magyar kincstári takarékjegy két éves lejáratú. Egyes kötvények nagyon hosszú lejáratú időről rendelkeznek: az osztrák kormány például 2020-ban 100 éves futamidővel rendelkező kötvényt bocsátott ki, éves 0,88 százalékos kamattal.

A kötvények elsődleges adásvételi felületei a tőzsdék, de a részvényekhez hasonlóan ez nem kizárólagos helyszín: főleg a vállalati kötvények másodlagos piacát, az ún. OTC-tranzakciókat tőzsdén kívül, a vállalatok egymás között kétoldalú szerződések által végzik el. Az állam által kibocsátott kötvény jellegű értékpapírokat pedig a törvényes úton szabályozott módon különböző közintézmények közvetítésével is meg lehet vásárolni, így például a magyar állam által kibocsátott kincstári takarékjegy a Magyar Posta bármelyik üzletelyiségében megvásárolható. Hasonlóképpen a Román Posta is forgalmaz államkötvényeket.

A kötvények tipológiailag rendkívül széles skálán mozognak, ugyanakkor a kezdő befektető számára ezek a lexikálisan árnyalati, a gyakorlatban viszont hatalmas különbségek nem mindig szembetűnőek első látásra. Egy ilyen például, hogy napjainkban a legtöbb, ami a tőzsdén is forog, dematerializált formában található, az Egyesült Államokban például 2012 óta nem bocsátanak ki papír alapú kötvényt. Magyarországon még létezik nyomdai úton előállított kötvény (nyomdai Állampapír Plusz), sőt kincstárjegy (Kincstári Takarékjegy) is. Ez utóbbi esetben, ha visszaváltás vagy eladás által szeretnénk értékesíteni, kell ren-

delkeznünk a kibocsátott, megvásárolt eredeti értékpapírral. Kamatozásukat tekintve a kötvények lehetnek fix kamatozásúak, változó kamatozásúak és zéró kupon kötvények. Ezek közül a fix kamatozású előre meghatározott időpontokban – a lejáratot követően, de akár időközönként is, például évente egyszer, mondjuk egy 12 éves futamidejű kötvény esetében – fizeti a kibocsátó a változatlan mértékű, az inflációs és deflációs folyamatok által nem megváltoztatott kamatot. A kamat a kötvény névértékének százalékában van kifejezve, habár ez esetben előre ki lehet számítani a fix összeget is (mivel egy 1000 lejes kötvény értékének 5 százaléka egy, és öt év múlva is csak 50 lej marad).

A változó kamatozású kötvény kamatát egy indikátorhoz kötik, ami lehet az infláció vagy bankközi kamatláb. Ennek a kamatnak két összetevője szokott lenni: az ún. báziskamat, ami minden esetben jár, és az ezen felüli kamatprémium. A kamatprémium az indikátor függvényében alakul, és ennek célja védeni a befektetőt az infláció hatásaitól.

A zéró-kupon kötvény esetén nem létezik hivatalosan kamat, hanem a kibocsátó értékesíti névértéken alul kötvényét, amit majd névértéken vásárol vissza. Így például, ha egy kötvény névértéke 85 lej, és nincs rá kamat meghatározva, a kibocsátó ezt mondjuk 68 lejes árban értékesíti, és lejártakor névértéken vásárolja vissza. A befektető nyeresége ez esetben a névérték és a beszerzési ár különbsége, a fenti példa esetében 17 lej lenne.

Ezeken felül léteznek más, speciális kötvények is. Ilyenek a visszaváltható kötvények, melyek lehetővé teszik a kibocsátó számára, hogy a már kibocsátott és eladott kötvényt bizonyos árfolyamon ennek lejártá előtt visszavásárolhassa. Az átváltható kötvények lehetővé teszik a vásárlónak, hogy amennyiben úgy dönt, kamatos-tul visszakapott pénze helyett meghatározott mennyiségű részvényre válthassa be kötvényét. A strukturált kötvények pedig a kamatfizetést egy mögöttes termék teljesítményéhez kötik, éppen ezért kezdő befektetők számára a szakemberek nem szokták ajánlani, a kellemetlen meglepetések elkerülése érdekében. És habár elvileg a kötvényeket biztonságos befektetéseket tartják számon, garanciájuk szempontjából is három típusra oszthatóak. Ezek közül a biztosítékkal fedezett kötvény esetében garanciaként meghatározott anyagi biztosíték áll fedezettként, ez által pedig teljesen biztonságos. Ezzel szemben a nem fedezett kötvény mögött nem áll meghatározott biztosíték, csőd esetében a befektető a többi hitelezővel együtt hasonló besorolás alá esik, és fennáll a kockázata annak, hogy nem látja viszont befektetését- ez azonban igencsak ritka, a kötvénykibocsátást szabályozó törvénykezés miatt. Végezetül az alárendelt kötvény esetében a befektető követelésének kielégítése csak az egyéb hitelezőket követően történik meg, befektetés szempontjából tehát elvileg ez a legkockázatosabb.

Kötvényt bocsáthatnak ki az államok és ezek intézményei, mint például az önkormányzatok (azokban az országokban, ahol a törvény erre lehetőséget ad), valamint magánvállalatok. Romániában municipális kötvénynek hívják, amit önkormányzatok kibocsáthatnak. 2006-ban a Dâmbovița megyei Aninoasa község bocsátott ki kötvényeket, 22 éves lejáratral. Az angolszász világban egészen kicsi cégek is kibocsáthatnak kötvényeket. Elvileg az államok által kibocsátott

kötvény jellegű értékpapírok biztonságosabbak a magáncégekénél, de esetükben is létezhet meglepetés. Így például Oroszország a kilencvenes évek átmeneti nehézségeit követően, mivel eladósodása már az államháztartás csődjével fenyegetet, elutasította belső adósságát, és külföldi hitelezői-vel szemben moratóriumot hirdetett, késlekedve teljesítvén szerződéses kötelezettségeit. Ha visszamegyünk az időben, a Szovjetunió is elutasította a cári rendszer alatt kibocsátott államkötvények által generált adósság törlesztését, arra hivatkozva, hogy az intervenciók csapatok jóval nagyobb értékű károkat okoztak, mint amit a kötvényadósság jelentett. Ugyancsak nagy sajtóvívánosságot kapott Románia esetében a Svédországgal szembeni adósság, ami a két világháború között keletkezett, a svéd állam román állampapír-vásárlásait követően. Mivel 1948-at követően a román kommunista hatalom következetesen megtagadta ennek az államadósságnak a rendezését, erre csak a kétezres évek elején, tárgyalásos úton került sor. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a tőzsde létjogosultságát gyökereiben is tagadó, az államszocializmus legjelentősebb képviselője, a Szovjetunió is bocsátott ki kötvényeket, például 1953-ban is.

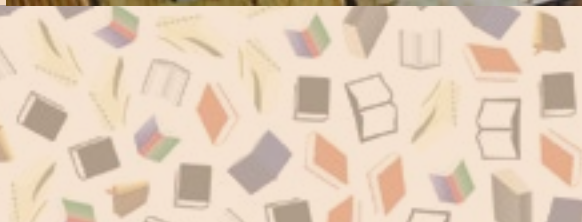
A kötvénypiac külön színfoltjait képezik azok a kötvények, melyeket egy adott ország piacán külföldi szervezetek bocsátanak ki. Ezeknek olykor egészen ötletes, a befogadó ország kultúrájából kölcsönzött fantáziánévet szokás adni ernyőfogalomként. Így a yankee-kötvény olyan amerikai dollárban denominált kötvény, amit nem amerikai szervezetek bocsátanak ki az Amerikai Egyesült Államok hitelpiacain. Ennek alapján pedig ki lehet következtetni azt is, hogy mely országok hitelpiacain bocsátják ki külföldi szervezetek a kenguru, szamuráj, matrjoska és hasonló gyűjtőnévű kötvényeket.

A kötvények általában véve jobb hozamúak, mint a bankbetétek, és biztonságosabbak, mint a részvények. Ugyanakkor, mint a fentebbiekben is láttuk, esetükben is létezhet bizonyos szintű kockázat. Az értékpapírok minősítéséről sorozatunk következő részeiben lesz majd szó.

(Folytatjuk)

Írásunkat különböző országokból származó régi kötvények képeivel illusztráltuk.

A HOLNAP KÖNYVEK KIADÓ ÚJDONSÁGAI A SEPSI BOOK KÖNYVVÁSÁRON ÉS KORTÁRS IRODALMI FESZTIVÁLON

Találkozunk május 26-án, pénteken 16 órától a vásár Köröndjén, a *Majdnem lopott találkozások* című blogregény bemutatóján!

Szeretettel várja az olvasókat a két szerző, Szabó Eszter és B. Szabó Zsolt, valamint a két szerkesztő, Kemenes Henriette és Szűcs László.

VIII. Tabéry Géza novellapályázat

Az Újvárad folyóirat és a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéki Csoportja nyolcadik alkalommal hirdeti meg a Tabéry Géza novellapályázatot.

A 2014-ben újtára indított tematikus novellapályázat elsődleges célja, hogy publikálási lehetőséget biztosítson fiatal szerzők részére, akik rövidprózai munkáikkal értő szakmai értékelés alapján kívánnak megmutatkozni a kortárs magyar irodalmi életben, alkotásaikat nyomtatott és elektronikus irodalmi fórumokon kívánják publikálni.

A pályázat felső korhatára: 30 év. Ezúttal is várjuk középiskolás pályázók jelentkezését a 11. és 12. osztályokból!

A beküldött novelláknak tematikusan az alábbi, Tabéry Géza életművéhez is kapcsolódó gondolatkörök mentén kell megszületniük (egyenként vagy variálva):

Régmúlt idők
Credo
Asszonyors

A kiválasztott tematiká(ka)t kérjük a beküldött novellák előtt feltüntetni! A pályamunkákat szakértő zsűri értékeli (irodalomtörténészek, egyetemi oktatók, lapszerkesztők, prózaírók). A zsűri döntése alapján a minősítést elért novellák szerzői elismerő oklevelet, a legjobb pályamunkákat beküldők pénzdíjat és könyvcsomagot kap.

Különdíjat oszt ki a legjobb középiskolás pályázónak az Újvárad folyóirat kiadója, a Holnap Kulturális Egyesület, továbbá a legjobb partiumi pályázónak a debreceni Partium Ház. A legjobbnak ítélt novellákat az Újvárad őszi számaiban közli!

A pályázat fődíjasának a Holnap Kulturális Egyesület felajánlja, hogy 2024 folyamán kiadja első önálló rövidpróza kötetét.

A pályázatra egy pályázó részéről legfeljebb két novella küldhető be! Egy novella legfeljebb 16.000 karakter hosszúságú lehet: Times New Roman betűtípus, 12-es betűméret, másfeles sortávolság, 2,5 cm margó). A zsűri nem veszi figyelembe a terjedelemhatárt túllépő szövegeket! Nevezési díj nincs! Beküldési határidő: 2023. augusztus 1.

A küldeményen kérjük feltüntetni: Tabéry novellapályázat. A pályamunkához kérjük melékeljék a pályázó pontos elérhetőségét!

A pályázatokat villanypostán várják a szervezők: a taberypalyazat@gmail.com címen.

A pályázat résztvevői a pályamunkák beküldésével felhasználási engedélyt adnak a meghirdetők részére egyéves időtartamra, mely révén azok szerzői jogdíj nélkül, magyar nyelven bármilyen formában teljes joggal bírnak a pályaművek nyomtatott vagy elektronikus közzétételében.

Eredményhirdetés 2023 szeptemberében.

Reggel

ORSZÁGOS POLITIKAI NAPILAP

Tel.

H o r v á t h I m r e u r n a k ,

A r a d

7 január 30

ARAD, 193

Posta Pénze: 1.

Telefon 016.

Sajnálatmal értesíttem, hogy állásít a mi
nagyon a munkatársaink rendelkezésének szem előtt tartásával
3 havat lejárattal, tehát 1937 május 1-re felbontom. --

Teljes tisztelettel

ASOCIATA * ADY * ORADEA
NAGYVÁSÁRDI ADY TÁRSASÁG
2000